

AYDINLANMANIN TÜRKÇESİ:

CUMHURİYET, MODERNLEŞME
VE DÖNÜŞÜM

Editör:

Dr. Öğr. Üyesi Taner Bulut

BİDGE Yayınları

Aydınlanmanın Türkçesi: Cumhuriyet, Modernleşme ve Dönüşüm

Editör: DR. ÖĞR. ÜYESİ TANER BULUT

ISBN: 978-625-8821-78-9

1. Baskı

Sayfa Düzeni: Gözde YÜCEL

Yayınlama Tarihi: 2026-08-12

BİDGE Yayınları

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının ve editörün yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Sertifika No: 71374

Yayın hakları © BİDGE Yayınları

www.bidgeyayinlari.com.tr - bidgeyayinlari@gmail.com

Krc Bilişim Ticaret ve Organizasyon Ltd. Şti.

Güzeltepe Mahallesi Abidin Daver Sokak Sefer Apartmanı No: 7/9 Çankaya /
Ankara

SUNUŞ

Türk Devrimi'nin en somut ve belki de en kıymetli Aydınlanmacı adımlarının başında Cumhuriyet'in ilanı gelmektedir. İmparatorluk kulluğundan ulus-devlet vatandaşlığına; diğer bir ifadeyle devlet tebaasından Cumhuriyet yurttaşlığına geçişi ancak Cumhuriyet'in ve Türk Devrimi'nin Aydınlanmacı ilkesiyle açıklamak mümkündür.

Bu çalışma hazırlandığında ve bu yazı kaleme alındığında Türkiye Cumhuriyeti artık yüz yılını devirmiş bir Çınar'a dönüşmüş ve 103. kuruluş yıldönümünü kutlamaya sayılı aylar kalmış olacaktır. Dolayısıyla kitap projesinin ortaya çıkması aslında editör ve bölüm yazarlarının Aydınlanma ilkesinin ışığında Milli Mücadele, Cumhuriyet'in kuruluşu ve Türk Devrim sürecine yani tarihine, devletine, milletine, Mustafa Kemal Atatürk ve silah arkadaşlarına, şehit ve gazilerine duyduğu minnetin bir yansımasıdır denilebilir.

Elinizdeki *Aydınlanmanın Türkçesi: Cumhuriyet, Modernleşme ve Dönüşüm* adlı bu çalışma, Cumhuriyet'in birey-toplum-devlet ilişkilerinin çerçevesini oluşturan asli alanlardan siyaset, toplum, ekonomi, felsefe, düşünce, eğitim, kültür, sanat v.b. alanlardaki devrim adımlarını ve böylelikle Türk Devriminin ana hatlarını, tarihsel arka planlarını, ortaya çıkma koşullarını, gelişim süreçlerini, devrim tarihi sürecindeki yerini, Aydınlanma ve felsefesiyle ilişkisini ve ortaya çıkan sonuçlarını tespit ederek

değerlendiren, tartışan ve analiz eden çalışmalardan oluşmuş bir kitap çalışmasıdır.

İlgili bölümlerde yazarların salt bir durum tespiti yapmak veya monografik bir çalışma ortaya koymaya yetinmek yerine, belirli noktalarda değerlendirme, tartışma ve analiz yapmaya gayret ettikleri gözlenecektir. Bölümlerin Giriş kısımlarında görüleceği üzere yazarlar yanıtlarının peşinde oldukları temel ve alt soruları ve bunlara verilebilecek temel hipotezleri/varsayımları belirtmeye gayret etmişlerdir.

Bölümlerde içerikle ilgili kıstas belirleme ve kısıtlamaya gitme hususundan kaçınılmıştır. Editöryel müdahalenin genel standartlaşma, bilimsel yazma ve aktarma biçiminde uyum ve üslup birliğini sağlamaya yönelik gerçekleştiğini vurgulamak gerekir. Yazarların özgün içerik oluşturma, değerlendirme ve analiz süreçleri ve sınırlılıklarına müdahale edilmemeye çalışılmıştır. Bölümlerin kendi içinde konu ve anlatım ilişkisini bozmamak adına kitabın geneli içinde az da olsa görülebilecek konu tekrarına da müdahale edilmemiştir. Her bölümün yazı ve içerik sorumluluğu elbette ki yazarlarına aittir.

Kitap, toplam yedi bölümden oluşmaktadır. Hayrettin Alparslan Çelik, “Cumhuriyet ve Siyasal Dönüşüm: Egemenliğin Kaynağı ve Ulus-Devlet İnşası” başlıklı ilk bölümde öncelikle Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki bağ ve devamlılık konusunu değerlendirmiş ve miras-reddi miras tartışmasını kısaca ele almıştır. Meşruiyetin kaynağı olarak “milli egemenlik” kavramına ışık tutan Çelik, “pasif tebaa”dan “rasyonel yurttaşlığa geçiş”in nasıl sağlandığını ve Meclis egemenliğindeki rolü ile ulus-devletleşme sürecinin nasıl siyasal bakımdan tamamlandığını tartışmıştır.

Feryat Bulut, “Cumhuriyet ve Eğitim: Aklı ve Bilimi Önceleyen Yeni İnsan Modeli” başlıklı ikinci bölüm kapsamında

imparatorluktan ulus-devlete geçerken gençlik ve eēitim politikalarının yeri ve işlevlerini ele almıştır. Bulut’un çalışması “eski insan tipinden”, “yeni insan modeline” nasıl geildiēinin adeta bir hikāyesini aktarmaktadır. Bulut, Cumhuriyetçi eēitim paradigması, eēitim reformları ve Aydınlanma arasındaki baē ve ilişkilerle, kurumsal yapılanma ve günümüze kadarki gelişim süreçlerini kısıtlı yerine raēmen özetleyip deēerlendirmeye çalışmıştır.

“Cumhuriyet ve Toplumsal Yapı: Kamusal Alanda Kadın ve Modernleşme” başlıklı bölüm çalışmasında ise Ahmet Yılmaz, ncelikle Osmanlı’dan Cumhuriyet’e kadının geçişinin daha kolay anlaşılması amacıyla Osmanlı döneminde özellikle kamusal alanda kadın ve Cumhuriyet’e devrettiēi mirası Aydın Türk kadınından örnekler vererek ele almaya başlamıştır. Türk Modernleşmesi ve Aydınlanma kapsamında ulus-devlet inşası ve yeni toplum düzeninin ortaya çıkma sürecinde kadının rolü ve kadının nasıl bir modernleşme aracı olarak grldēn tartışmakla devam etmiştir. Yılmaz, çalışmasının son kısmında erken Cumhuriyet döneminde kamusal alanda kadının önemli görevler stlendiēi sadece eēitim, çalışma hayatı, siyaset ve ekonomi gibi temel alanlarda deēil; bunların yanında basın, popüler kültür, spor, sanat v.b. kamusal alanlarda da nasıl önemli roller stlendiēini ele almıştır.

Yılmaz’ın ardından Nurullah Kırkpınar, “Cumhuriyet ve İktisadī Aydınlanma: Millī Ekonomi ve Baēımsızlık İdeali” başlıklı çalışmasına Osmanlı Devleti ve baēımlı iktisadi yapısından Cumhuriyet’in müstakil/baēımsız iktisat politikası ve ekonomi düzenine geçilmesini özetleyerek başlamıştır. Cumhuriyet’in iktisadi Aydınlanmayı nasıl tasavvur ettiēini aktaran Kırkpınar, yeni iktisat düşüncesinin hangi iktisat politikaları ve düşünürlerine dayandıēını, II. Meşrutiyet sonrası İttihat ve Terakki iktidarının “milli iktisat” politikasının temel alınması rneēi üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Nispeten diēer bölümlere göre daha uzun

yer tutan çalışmasında Kırkpınar, erken Cumhuriyet dönemi iktisat tarihini üç döneme ayırarak incelemiştir. Birincisi, milli ekonominin doğuşu yani I. Türkiye İktisat Kongresi'nden 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'na kadar olan dönem. İkincisi, buhrandan devletçi iktisat politikasının kurgulanmasına kadarki dönem ve üçüncü olarak da planlı kalkınma ve devletçiliğin kurumsallaştığı dönem. Ayrıca Kırkpınar, bölümünde Cumhuriyetin iktisat tarihinde çok önemli yerleri olan I. Türkiye İktisat Kongresi (yaygın bilinen adıyla İzmir İktisat Kongresi), 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın etkisi, Türkiye'de "devletçilik", I. Beş Yıllık Sanayi Planı, milli tasarruf ve yerli malı çalışmaları ve Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin faaliyetlerine mercek tutmuş ve içinde Kamu İktisadi Teşekküllerinin de olduğu teşkilatlanma çabalarıyla Cumhuriyet'in milli iktisadi, ticari, zirai ve mali politikalarının oluşturulmasını analiz etmiştir.

Bir diğer bölümü kaleme alan Ümran Kaçar, "Cumhuriyet ve Felsefi Miras: Türk Düşüncesinde Aydınlanma İzleri ve Gelecek Vizyonu" başlıklı çalışmasında Türk modernleşme düşüncesi ve devrim teorisinin oluşmasında Aydınlanma ve Aydınlanma felsefesinin etkisini tespit etmeye gayret etmiştir. Bunun için Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devredilen felsefi mirasın kökleri, Fransız Devrimi ve Yenileşme Hareketlerine kısaca mercek tutularak başlanmıştır. Kaçar, özellikle Tanzimat dönemi Osmanlı düşünür ve aydınlarından öne çıkanların Aydınlanma ve modernleşmeye dair düşüncelerini incelemiş; Genç Osmanlılar ve Jön Türklerin entelektüel birikimleri ile Türk tefekkürünü (düşüncesini) nasıl etkilediklerini Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi, Ahmet Rıza ve Ziya Gökalp isimleri özelinde ayrı ayrı ele alarak değerlendirmiştir. Ayrıca Kaçar, II. Meşrutiyet'ten başlayarak Osmanlı son dönemi ve Cumhuriyet döneminde siyasi akımlar, reformlar ve devrim adımlarının Türk düşüncesine etkilerini de analiz etmiş ve Cumhuriyet döneminde akademik yaşamda

Aydınlanma felsefesinin nasıl yer aldığını aktararak çalışmasını tamamlamıştır.

Zafer Işık ise “Cumhuriyet ve Hukuk Devrimi: Laiklik İlkesinin Aydınlanma Perspektifinden Temellendirilmesi” başlıklı bölümde öncelikle “Aydınlanma” ve “Aydınlanma Felsefesi” kavramlarına, tarihsel ve düşünsel geçmişlerine ışık tutmuştur. Ardından “Laiklik” kavramı ve ortaya çıkışını ele alan Işık, aydınlanma-laiklik-din ilişkisini tartışarak devam etmiştir. Bu kapsamda spesifik olarak “Türk Laikliği” ve “Fransız Laikliği” karşılaştırması yapan yazar, Cumhuriyetin laiklik ilkesinin Türk hukuk, siyaset, devlet ve toplum düzenindeki yeri ve önemini tartışmıştır.

Son olarak Nesrin Yıldırım da “Cumhuriyet ve Kültürel Rönesans: Dil Devrimi, Sanat ve Estetik Modernite” başlıklı çalışmasında Cumhuriyet insanını insan yapan kültürel ve sanatsal değerlerin Türk Devrimi bünyesinde Aydınlanma ve modernleşme anlayışına karşılıklı nasıl katkı yaptığını geniş bir yelpaze örneğiyle ele almaya çalışmıştır. Yıldırım, öncelikle Osmanlı Yenileşme Hareketlerinin bu konudaki önemine vurgu yapmış ve Cumhuriyet devrimleri ile ilişkisini belirtmiştir. Cumhuriyet’in “yeni devlet” ve “yeni toplum” idealindeki kültürel modernleşme anlayışını tespit eden Yıldırım, sırasıyla Dil Devrimi, Türkçe’nin sadeleştirilme hamleleri, bunların ulusal kimlik inşasındaki rolleri, Türk Dilini Tetkik Cemiyeti ve Türk Dil Kurumu v.b. yapısal ve kurumsal adımlar üzerinde durmuştur. Yine benzer biçimde tarih öğretimi ve tarih bilinci anlayışları ile Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti ve Türk Tarih Kurumu’nun teşkilatlanmaları, çalışmaları ve işlevlerini değerlendirmiştir. Dil Devriminin üç aşamasının yeni toplumun eğitim ve kültür hayatına olan olumlu katkıları ile Türk Ocakları, Halkevleri ve Millet Mektepleri gibi kurumların yeni kültür rönesansındaki yadsınamaz yerlerinin önemine vurgu yapılmıştır. Yıldırım, nihayetinde çalışmasını Cumhuriyet dönemi kültür ve

sanat politikaları çerçevesinde güzel sanatlar, plastik sanatlar, estetik anlayış ve “kültürel Rönesans” kapsamında yapılan resim, heykel, müzik, tiyatro, opera, dans, mimarlık, v.b. devrim adımlarının ulus inşasındaki rollerinin ne kadar önemli olduğunu örnekler verdiği analizlerle tamamlamıştır.

Aydınlanmanın Türkçesi: Cumhuriyet, Modernleşme ve Dönüşüm adlı bu kitap, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu, erken dönem Cumhuriyet tarihi, Türk Devrim Tarihi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ve Türk Siyasi Tarihiyle ilgili çalışmalara kaynaklık edebilirse amacına ulaşmış sayılacaktır.

Takdir okuyucunundur. Keyifli okumalar dileğiyle...

Editör

Dr. Öğr Üyesi Taner BULUT

İzmir, 06.08.2026

İÇİNDEKİLER

Cumhuriyet ve Siyasal Dönüşüm: Egemenliğin Kaynağı ve Ulus-Devlet İnşası	1
<i>HAYRETTİN ALPARSLAN ÇELİK</i>	
Cumhuriyet ve Eğitim: Akıllı ve Bilimi Önceleyen Yeni İnsan Modeli	24
<i>FERYAT BULUT</i>	
Cumhuriyet ve Toplumsal Yapı: Kamusal Alanda Kadın ve Modernleşme	50
<i>AHMET YILMAZ</i>	
Cumhuriyet ve İktisadî Aydınlanma: Millî Ekonomi ve Bağımsızlık İdeali	81
<i>NURULLAH KIRKPINAR</i>	
Cumhuriyet ve Felsefî Miras: Türk Düşüncesinde Aydınlanma İzleri ve Gelecek Vizyonu	133
<i>ÜMRAN KAÇAR</i>	
Cumhuriyet ve Hukuk Devrimi: Laiklik İlkesinin Aydınlanma Perspektifinden Temellendirilmesi	156
<i>ZAFER IŞIK</i>	
Cumhuriyet ve Kültürel Rönesans: Dil Devrimi, Sanat ve Estetik Modernite	178
<i>NESRİN YILDIRIM</i>	

BÖLÜM 1

CUMHURİYET VE SİYASAL DÖNÜŞÜM: EGEMENLİĞİN KAYNAĞI VE ULUS-DEVLET İNŞASI

Hayrettin Alparslan ÇELİK¹

Giriş: Siyasal Aydınlanma ve Geleneksel Meşruiyetin Krizi

Osmanlı Devleti'nin son dönemine ve Cumhuriyet'in ilk yıllarına ilişkin yapılan çalışmalarda öne çıkan meselelerden biri, Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki bir mukayesede kendini belli etmektedir. Yapılan mukayese, Osmanlı ile Cumhuriyet arasında bir kopuş mu yoksa bir devamlılık mı olduğu yönündeki tartışmaların ortaya çıkmasına yol açmıştır (Ahmad, 1995; Lewis, 1993). Bu tartışmaya muhtelif zaviyelerden farklı biçimlerde yaklaşmak mümkündür. Alanda otorite sayılan kimselerin eserleri incelendiğinde, meselenin çok yönlü bakış açısıyla ele alınması gerektiği anlaşılabilmektedir. Öncelikle şunun altını çizmek gerekir ki Türkiye Cumhuriyeti; Osmanlı Devleti, Büyük Selçuklu Devleti, Anadolu Selçuklu Devleti, Gök Türkler, Hun Devletleri ve tarihte çok sayıdaki diğer Türk devletleri gibi kadim Türk tarihinin önemli bir parçasını oluşturmuş ve bu noktada Türk tarihinin devamlılığını

¹ Öğr. Gör., Ardahan Üniversitesi, Çıldır MYO, Hukuk Bölümü, ORCID ID: 0000-0002-2225-1949.

sağlamıştır. Atsız’dan² (1992) mülhem, mezkûr Türk hanedanlarının her biri Türk devletinin devamlılığını sağlamış; Türkiye Cumhuriyeti de Ön Asya Türk Sahası içerisinde Türk devlet geleneğinin son, en rasyonel ve mütekâmil halkasını oluşturmuştur. Bu anlamda Türkiye Cumhuriyeti ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiyi salt bir kopuş olarak değerlendirmek, bu çalışma açısından mümkün görünmemektedir. Özellikle Osmanlı Devleti’nden Cumhuriyet Türkiye’sine miras kalan devlet geleneği (bürokrasi, askerî yapı, teşkilât geleneği) ve toplumsal taban dikkate alındığında, Osmanlı ve Cumhuriyet arasındaki geçişi salt kopuş olarak görme eğiliminin çok yönlü bakış açısı bağlamında noksanlığı hemen gün yüzüne çıkmaktadır (Hanioğlu, 2006). Ancak Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti arasında her anlamda bir devamlılık olduğunu söylemenin de mümkün olmadığını belirtmek gerekmektedir. En başta siyasî rejim farklılığına bakıldığında, bu durumun mümkün olmayacağı göze çarpmaktadır. Bir yanda altı yüz yıla yakın mutlak monarşiyle ve hemen hemen yarım asır da meşrutî monarşiyle yönetilen bir imparatorluk vardır. Bu yönetim süresince, “Padişâh-ı rûy-ı zemîn, Zillullâhi fi’l-arz (Yeryüzünün padişahı, Allah’ın yeryüzündeki gölgesi)” anlayışı hâkimdir (Eroğlu, 2003). Egemenliği kut ile ilişkilendiren bir anlayışın hâkim olduğu yönetim biçiminden, egemenliği “irâde-i millîye/millî irade” ile ilişkilendiren bir anlayışın kuruculuğunu yaptığı yeni bir yönetim biçimine geçiş, Osmanlı ile Cumhuriyet arasındaki en önemli farklardan/kırılma noktalarından biri olarak değerlendirilebilir. Bu anlamda, siyasî iktidarın kaynağının ilahî merkezli yapısı değiştirilmiş³; meseleye

² Türk tarihine ilişkin değerlendirmelerinde Nihâl Atsız, Türk tarihindeki hanedan ve rejim değişikliklerini yeni bir devlet olarak algılamının yanlış olduğu üzerinde durmuş; toprağın ve milletin varlığını devam ettirmesi dolayısıyla devletin asıl özünün korunduğunu belirtmiştir. Bu anlamda Atsız, Türk tarihindeki hanedan ve rejim değişikliklerinin “devletin devamlılığı” zaviyesinden ele alınması gerektiğini salık vermiştir (Atsız, 1969).

³ Meşrutî monarşiye geçişle birlikte, egemenliğin kullanılmasının hukukî dayanağı anayasa olmuştur.

Aydınlanmacı zihniyetin bir yansıması olarak daha seküler bir zaviyeden yaklaşılmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk başta olmak üzere Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun meşruiyet krizini aşmak için ortaya koyduğu yeni formül, “millî irade”yi egemen kılmak olmuştur. Felsefî kökenlerini Rousseau'nun (2006) fikirlerine ve tezlerine götürmenin mümkün olduğu “millî irade”yi hâkim kılma düşüncesi, kurucu kadro tarafından meşruiyet krizini çözmek için âdeta bir “meşruiyet kalkanı” olarak araçsallaştırılmıştır. Millî Mücadele sırasında toplanan Kongreler ve Mücadeleyi topyekûn bir hâle getirme girişimleri, 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılan Meclis ve işleyişi, mezkûr “meşruiyet kalkanı” pratiğinin ilk örnekleri olarak görülebilir (Çelik, 2025). Bu pratik 1921 yılında ilân edilen “çerçeve anayasa” mahiyetindeki Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1923'te yönetim biçiminin değiştirilmesi ve tüm bu gelişmeleri takip eden muhtelif alanlardaki inkılâplarla pekiştirilmiş; böylece siyasetin edilgen nesnesi olan “tebaa”dan, rasyonel ve eşit “yurttaş”a geçişin anayasal ve kurumsal zemini inşa edilmiştir (Berkes, 2012). Kurucu kadro tarafından atılan adımlar, şahsîleşmiş egemenlikten modern ulus-devletin kurumsal mimarisine geçiş için sistematik bir devlet politikasına dönüşmüştür.

Bu çalışmada, egemenliğin kaynağının değişiminde ve dönüşümünde aktif rol oynayan kurucu kadronun hangi motivasyonla hareket ettiğini sorgulamak amaçlanmıştır. Bu bağlamda, egemenliğin kaynağının değişimi ve ulus-devlet anlayışının hâkim kılınması çabalarının, salt pragmatik bir siyasî rejim değişikliği olmanın ötesinde; aklı ve sekülerleşmeyi merkeze alan kapsamlı bir Aydınlanma projesi olarak nasıl kurgulandığı incelenecektir. Bu anlamda çalışmada cevap aranan başlıca araştırma soruları şu şekildedir: Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde egemenliğin kaynağı ve devlet anlayışı açısından yaşanan değişimlerde etkin konumdaki siyasî

öznenin temel motivasyonu, fikrî arka planı nedir ve mezkûr değişimler pratiğe yansırken ne ölçüde Aydınlanma felsefesinin evrensel ilkeleriyle yerel şartların pragmatik zorunlulukları uzlaştırılmıştır? Kurucu kadro yeni siyasî anlayışına toplum nezdinde meşruiyet kazandırmak için ne tür girişimlerde bulunmuştur? Kurucu kadronun bu yolda attığı adımlar ve izlediği politikalar, pasif “tebaa”nın rasyonel “yurttaş”a dönüştürülmesi sürecinde nasıl bir etki göstermiştir? Çalışmanın temel iddiası; Aydınlanmanın sekülerleşmeye ve akla verdiği önemi müdrik kurucu kadronun, salt entelektüel bir faaliyetin ötesine geçerek, çökmekte olan Osmanlı’daki geleneksel meşruiyet krizini aşmak ve egemenliğin kaynağını rasyonel zemine oturtmak maksadıyla, Aydınlanma felsefesini pragmatik bir devlet aklına ve kurucu bir siyasete dönüştürdüğüdür.

Çalışma, Giriş ve Sonuç bölümleri dışında üç ana başlıktan oluşmaktadır. İlk ana başlıkta Aydınlanma felsefesi bağlamında Rousseau başta olmak üzere muhtelif düşünürlerin eserlerinde önemli bir yer edinen “millî egemenlik” kavramı üzerinde durulmuş; kavramın, kurucu kadronun zihninde nasıl bir yer edindiği aydınlatılmaya çalışılmıştır. İkinci ana başlıkta, devlet anlayışındaki değişimin pratiklere nasıl yansıdığı belirgin örnekler üzerinden değerlendirilmiştir. Üçüncü ana başlıkta ise kurucu kadronun Aydınlanma felsefesine içkin yeni siyasî anlayışının, “tebaa”dan “yurttaş”a geçiş sürecine nasıl yansıdığı irdelenmiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman analizi yöntemi tercih edilmiştir. Bu anlamda, Aydınlanma felsefesini benimseyen ve ortaya koyan kaynaklar, “millî egemenlik” kavramının gelişimine etki eden ve Türkiye’deki pratiklerini yansıtan kaynaklar, Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne geçiş sürecini ele alan birincil ve ikincil düzeydeki kaynaklar titizlikle incelenmiştir.

Bir Aydınlanma Kavramı Olarak “Millî Egemenlik”

Avrupa tarihini konu edinen kitaplarda Orta Çağ karanlığına son veren muhtelif alanlardaki değişim ve dönüşümler, “Aydınlanma / Aydınlanma felsefesi” kavramıyla açıklanmaktadır. Aydınlanma felsefesi, siyaset biliminin önemli inceleme alanlarından biri olan devlet teorisi açısından incelendiğinde ise vazedilen sekülerleşmenin siyasî iktidarın kaynağını ve meşruiyet zeminini nasıl dönüştürdüğü görülebilmektedir. Orta Çağ Avrupa’sının siyasî iktidarları açısından egemenliğin kaynağı Tanrısal bir irade ile açıklanmaktadır. Mutlak monarşilerdeki gibi ilahî bir egemenlik anlayışının hüküm sürdüğü Orta Çağ Avrupa’sında; “tebaa”nın da edilgen, eşit olmayan, siyasî iktidara itaatle yükümlü bir statüsü olduğu belirtilmelidir. İnsan aklını merkeze alan Aydınlanma felsefesinin belki de en önemli katkılarından biri, özgürlük ve sekülerleşmeye dayalı düşüncelerle Orta Çağ devlet yapısını ve zihniyetini derinden sarsmaya başlaması olmuştur. Düşünürlerce yapılan yeni sorgulamalar, -tabiri caizse- egemenliğin kaynağının gökyüzünden yeryüzüne indirilmesi sürecinde etkili olmuş, devletin olmazsa olmaz unsuru olan insanlara özne rolü vermiştir (Gottlieb, 2021). Artık devlete dair tahliller, sözleşme temelinde bir araya geldiği düşünülen insanlar üzerinden yapılmaya başlanmıştır (Hobbes, 2007; Locke, 2012). Sözleşmecî düşünürlerden biri olan J. J. Rousseau, siyasî iktidarın kaynağının dönüşümünü daha radikal bir hâle getirecek bir kavrama düşüncelerinde yer vermiştir. Toplumun/genelin menfaatini, bireylerin arzularının ve menfaatlerinin üstünde tutmayı salık veren ve “genel irade (volonté générale)” olarak Türkçeye tercüme edilen bu kavram, Aydınlanma felsefesinin ruhuna uygun biçimde insanı merkeze alan düşüncelerle şekillenmiştir. Rousseau’ya göre “genel irade”, bölünemeyen ve başkasına devredilemeyen bir egemenlik anlayışıdır. “Genel irade” kavramı temelinde oluşan bu yeni egemenlik anlayışının kaynağı da halktan başkası değildir (Rousseau, 2006). 18. ve 19. yüzyıl

Avrupa'sını derinden etkileyen olaylara (Fransız İhtilâli vb.) kaynaklık edecek olan bu düşünceler, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı münevverlerinin de dikkatini çekmiştir.

Yeni Osmanlılar adıyla bilinen ve 1865-1876 yılları arasında etkili olan bir grup Osmanlı münevveri, “millî irade” kavramının devlet içerisinde tartışılmasında ve ilerleyen yıllarda muhtelif kesimlerce savunulacak -devlet kurtarma reçetesi olarak da sunulan-farklı fikirlerin şekillenmesinde etkili olmuşlardır. Şinâsi, Nâmık Kemal, Ali Suâvi gibi dönemin münevverleri, Rousseau'nun ve Avrupalı düşünürlerin fikirlerini öğrenmeye başladıkça, devlete ilişkin sorunların çözümü için bu fikirlerden yararlanmaya çalışmışlardır (Mardin, 1996). Bu bağlamda, “millî irade” fikrinin Osmanlı'daki ilk önemli örnekleri, Yeni Osmanlılar olarak adlandırılan münevverlerin yazılarında ve tartışmalarında belirlemiştir. Avrupa'yı ve Avrupa'daki gelişmeleri gören Osmanlı münevverleri, hükümdarın yetkilerini sınırlandırma anlamına gelen “meşrutiyet”, “anayasa”, “parlamento” fikrinin sözcüsü olmuşlardır. Hattâ Ziya Paşa Hürriyet gazetesinde yayımladığı bir yazıda cumhuriyet ile monarşiyi karşılaştırmış, cumhuriyetin türlü yönlerden faziletlerine dikkat çekmiştir (Ebuzziya Tevfik, 2019). Ancak Yeni Osmanlılar ve Tanzimat münevverleri için esas hedef cumhuriyetten ziyade, padişahın sınırlandırılmasına yönelik meşrutiyet fikrini hayata geçirmektir. Nâmık Kemal'in, cumhuriyet fikrinin Osmanlı'da tatbik edilmesinin imkânı olmadığına yönelik düşünceleri ve diğer münevverlerin İslâmî referanslar vererek ortaya koydukları “halk egemenliği”ne⁴ yönelik düşünceler, meşrutî monarşi talebi etrafında şekillenmiştir (Berkes, 2012). Yeni Osmanlıların kaynaklık ettiği, 1889'da kurulan ve bir süre sonra

⁴ “Halk egemenliği”ne yönelik ortaya konulan düşünceler, daha çok “eşitlik”, “hürriyet”, “meşveret” gibi talepler etrafında şekillenmiştir. Bu anlamda, dönemin münevverlerinin saltanat karşıtı olduğunu söylemek mümkün değildir (Mardin, 1994).

Osmanlı Devleti'nin gidişatını belirleme yetkisini haiz olacak olan İttihat ve Terakkî Cemiyeti içerisinde de “halk”, “meşveret”, “parlamento” gibi kavramların önemle tartışıldığı görülmektedir. 1908’de “Jön Türk Devrimi” olarak da bilinen ihtilâli gerçekleştiren İttihat ve Terakkî Cemiyeti’nin asker kadroları, Meclis-i Mebusan’ın açılmasını ve Kânûn-ı Esâsî’nin yeniden yürürlüğe konulmasını sağlamışlardır (Mardin, 1994). 1909 yılında Kânûn-ı Esâsî üzerinde yapılan tadilâtla birlikte, padişahın yetkileri önemli ölçüde sınırlandırılmıştır. Yine 1913 yılına kadar⁵ ülke içerisinde görece bir hürriyet ortamının tesisinden söz etmek mümkündür (Çelik, 2024). Ancak meşrutî idarenin yeniden tesisini ve Yeni Osmanlılar içerisinde tartışılan pek çok fikrin pratiğe dökülmesini sağlayan bu gelişmelere rağmen, açıktan bir cumhuriyet savunusunu ve talebini bu dönemde de görmek mümkün değildir.⁶ Millî Mücadele’ye gelinceye kadar da böylesine radikal bir hedefin kimse tarafından dile getirilmediği görülmektedir. Ancak 1923’te Cumhuriyet ilân edilmeden önce de Cumhuriyet deneyiminin görüldüğü kısa süreli girişimlerden söz etmek mümkündür. 1913 yılında Kuşçubaşı Eşref Bey ve Süleyman Askeri Bey’in girişimleriyle Batı Trakya’da kurulan, Cumhurbaşkanlığına Hoca Salih Efendi’nin getirildiği Garbî Trakya Hükûmet-i Muvakkatesi / Garbî Trakya Türk Cumhuriyeti mezkûr girişimlerden ilkidir. Bulgar ve Yunan

⁵ 1913 yılında gerçekleşen Bâb-ı Âli Baskınıyla birlikte, İttihat ve Terakkî’nin memleketin idaresinde tek söz sahibi olduğunun ve 1918 yılının Ekim ayına kadar da bu durumunun sürdüğünün altı çizilmelidir.

⁶ İttihat ve Terakkî Cemiyeti’nin devlet idaresinde hâkim olduğu dönemde açıktan Cumhuriyet savunusu yapmak ve bu yönde bir talepte bulunmak ne kadar mümkündür? Kâzım Nami Duru’nun şu ifadeleri, bu durumun mümkün olmadığını ortaya koymaktadır: *“Mesela ben çok eskiden, daha Meşrutîyet bile ilan edilmeden evvel, bu devre göre en mütekmil idare şeklinin cumhuriyet olduğuna kaniydim. Öyleyken biri çıkıp da ‘haydi bir cumhuriyet fırkası vücuda getirelim’ diyecek olsaydı, böyle ütöapist kimselerle birleşmekten mutlaka sakınırdım. Çünkü memleketin böyle bir idare şeklini hazmedemeyeceği zannındaydım. Vakıta, bu hazımsızlığı mektep görmemiş halka değil, münevver denilen tabakaya isnad ederdim.”* (Duru’dan aktaran Demirbaş, 2012).

idarelerince de tanınan Cumhuriyet idaresinin ömrü, Osmanlı Devleti'nin yoğun dış baskıya maruz kalması dolayısıyla kısa (yaklaşık iki ay) sürmüştür. Kuvâ-yı Milliye tabirinin de ilk kez kullanıldığı bu geçici hükûmet, Millî Mücadele'nin öncü kadrolarına önemli bir örnek olmuştur (Şirin, 2014; Akdeniz, 2021). Yine Anadolu'daki bir diğer girişimden de söz etmek gerekmektedir. 1918 sonlarına doğru Ahıska'da kurulan Hükûmet-i Muvakkata ile başlayan ve Şûrâ şeklinde örgütlenmelerle devam eden Doğu'daki millî direnişçiler, 1919 yılı başlarında birleşerek Cenubî Garbî Kafkas Hükûmeti'ni kurmuşlardır. Cumhurbaşkanlığına Cihangiroğlu İbrahim (Aydın) Bey'in getirildiği hükûmet, Anadolu'da kurulan ilk Cumhuriyet olarak tarihte yerini almıştır. Kars'ın ve Ardahan'ın Ermenilere ve Gürcülere paylaştırılması arzusunda olan İngilizler, 1919 yılının Nisan ayında meclisi basarak hükûmeti dağıtmış, hükûmet üyelerini de Malta'ya sürgün etmiştir (Kırzioğlu, 1968; Ural, 2024). Türkiye Cumhuriyeti'nden önce Anadolu'da ilk Türk Cumhuriyetinin kurulması bağlamında Cenubî Garbî Kafkas Cumhuriyeti'nin önemli bir örnek olduğu belirtilmelidir.

Cumhuriyet fikrinin tüm yurttaki hâkim kılınmasına yönelik açıktan girişimlerden söz edebilmek için Millî Mücadele yıllarını beklemek gerekecektir. Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'yle fiilen işgal edildiği, 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması'yla ortadan kaldırılmak istendiği bir ortamda Padişah'ın ve İstanbul Hükûmetlerinin tavizkâr tutumları, topyekûn bir halk hareketi fikrinin doğmasına yol açmıştır. Fikrin öncüsü Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basarak fiilen başlattığı Millî Mücadele'yi “halk egemenliği” ilkesine dayandırmıştır (Atatürk, 2019). Yurdun her yerinde başlayan “millî direniş” hareketleri için hareketin merkezinde yer alan itici kuvvet halkın kendi refleksi olmuştur. Kurucu kadronun, dağınık olan “millî direniş” kuvvetlerini tek bir çatı altında toplayarak halkı kendi

kaderinin asıl öznesi yapma hamlesi; çöken hanedan merkezli yapının karşısında rasyonel ve aydınlanmacı bir meşruiyet zemini inşa etme stratejisinin en somut adımı olmuştur. Türk milletinin kaderini bizzat milletin belirlemesi konusunda hemfikir olan kurucu kadro, milletin fertlerini millî direnişe teşvik için türlü girişimlerde bulunmuşlardır. 22 Haziran 1919'da yayımlanan Amasya Tamimi'nde "milletin istiklâlini, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır" denilerek, açıkça halka aktif bir özne olma misyonu yüklenmiştir (Kılıç, 2009). Türk milletini millî direnişe yöneltmeye dönük bu çağrı, toplanan Kongrelerde alınan kararlara da yansımıştır. Hem Erzurum'da hem de Sivas'ta toplanan Kongrelerde alınan kararlardan biri, "Kuvâ-yı Milliye'yi tek kuvvet olarak tanımak ve millî iradeyi hâkim kılmak" yönünde olmuştur (Kırzioğlu, 1993; Goloğlu, 2008). Millî Mücadele sırasında halka biçilen bu rol ve "halk egemenliğine" yapılan vurgu meşruiyet krizini aşmak için bir "meşruiyet kalkanı" ve Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasının anahtarı olarak araçsallaştırılmıştır. Bu bağlamda, Millî Mücadele sırasında kullanılan kavramlar ve işgalcilerden kurtuluş için "halkın egemenliğine" yapılan vurgu, siyasî iktidarın kaynağında ontolojik bir değişimden söz edilebilmesini sağlamaktadır. Millî Mücadele'nin öncü kadrosu, devletin içerisine düştüğü meşruiyet krizini aşmak için politik gerçekçi bir zaviyeden meseleleri ele almıştır. Aydınlanma felsefesine içkin "millî egemenlik" fikrini, Anadolu'nun mevcut gerçekliği temelinde ele alan ve sentezleyen kurucu kadro, İstanbul'da meşruiyet krizi yaşayan yönetimin kayıtsızlığına karşı, Türk milletini merkeze alan ve millete kurucu öznellik rolünü veren bir "meşruiyet kalkanı" vücuda getirmiştir.

Şahıs Devletinden Ulus-Devlete: Egemenliğin Gayrişahsîleşmesi ve Kurumsal Mimari

Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde yaşanan en derin ontolojik kırılmalardan biri, şüphesiz

egemenliğin kaynağının değiştirilmesi ve egemenliği hükümdarın şahsında somutlaştıran eski anlayışın terk edilmesi olmuştur. 19. yüzyıl itibarıyla Osmanlı Devleti'nde padişahlar eliyle başlatılan birtakım reform hareketleri; bürokrasinin dönüşümünde, merkezîleşmede ve devletin anayasal bir hâle gelmesinde büyük ölçüde etkili olmuştur. Hattâ en önemli etkilerinden birinin, mutlak otorite olan padişahların yetkilerinin sınırlandırılması ve egemenliğin kullanılmasının hukukî dayanağının anayasanın ilânıyla birlikte değişmesi⁷ olduğu söylenebilir (Tanör, 1998). Yine de siyasî sistemin en önemli meşruiyet mercii, egemenliğin sahibi olarak görülen hükümdarın şahsında somutlaşmıştır. Hükümdarın şahsında somutlaşan bu anlayışın bir anda terk edilmesi ve egemenliğin gayrişahsîleşmesi ancak 1. Dünya Savaşı sonrasında Anadolu'da ortaya çıkan birtakım gelişmelerden sonra mümkün olabilmıştır. İşgalci kuvvetler karşısında, “millî istiklâlî” koruma vazifesinin bizzat halka ait olduğunun bilincinde olan kurucu kadro, takip ettikleri Aydınlanma felsefesinin fikrî mirasını Anadolu'nun vaziyeti doğrultusunda pratiğe dökmüştür. Topyekûn bir halk hareketiyle istiklâlin kazanılacağına kani olan kurucu kadro, sürdürülemez hâle geldiğini düşündüğü şahıs devleti modelinin terk edilmesi noktasında radikal adımlar atmıştır. Amaç siyasî iktidarı, şahsî yapıdan arındırmaktır. Oluşturulacak yeni model ise rasyonel ve gayrişahsî bir siyasî iktidar biçimidir. Bu rasyonel ve gayrişahsî tüzel kişilik, belirli bir aile veya zümreye değil; bir ulusa dayanarak vücuda getirilecektir. Egemenliğin gayrişahsîleşmesine ve devletin ulus temelli inşasına yönelik bu radikal çıkış, “millî irade” düşüncesini soyut bir itiraz olmaktan çıkaracak birtakım somut girişimlerin ortaya çıkmasını sağlamış ve bu düşünceler temelinde yeni bir kurumsal mimarinin inşasını da zorunlu kılmıştır.

⁷ İlahî egemenlik anlayışı yerine anayasaya dayalı bir egemenlik anlayışı, devlete hâkim olmaya başlamıştır.

Egemenliğin şahsî karakterinden arındırılması noktasında atılan en önemli adımlardan biri, 23 Nisan 1920’de Büyük Millet Meclisi’nin açılması olmuştur. Meclis’in açılması sadece olağan bir yasa yapıcı parlamentonun vücuda getirilmesi olarak algılanmamalıdır. Açılan Büyük Millet Meclisi, olağan bir parlamento olmanın ötesinde, çökmekte olan bir devletin kurtarılması için “millî iradeyi” tecessüm ettiren aslî kurucu iktidar olarak ortaya çıkmıştır (Özbudun, 1998). İşgal kuvvetlerinin yurdun dört bir yanındaki faaliyetleri, memleket idaresinde bir otorite boşluğu meydana getirmiştir. Bu durumda dahi diktatörlük yolunu seçmeyen kurucu kadro; meşruiyet krizini, gücünü doğrudan Türk milletinden alan Meclis’i siyasî sitemin yegâne ve mutlak otoritesi kılarak aşmayı tercih etmiştir. Meclis açıldıktan bir gün sonra, Mustafa Kemal Paşa tarafından sunulan takirde kullanılan “Meclis’in üstünde herhangi bir güç olmadığına” yönelik ifade⁸, kurucu kadronun zihnindeki tasarımı apaçık yansıtmaktadır (*TBMM Zabıt Ceridesi*, 1920). Bundan böyle egemenliğin kaynağı “millî irade” olarak telaffuz edilen halktır. Halk adına egemenliği kullanma yetkisi ise halkın temsilcilerinden oluşan Büyük Millet Meclisi’ne verilmiştir. Böylece Padişahlık makamı, Meclis’in tahakkümü altına alınmış, şahıs devletinden en radikal ontolojik kopuş Büyük Millet Meclisi’nin mevcudiyetinde somutlaşmıştır. Egemenliği kullanma yetkisini haiz Meclis, gayrişahsîleşme yolunda meşruiyetini, artık hanedandan veya uhrevî bir kaynaktan değil, bizzat halktan alacaktır.

Yeni egemenlik anlayışının kurumsallaşması açısından en önemli değişikliklerin hukukî alanda yapılması elzemdir. Kurucu kadro da bu durumun farkında olduğu için Millî Mücadele sırasında, 20 Ocak 1921’de Türkiye’nin ilk ve tek “çerçeve” anayasasını Meclis’ten geçirmiştir (Tanör, 1998). 1876 Anayasası ve Türkiye

⁸ “*Mecliste mütekâsif irade-i milliyeyi, bilfiil mukadderat-ı vatana vâziülyed tanımak umde-i esasiyedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin fevkinde bir kuvvet mevcut değildir.*” (*TBMM Zabıt Ceridesi*, 1920).

Cumhuriyeti'nin diğ er anayasalarıyla mukayese edildiğinde, ilân edilen Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun çok kısa olduğu ve büyük ölçüde devletin (organlarının) işleyişine yer verildiği görülmektedir. Esasında yapılmak istenen, Büyük Millet Meclisi'nin meşruiyetinin kabul ettirilmesi ve Meclis idaresinde devletin işleyişinin hukukî sınırlarının çizilmesidir. Çünkü ilân edilen mezkûr Kanun ile 1876 Anayasası yürürlükten kaldırılmamış, her iki anayasa da yürürlükte kalmıştır. 1921 Anayasası, yeni egemenlik anlayışını yansıtan dönemin en önemli hukukî metnidir. İlk maddesinde “hâkimiyet bil  kayd  şart milletindir” denilerek, yeni egemenlik anlayışının hukukî bir hâle gelmesi sağlanmıştır. Yeni anayasanın en dikkat çekici yanlarından biri de benimsenen h k met sistemidir. Literatürde “Meclis H k meti Sistemi” olarak adlandırılan bu sistemde Meclis hem yasama hem de yürütme yetkisini haiz tutulmuştur ( zbudun, 1998). Kuvvetler birliğinin açıkça görüldüğü bu sistem ilk bakışta g   temerküzü olarak algılanabilmekte ve eleştirilebilmektedir. Ancak benimsenen sistemin, Aydınlanmacı felsefe ve dönemin pratiklerinin sentezi olduğu gözden kaçırılmamalıdır.  nceki bölümde Rousseau'nun “genel irade” düşüncesinden bahsedildiğinde, egemenliğin bölünemez ve devredilemez yapısı üzerinde durulmuştu (Rousseau, 2006). İşte kurucu kadronun Meclis'e verdiği yetkileri, “genel irade”nin tekliği, bölünmezliği ve devredilmezliği açısından değerlendirmek gerekir. İradenin tek ve bütün olarak kabul edilmesi, “millî irade”nin tecelli ettiği Meclis'in yetkilerini başka bir organla veya makamla paylaşmamasını gerektirir. Ayrıca devam eden bir “millî direniş” vardır ve hızlı karar almak elzemdir. Bu zorunluluk da tüm yetkilerin Meclis'te toplanmasını gerekli kılmıştır. Sonuçta 1921 Anayasası, yeni egemenlik anlayışının hukuk leşmesini sağlamış; iktidarın kaynağının Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'nde -tekelleşmiş biçimde- tecessüm etmesinin ve şahıs devletinden ulus-devlete geçişin anayasal dayanağı olarak tarihte yerini almıştır.

Açılan Meclis ve ilân edilen Anayasa, yeni egemenlik anlayışının kurumsallaşması açısından önemli olmuştur. Ancak ortada bir mesele daha vardır. Bir yanda yeni egemenlik anlayışı temelinde şekillenen bir siyasî otorite vardır. Diğer yanda ise İstanbul'da varlığını sürdüren, eski egemenlik anlayışının temsilcileri bulunmaktadır. Bu durum açıkça ontolojik bir çelişkiyi gözler önüne sermektedir. Oysaki Rousseau'nun egemenlik tasarımı, bölünmezlik ve devredilemezlik ilkeleri önemli bir yer tutmaktadır. Kurucu kadro da bu farkındalıkla hareket etmiş; 1 Kasım 1922'de saltanatın hilafetten ayrılarak kaldırılmasıyla birlikte, monarşiye son vermiştir (Ahmad, 1995). Kurucu kadronun bu hamlesi, basit bir yönetim biçimi değişikliği olarak görülmemelidir. Atılan bu adımla birlikte hanedan merkezli geleneksel meşruiyet anlayışı, yerini rasyonel, gayrişahsî ve seküler bir meşruiyet anlayışına bırakmıştır. İnşa edilen kurumsal mimarinin adı resmen 29 Ekim 1923'teki Meclis toplantısında konulmuştur. Hükûmet biçimi artık resmen Cumhuriyet olarak adlandırılmıştır (*TBMM Zabıt Ceridesi*, 1923). Devlet bir hanedanın, bir zümrenin mülkü olmaktan çıkarılmış; rasyonel, gayrişahsî, hukukla bağlı bir tüzel kişiliğe (ulus-devlete) dönüştürülmüştür. Şimdi yapılması gereken; edilgen konumdaki pasif “tebaa”nın, yeni egemenlik anlayışı temelinde rasyonel ve eşit yurttaşlara dönüşümünü sağlayacak birtakım adımlar atmaktır.

Pasif “Tebaa”dan Aktif “Yurttaş”a: Siyasal Öznenin İnşası ve Toplumsal Dönüşüm

“Millî irade” fikri, 19. yüzyılda başlayan reform hareketleri ve meşrutiyet ilânlarıyla birlikte Osmanlı Devleti içerisinde birtakım münevver tarafından savunulmuş; Millî Mücadele sırasında ve sonrasında kurulan kurumlarla ve yapılan düzenlemelerle birlikte kurumsal anlamda tatbik edilmiştir. 1923 Ekim’inde adı konulan rejim artık hukuken “halk egemenliği”ne dayanmaktadır. Akıllara şu soru gelebilmektedir: “Halk egemenliği” fikri Meclis bünyesinde

tecessüm ettiğine ve anayasal dayanağa kavuştuğuna göre, kurucu kadro nihai hedefine ulaşmış mıdır? Cumhuriyet’in ilânı sonrasında gerçekleşen inkılâplara ve atılan adımlara bakıldığında, kurucu kadronun nihai hedefe ulaşmadığı kolay anlaşılabilecektir. Evet, “halk egemenliği” fikrine kurumsal anlamda bir meşruiyet kazandırılmıştır. Ancak meşruiyetin asıl kaynağı olan halkın da yeni rejim temelinde dönüştürülmesi gerekmektedir. Eski rejimde pasif ve edilgen “tebaa” konumunda olan, siyasî otoriteye mutlak itaatle yükümlü kılınan bir halk anlayışı hâkimdir. Ancak yeni rejimde halk, kurucu öznedir. Bu özne, rasyonel ve seküler bir zihniyete sahip olmalı; yeni rejime sadakatle bağlı aktif “yurttaş”lardan mürekkep olmalıdır (Üstel, 2008). Halkı edilgen konumdan aktif bir özneye dönüştürme çabası, halkın bu yöndeki talebine koşut olarak gerçekleşmemiştir. Bu anlamda, kurucu kadro tarafından gerçekleştirilen inkılâplar; halktan gelen bir talep sonucu değil, “Jakobenist” bir şekilde gerçekleşmiştir (Tunçay, 1981). Yapılan inkılâplar ve halkı aktif “yurttaş”lara dönüştürme süreci; çoğu zaman “halk için, halk adına” ve zaman zaman da “halka rağmen” ilerlemiştir. İnkılâpların ve atılan adımların bu karakteri, zaman zaman Cumhuriyet karşıtları başta olmak üzere muhtelif kesimlerce eleştiriye tâbi tutulmuştur. Ancak eleştirilerin önemli bir kısmı, - bilinçli veya bilinçsiz- tarihsel bağlamı göz ardı etmekte ve vaziyeti gereği gibi tahlil edememektedir. Kurucu kadronun amacı otoriter bir idare teşkil etmek değildir. Şayet böyle bir amaç güdülse, yapılan propagandalar “millî irade”nin tecellisine ve halkı özne kılmaya dönük olmazdı (Heper, 2023). Asırlarca mutlak otoriteye zorunlu bir itaatle yükümlü kılınan, bırakın siyasetin gidişatına yön vermeyi kendi hayatının gidişatına yön vermekten aciz bırakılan, çoğu eğitimsiz olan bir halkın bir anda kendi kaderini tayin etmesini ve bu yönde talepler geliştirmesini beklemek doğru olmayacaktır. Bu nedenle Avrupa’daki aşağıdan yukarıya gerçekleşen reformların ve inkılâpların Türkiye’de de gerçekleşmesi neredeyse imkânsızdır. Halkın büyük bir kısmı geleneksel yapılar (feodal beyler, tarikatlar

vb.) tarafından kolayca yönlendirilebilmektedir (Mardin, 1991). Üstelik ardı ardına yapılan savaşlarda genç ve nitelikli nüfusunu yitiren genç Cumhuriyet, gelişmiş bir burjuvaziden de yoksundur (Keyder, 2014). Kurucu kadro bu durumun farkındadır ve Aydınlanma felsefesinin Anadolu'daki pratiğinin “Jakobenist” karakterli olmasının temel sebebi bu farkındalığın dışavurumudur. Kurucu kadro da halkın içinden çıkmıştır ve içinden çıktığı halkın neler yapabileceğinin, neler yapamayacağını bilincindedir. Zaten kurucu kadronun fikirleri de Tanzimat’tan beri Osmanlı münevverlerinin yazıları ve düşünceleri doğrultusunda şekillenmiş ve olgunluğa ulaşmıştır (Hanioğlu, 2006). Şimdi gaye Türk milletini, kendi kaderini tayin edecek, rasyonel, seküler bir siyasî özneye dönüştürmektir. Türkçülüğün önde gelen isimlerinden Ziya Gökalp’in, Yusuf Akçura’nın ve daha birçok Türkçü münevverin de ilmî ve fikrî tahlillerinde ortaya koydukları hedef budur (Gökalp, 1968; Akçura, 1978). Bu fikirleri okuyarak, Türkçülük temelinde yeni bir rejim inşasına dört elle sarılan kurucu kadro, mezkûr fikirleri tatbik etmek için olgunluk düzeyine ulaşmamış halkın talebini beklemekle vakit geçiremeyecektir.⁹ Esasında kurucu kadroya ilham veren düşünürlerden Rousseau da “genel irade”ye uymanın insanı hür kılacağını ileri sürmüş; bu kurala aykırı davrananların “ortak iyilik” gerekçesiyle hür olmaya zorlanması gerektiğini belirtmiştir

⁹ Aslında Türk modernleşmesinin öncüsü olan Mustafa Kemal Paşa, 1918 yılında Karlsbad’da bulunduğu sırada defterine yazdığı şu notta durumun ne kadar farkında olduğunu belli etmiştir: “Ben her vakit söylerim. Burada da bu vesile ile arz edeyim. Benim elime büyük salahiyet ve kudret geçerse, ben hayat-ı içtimaiyemizde arzu edilen inkılabı bir anda, bir coup ile tatbik edeceğimi zannederim. Zira ben, bazıları gibi, efkâr-ı avamı, efkâr-ı ulemayı yavaş yavaş benim tasavvuratımın derecesinde tasavvur ve tefekkür etmeğe alıştırmak suretiyle bu işin yapılabileceğini kabul etmiyor ve böyle harekete karşı ruhum isyan ediyor. Neden ben bu kadar senelik tahsil-i ali gördükten, hayat-ı medeniye ve içtimaiyeyi tetkik ve hürriyeti tezevvuk için sarf-ı hayat ve evkat ettikten sonra avam mertebesine ineyim. Onları kendi mertebeme çıkarırım. Ben onlar gibi değil, onlar benim gibi olsunlar. Mamefih bu meselede şayanı tetkik bazı noktalar var, bunları iyice tekrarrir ettirmeden işe başlamak hata olur” (İğdemir, 1980).

(Rousseau, 2006). Bu düşünce, Anadolu’nun mevcut durumunu gören kurucu kadro tarafından özgünleştirilerek tatbik edilmiş; “meşru güç kullanma tekeli”¹⁰ ve “devletin ideolojik aygıtları”¹¹, toplumun çağdaş bir bilinç düzeyine eriştirilmesi için araçsallaştırılmıştır.

Cumhuriyet’in ilânından sonra “Jakoben” nitelikli aydınlanma projesinin ilk pratikleri, inkılâp kanunları olarak ortaya çıkmıştır. 3 Mart 1924’te kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu’yla birlikte, yeni siyasî öznenin “zihinsel / epistemolojik” anlamda inşası hedeflenmiştir (Berkas, 2012). Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde yapılan çağdaş eğitime yönelik reformlar, kabul edilen yeni Kanun’la zirveye ulaşmış (Yıldırım, 2024); eğitim sistemindeki ikili yapıya son verilerek, akıllı ve ilerlemeyi esas alan yeni bir eğitim sistemine geçilmiştir (Bulut, 2025a). Amaç devletin kaderine yön verecek olan aktif “yurttaş”ları rasyonel ve seküler bir tedrisattan geçirerek, olgunluk düzeyine erişmelerini sağlamaktır.¹² Ancak eğitim ve öğretimde birliğin sağlanması tek başına yeterli değildir. Toplum; hukukî olarak inanç ve cinsiyet temelinde ayrılmış, eşit olmayan bireylerden oluşmaktadır. “Millî egemenlik”ten söz etmek için toplumun bütün fertlerini eşit “yurttaş”lar olarak değerlendirmeli, daha da ötesi bu durum hukukîleştirilmelidir. Kurucu kadro bu amaca matuf yeni Türk Medenî Kanunu’nu 1926 yılında kabul ederek, halkın eşitlik ve rasyonalite temelinde hukukî

¹⁰ “Meşru güç kullanma tekeli” kavramı, -kökleri Hobbes ve diğer sözleşmecî düşünürlerle kadar gitse de- modern devleti tanımlayan ve modern devlete özgülünen bir yetki olarak Max Weber tarafından ortaya atılmıştır (Weber, 1996).

¹¹ Fransız Marksist düşünürlerden Louis Althusser tarafından ortaya atılan kavram, devletin yalnızca bir baskı aygıtı olmadığını; egemen sınıfların ve devleti yönetenlerin, rıza temelli düzen kurmasını ve sürdürmesini sağlayan aygıtları işlevsel olarak kullandığını ifade etmektedir (Althusser, 2000).

¹² “Yurttaş” yetiştirme süreci sadece okullarda verilen eğitimle sınırlı tutulmamıştır. Genç nüfusunun önemli bir kısmını savaşlarda kaybeden devlet, sağlıklı ve Cumhuriyet’e sadakatle bağlı “yurttaş”lar yetiştirmek için yurdun birçok yerinde Kızılay Gençlik ve Sağlık Kampları kurmuştur (Bulut, 2007).

haklara sahip olmasını sağlamıştır (Lewis, 1993). Bilhassa kadının toplumdaki görünürlüğünü artıran ve -eskiye nazaran¹³- birey olarak eşit haklara sahip olmasını sağlayan Türk Medenî Kanunu, eşit ve seküler bir toplum idealinin en somut pratiklerinden biri olmuştur. Kurucu kadro, kılık kıyafet ve alfabe dâhil her alana müdahale ederek toplumun çağdaşlaşmasını gaye edinmiş; kurucu öznenin (halkın), tarihi ve dili başta olmak üzere kendine ait olan her şeyi tanımasını ve sahip çıkmasını arzu etmiştir. Türk Ocakları'ndan Halkevleri'ne, Türk Tarih Kurumu'ndan Türk Dil Kurumu'na ülkede varlık gösteren kurumlar; kurucu kadronun ulus-devlet temelli inşaa sürecini gerçekleştirmeye odaklanmıştır. Kurucu kadro tarafından başlatılan ve kurumlar eliyle sürdürülen bu çabalar egemenliğin kaynağı olarak tasavvur edilen halkı; eşit, seküler ve aktif “yurttaşlık” temelinde bizzat dönüştürmüşlerdir (Bulut, 2025b). İçeride buna direnç gösteren azınlık bir kesim var olmakla birlikte, Cumhuriyetçi medeniyet projesi büyük ölçüde başarılı olmuştur.

Sonuç: Bitmeyen Bir Proje Olarak Cumhuriyet

Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde yaşanan gelişmeler; toplumsal zemin başta olmak üzere, bürokrasi ve askerî teşkilât açısından bir devamlılık olduğunu göstermektedir. Ancak Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun zihninde yer alan “millî egemenlik” ideali, Millî Mücadele sırasında ve sonrasında atılan adımlarla birlikte geçiş sürecindeki en önemli ontolojik kırılmayı gözler önüne sermiştir. Yaklaşık altı asır kaynağını ilahî bir kudretten alan ve mutlak otorite olan Padişahlık makamı, 19. yüzyılda yaşanan gelişmelerle ve Osmanlı münevverlerinin çabalarıyla sorgulanmaya başlamıştır. Meşrutiyet

¹³ Eskiye nazaran, çünkü kabul edilen yeni Kanun da kadın ile erkek arasındaki eşitliği tam anlamıyla sağlayamamış; aile kurumunda erkeğin rolünü baskın kılmıştır. Buna rağmen mezkûr Kanun, yeni egemenlik anlayışı temelinde kadınların toplumdaki görünürlüğünü artırmaya dönük ve erkeklerle büyük ölçüde eşit haklara sahip olacakları düzenlemeler içermiştir (Yılmaz, 2010).

talepleriyle birlikte yapılan bu sorgulamalar meyvesini vermiş, içeride ve dışarıda yaşanan gelişmelerin de etkisiyle anayasal monarşiye geçilmiştir. Egemenliğin kullanılmasının hukukî dayanağı anayasa olmuştur. Ancak egemenliğin asıl sahibi yine Padişah olarak devam etmiş ve devletin idare şekli şahsîlik karakterini korumuştur. Aydınlanma felsefesinin ünlü düşünürlerinden biri olan Rousseau'nun "genel irade" fikrini, Türk milliyetçisi fikirlerle sentezleyen kurucu kadro; "millî irade" fikrini entelektüel bir çabanın ötesine taşımış, devletin kurtarılmasına yönelik "meşruiyet kalkanı" olarak araçsallaştırmıştır. Millî Mücadele sırasında açılan Meclis'te ve toplanan Kongrelerde alınan kararlar hep "millî irade" vurgusuyla ortaya konulmuş, egemenliğin kaynağı olarak tasavvur edilen halka kurucu öznellik rolü verilmiştir.

Meclis'in açılması ve üzerinde hiçbir kuvvetin olmadığı kabulüyle birlikte "millî egemenlik" fikrinin kurumsal inşa süreci başlamıştır. 1921 yılında kabul edilen "çerçeve anayasa"yla birlikte "millî egemenlik" fikri, anayasal bir dayanak elde etmiş; yeni egemenlik anlayışının kurumsal inşa sürecinin sağlam temeller üzerinde gerçekleşmesine önem verilmiştir. Bu adımlardan sonra yapılacak her reform ve inkılâp hareketi, "halk egemenliği"ni tesis etmek gayesini gütmüştür. 1922'de saltanatın kaldırılması ve 1923'te yeni rejimin adının konulmasıyla başlayan radikal değişim süreci, devletin gayrişahsî ve rasyonel bir tüzel kişiliğe (ulus-devlete) dönüşümünü sağlayacak inkılâplarla devam etmiştir. Devleti gayrişahsîleştirme projesinin temel gerekçesi, egemenlik anlayışının halk merkezli değişimi olduğu için halkın da rasyonelleşmesi ve edilgen "tebaa" konumundan aktif "yurttaşlığa" dönüştürülmesinin elzem olduğu düşünülmüştür. Kurucu kadro, bu düşünce temelinde; itaatle yükümlü kılınan, pasif konumdaki halkı kendi kaderini tayin edecek bir özne olarak dönüştürmeye gayret etmiştir. Gelişmiş bir burjuvaziden yoksunluk ve toplumdaki geleneksel bağların (feodal, tarikata dayalı vb.) güçlü olması gibi

sebepler dolayısıyla halkın dönüştürülmesi süreci “Jakoben” bir karakter taşımıştır. “Halk için” ve “halk adına” yapılan inkılâplar; eğitimden aile yaşamına, siyasetten hukuka kadar her alana yansımış; “meşru güç kullanma tekeli”ni elinde bulunduran kurucu kadro, ancak bu şekilde rasyonel ve seküler bir öznenin inşa edileceğine inanmıştır.

Kökleri 19. yüzyılda Osmanlı’da yaşanan gelişmelere kadar giden, Cumhuriyet Türkiye’sine kökten bir değişim olarak yansıyan siyasal dönüşüm, salt rejim değişikliğinin ötesinde bir süreç olarak algılanmalıdır. Öyle ki yeni devlet anlayışının kurumsal inşa sürecinin, tarihin belirli dönemlerinde tamamlanmış olduğu iddia edilse¹⁴ bile; aktif öznellik rolü verilen “fıkri ve vicdanı hür”, seküler “yurttaş”ın inşası statik olmayan, çağın gereksinimlerine göre yeniden üretilmesi gereken dinamik bir süreç olarak değerlendirilmelidir. Bu nedenle Cumhuriyet; kurucu felsefeyi özümsemiş, aktif özne bilincine erişmiş “yurttaş”ların varlığıyla sürdürülebilecek kesintisiz bir gelişme sürecidir.

¹⁴ Bu iddia da tartışmaya açıktır.

Kaynakça

Ahmad, F. (1995). *Modern Türkiye'nin oluşumu* (Y. Alogan, Çev.). Sarmal Yayınevi.

Akçura, Y. (1978). *Türkçülük*. Türk Kültür Yayını.

Akdeniz, M. (2021). Garbî (Batı) Trakya Türk Cumhuriyeti. *Atatürk Ansiklopedisi* içinde. Atatürk Araştırma Merkezi. [https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/478/Garb%C3%AE-\(Bat%C4%B1\)-Trakya-T%C3%BCrk-Cumhuriyeti](https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/478/Garb%C3%AE-(Bat%C4%B1)-Trakya-T%C3%BCrk-Cumhuriyeti).

Althusser, L. (2000). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları* (Y. Alp & M. Özışık, Çev.). İletişim Yayınları.

Atatürk, G. M. K. (2019). *Nutuk-söylev I*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Atsız, H. N. (1969). 16 devlet masalı ve uydurma bayraklar. *Ötüken*, (65), 3-5.

Atsız, H. N. (1992). *Türk tarihinde meseleler*. Baysan Basım ve Yayın.

Berkes, N. (2012). *Türkiye'de çağdaşlaşma* (A. Kuyaş, Haz.). Yapı Kredi Yayınları.

Bulut, F. (2025a). Cumhuriyet'in ilk yıllarında eğitim reformları. Ş. Büyükboyacı (Ed.), *Türk eğitim tarihi: dönüşümler, reformlar ve gelecek perspektifleri* içinde (ss. 27-49). Efe Akademi Yayınları.

Bulut, F. (2025b). Gençliğin kurumsallaşması: Türk Ocakları, Halkevleri ve izcilik. Ş. Büyükboyacı (Ed.), *Atatürk ve gençlik: Cumhuriyet ideolojisinin temel dinamiği* içinde (ss. 111-139). Efe Akademi Yayınları.

Bulut, T. (2007). Cumhuriyet'in bir gençlik projesi olarak Kızılay kampları (1936-1950). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)*, 6 (14), 103-135.

Çelik, H. A. (2024). İnsan haklarının gelişiminde ve sınırlandırılmasında siyasî iktidarın rolünü Türk tarihindeki anayasacılık hareketleri ve anayasalar üzerinden okumak. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 16 (1), 64-91. <https://doi.org/10.53881/hiad.1364349>.

Çelik, H. A. (2025). Millî Mücadele döneminde gençliğin rolü: Kurucu ruhun taşıyıcısı (1919-1923). Ş. Büyükboyacı (Ed.), *Atatürk ve gençlik: Cumhuriyet ideolojisinin temel dinamiği içinde* (ss. 53-85). Efe Akademi Yayınları.

Demirbaş, O. (2012). Türkiye'de cumhuriyet fikrinin oluşumu. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 8, 31-60. <https://izlik.org/JA49BA34WF>.

Ebuzziya Tevfik. (2019). *Yeni Osmanlılar tarihi* (Y. Öztürk, Haz.). Kapı Yayınları.

Eroğlu, H. (2003). Osmanlılarda iktidarın değişim süreci ve meşruiyet sorunu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 43 (2), 19-39. <https://izlik.org/JA89YA66MN>.

Goloğlu, M. (2008). *Sivas kongresi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Gottlieb, A. (2021). *Aydınlanma rüyası: Modern felsefenin yükselişi* (C. Mavituna, Çev.). VakıfBank Kültür Yayınları.

Gökalp, Z. (1968). *Türkçülüğün esasları*. Varlık Yayınları.

Hanioğlu, M. Ş. (2006). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e zihniyet, siyaset ve tarih*. Bağlam Yayınları.

Heper, M. (2023). *Türkiye'de devlet geleneği*. Doğu Batı Yayınları.

Hobbes, T. (2007). *Leviathan*. (S. Lim, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.

İğdemir, U. (1980). *Atatürk'ün yaşamı-I. cilt (1881-1918)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Keyder, Ç. (2014). *Türkiye'de devlet ve sınıflar*. İletişim Yayınları.

Kılıç, M. (2009). *Amasya Tamimi ve protokolü*. Okan Üniversitesi Yayınları.

Kırzioğlu, M. F. (1968). Cenubu-Garbî Kafkas Cumhuriyeti (Kars Millî Şûrâ Hükûmeti). *Türk Kültürü*, (72), 948-968.

Kırzioğlu, M. F. (1993). *Bütünüyle Erzurum kongresi*. Ankara: Kültür Ofset Ltd. Şti.

Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye'nin doğuşu* (M. Kıratlı, Çev.). Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Locke, J. (2012). *Yönetim üzerine ikinci inceleme: Sivil yönetimin gerçek kökeni boyutu ve amacı üzerine bir deneme*. (F. Bakırcı, Çev.). Ebabil Yayınları.

Mardin, Ş. (1991). *Türk modernleşmesi*. İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (1994). *Jön Türklerin siyasî fikirleri 1895-1908*. İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (1996). *Yeni Osmanlı düşüncesinin doğuşu*. İletişim Yayınları.

Özbudun, E. (1998). *Türk anayasa hukuku*. Yetkin Yayınları.

Rousseau, J. J. (2006). *Toplum sözleşmesi* (V. Günyol, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Şirin, İ. (2014). İki hükümet bir teşkilat: Garbî Trakya Hükümet-i Muvakkatesi'nden Cenub-î Garbî Kafkas Hükümeti Muvakkate-î Milliyesi'ne. *History Studies*, 6 (2), 125-142.

Tanör, B. (1998). *Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri (1789-1980)*. Yapı Kredi Yayınları.

TBMM Zabıt Ceridesi. (1920). Devre 1, Cilt 1, İçtima 2 (24 Nisan 1920). TBMM Matbaası.

TBMM Zabıt Ceridesi. (1923). Devre 2, Cilt 8, İçtima 43 (29 Ekim 1923). TBMM Matbaası.

Tunçay, M. (1981). *Türkiye Cumhuriyeti'nde tek-parti yönetiminin kurulması (1923-1931)*. Yurt Yayınları.

Ural, S. (2024). Cihangiroğlu İbrahim Aydın Bey. *Türk Dünyası Ansiklopedisi* içinde.
<https://turkdunyasiansiklopedisi.gov.tr/detay/15/Cihangiro%C4%9Flu-%C4%B0brahim-Ayd%C4%B1n-Bey>.

Üstel, F. (2008). “*Makbul vatandaş*”ın peşinde: II. Meşrutiyet’ten bugüne vatandaşlık eğitimi. İletişim Yayınları.

Weber, M. (1996). *Sosyoloji yazıları* (T. Parla, Çev.). İletişim Yayınları.

Yıldırım, N. (2024). Tanzimat’tan Cumhuriyet’e tarih eğitiminin süreç içerisindeki gelişimi: Rüştîye mektepleri örneği. *X. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu (ISHE)* tam metin bildiri kitabı içinde (ss. 90-97). Kars, Türkiye.

Yılmaz, A. (2010). Osmanlı’dan Cumhuriyet’e: Kadın kimliğinin biçimlendirilmesi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)*, 9 (20-21), 191-212.

BÖLÜM 2

CUMHURİYET VE EĞİTİM: AKLI VE BİLİMİ ÖNCELEYEN YENİ İNSAN MODELİ

Feryat BULUT¹

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923 yılında kuruluşu, yalnızca siyasî egemenliğin el değiştirmesi ya da yeni bir devlet teşkilatlanmasının ortaya çıkması anlamına gelmemektedir. Bu tarih, aynı zamanda köklü bir zihniyet değişimi ve dönüşümünün başlangıç noktası olarak da okunmalıdır. Bu dönüşümün en önemli dinamiklerinden biri, Milli Mücadele'nin her safhasında yer alan ve yeni devletin inşasında aktif rol oynayan Türk gençliğidir (Çelik, 2025). Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülme süreci boyunca tartışılan modernleşme, yenileşme ve “çağa ayak uydurma” gerekliliği, Cumhuriyet döneminde daha bütüncül, planlı ve ideolojik bir çerçeveye kavuşturulmuştur. Bu çerçevenin en kritik bileşenlerinden birini ise eğitim alanı oluşturmuştur.

Cumhuriyet kadroları, özellikle Mustafa Kemal Atatürk'ün düşünsel ve siyasal önderliği altında, yeni devletin temel meşruiyet kaynağını “millet egemenliği”, “akıl ve bilim”, “laiklik” ve “ulusal

¹ Öğr. Gör., Ardahan Üniversitesi, Rektörlük Ortak Dersler Bölümü, Orcid: 0009-0008-1344-7561.

bağımsızlık” ilkeleri üzerine kurmuştur. Bu ilkeler bütününe, klasik anlamda Aydınlanma felsefesinin temel temalarıyla ciddi bir etkileşim sağladığı görülmektedir (İyiat, 2024). Aydınlanma düşüncesinin aklı merkeze alan, dogmaları sorgulayan, bireyi tarihsel ve toplumsal bir özne olarak konumlandıran yaklaşımı, Cumhuriyet’in eğitim politikalarında hem doğrudan hem de dolaylı biçimde karşılık bulmuştur. Böylelikle eğitim, Cumhuriyet’in Aydınlanmacı karakterini somutlaştıran ve toplumsal düzleme taşıyan en merkezi alanlardan biri haline geldiği gibi bu alan birbirini tamamlayan devrimler zinciri olarak devam etmiştir. Böylece eğitim, dar anlamda okullarda yürütülen öğretim faaliyetleriyle sınırlı bir teknik süreç olarak değil, yeni bir toplum tasarımının, yeni bir insan tipinin ve yeni bir siyasal topluluğun (ulus-devletin) inşasını hedefleyen ideolojik ve kültürel bir alan olarak değerlendirilmiştir. Yurttaşlık bilinci, ulusal kimlik, laiklik, bilimsel düşünce ve eleştirel akıl gibi kavramlar, eğitim sistemi aracılığıyla kitlelere aktarılacak istenmiş; böylece Cumhuriyet’in kurucu ideolojisi, kuşaklar boyunca yeniden üretmeyi ve ilerlemeyi hedefleyen bir “eğitim projesi”ne dönüştürülmüştür.

İşte bu noktada, başlığın da işaret ettiği temel soru açıklığa kavuşturulmalıdır: Cumhuriyet’in inşa etmeyi hedeflediği “yeni insan modeli” nedir, hangi somut nitelikleri taşır ve ondan önceki “eski insan tipi”nden hangi temel özellikleriyle ayrılır? Bu model, her şeyden önce, eylemlerinin ve inançlarının kaynağını artık gelenekte, dinî otoritede ya da kalıtsal aidiyetlerde bulmayan; bunun yerine aklını, özgür iradesini ve eleştirel muhakemesini rehber edinen bir bireyi tarif eder. Osmanlı’nın egemen siyasal ve toplumsal düzeninin merkezi kitlesi olan “kul” ile “tebaa” zihniyeti, bireyi pasif, itaatkâr, sorgulamayan ve kendisine biçilen rolleri olduğu gibi kabul eden bir konumda tutarken; Cumhuriyet’in yeni insan modeli, bu pasifliğin yerine etkinliği, itaatin yerine özerkliği, sorgulamaktan kaçınma yerine eleştirel sorgulamayı koyar. Yeni birey, artık tarihin

bir nesnesi değil, tarihi şekillendiren bir öznesidir; tebaa değil, yurttaştır; haklarını yukarıdan lütfedilen birer imtiyaz olarak değil, kendi varlığının doğal ve devredilmez uzantıları olarak görür. Bu yurttaş, ulusal egemenliği kendi iradesinin bireysel ve kolektif tecellisi olarak içselleştirir; devleti kutsal ve dokunulmaz bir üst-irade olarak değil, yurttaşların ortak iradesini hayata geçiren bir araç olarak kavrar. Laiklik, bu model için yalnızca bir yönetim ilkesi değil, aynı zamanda düşüncenin özerkliğinin ve vicdan özgürlüğünün temel güvencesidir. Kadın ile erkek arasında kamusal hayatın her alanında tam eşitlik, bu modelin ontolojik bir varsayımdır; kadınların eğitimi, istihdamı ve siyasal temsili, birer lütuf ya da dönemsel birer jest olarak değil, modern yurttaşlığın olmazsa olmaz bileşenleri olarak kurgulanmıştır (Yılmaz, 2011). Ekonomik anlamda bu yeni insan, üretken, katma değer yaratan, planlı kalkınmanın hem öznesi hem de yararlanıcısı olarak tasarlanır; tarımda, sanayide ve hizmet sektörlerinde bilimsel yöntemleri uygulayan, yenilikçi ve girişimci bir profile sahiptir. Kültürel alanda ise bu model, ulusal kimliğini evrensel bilim ve sanat birikimiyle bütünleştirebilen, kendi dilini ve tarihini rasyonel bir perspektifle yeniden yorumlayan, dünya medeniyetine katkı sunmaya açık ve bu katkıyı bir onur meselesi sayan bireyi işaret eder. Tüm bu nitelikleriyle Cumhuriyet'in yeni insan modeli, Aydınlanma'nın "aklını kullanma cesareti gösterme" çağrısını Türkiye bağlamında somutlaştıran; dogmalardan arınmış, eleştirel düşünebilen, hak ve sorumluluk dengesini kurabilen, laik, demokratik, ulus bilincine erişmiş ve bilimi hayatın her alanında rehber edinen bir yurttaş tipidir. Bu modelin inşası, kuşkusuz bir gecede gerçekleşebilecek bir süreç değildir; ancak Cumhuriyet'in eğitim reformları, Tevhid-i Tedrisat'tan Harf Devrimi'ne, Köy Enstitüleri'nden üniversite dönüşümüne ve Halkevleri'ne kadar uzanan devrimler zinciriyle, tam da bu yeni insanı yaratmayı hedeflemiştir (Erdem, 2017). Bu hedefin günümüzde ne ölçüde gerçekleştiği elbette ayrı bir tartışma konusudur; ancak başlığın da öngördüğü gibi, Cumhuriyet'i

Cumhuriyet yapan ideal, işte bu akıl ve bilim eksenli yeni insan modelinin tarihsel bir proje olarak ortaya konulmasıdır.

Cumhuriyet'in devrıldığı Osmanlı eğitim mirası, modern anlamda merkezi, laik ve kitlesel bir eğitim sistemi kurmanın önünde ciddi yapısal engeller barındırmaktaydı. Medreselerin ağırlıklı olduğu din temelli öğretim sistemi (Ademi, 2026), yeni açılan mekteplerle birlikte çift başlı bir yapı üretmiş; farklı cemaat ve tarikatların kontrolündeki okullar, eğitimde parçalı ve standart dışı bir manzara yaratmıştır. Bu parçalı yapı, hem toplumsal eşitsizlikleri yeniden üretmiş hem de modern bir ulus-devlet kurma hedefiyle çelişen, yer yer çatışan aidiyet biçimleri ortaya çıkarmıştır. Cumhuriyet'in eğitim alanındaki reformları, bu tarihsel mirasın radikal biçimde sorgulanması ve aşılması hedefi etrafında şekillenmiştir. Sorgulamaların sonucunda gerçekleştirilen köklü devrimler, kalıcı başarıların gerçekleştirilmesini sağlamıştır (Büyükdüvenci, 2019).

Aydınlanma Düşüncesi ve Cumhuriyetçi Eğitim Paradigmasının Kuramsal Temelleri

Aydınlanma, tarihsel olarak 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupa'da sistematik bir biçimde formüle edilmiş olmakla birlikte, özü itibarıyla belirli bir coğrafya ve zaman dilimi ile sınırlı olmayan bir zihniyet devrimini ifade eder. Bu zihniyet devriminin merkezinde insan aklının otoritesini tanıma, doğa ve toplum olaylarını din olmadan, akıl ve bilim aracılığıyla açıklama, geleneksel otoriteleri sorgulama, bireyin özgürlüğünü ve özerkliğini savunma gibi ilkeler yer almaktadır. Aydınlanma düşüncesi, eğitimi kurtuluşun başlıca aracı olarak görmüştür. Bu çerçevede eğitim, bireyin kendi aklını kullanma cesaretini kazanmasını, irrasyonel korkulardan ve dogmatik kabullerden arınmasını, özgür ve sorumlu bir özne haline gelmesini sağlayan bir süreç olarak tanımlanmıştır ("Aydınlanma Çağı", n.d.).

Cumhuriyetçi eğitim paradigması, bu Aydınlanmacı çerçevenin Türkiye bağlamındaki özgün bir uyarlaması ve yeniden kurgulanışı olarak görülebilir. Cumhuriyet, bireyi geleneksel ilişkiler ağının içinde tanımlanan “kul” konumundan çıkararak, ulus-devletin asli unsuru olan “yurttaş” konumuna yükseltmeyi hedeflemiştir. Bu dönüşüm, yalnızca hukuksal statüdeki bir değişim olmayıp, bireyin kendisini, toplumunu ve devletini algılayış biçiminde radikal bir yeniden yapılanmayı gerektirmektedir. Eğitimin rolü tam da bu noktada belirleyici hale gelmektedir: Yurttaşlık bilincinin, ulusal aidiyetin, hak ve sorumluluk farkındalığının, eleştirel düşüncenin ve laik dünya görüşünün kuşaklar boyunca sürdürülmesi, ancak eğitim yoluyla mümkün olabilecektir. Bu bilinç, hem üreten hem sorgulayan bir neslin yetişmesi için yeniliklerin merkezine alınan “akıl” ile gerçekleştirilecekti (Sakaoğlu, 1992).

Aydınlanma düşüncesinin temel alanlarından biri olan akıl, Cumhuriyetçi eğitim anlayışında, bilginin kaynağı ve doğruluğunun ölçütü olarak kabul edilmiştir. Bilgi, metafizik bir otoriteden türeyen, değişmez ve sorgulanamaz bir hakikat olarak değil; gözleme, deneye, mantıksal çıkarıma ve bilimsel yöntemlere dayalı, eleştiriye açık ve tarihsel olarak gelişen bir süreç olarak kavranmaktadır. Bu bakış açısı, Cumhuriyet’in ilk yıllarında hazırlanan ders programlarında, okutulan kitaplarda ve okul içi etkinliklerde açıkça görülmektedir. Doğa bilimlerine, matematiğe, tarihsel ve coğrafi bilgilerin rasyonel bir çerçevede işlenmesine verilen önem, bu akılcı bilgi anlayışının somut yansımalarıdır (Koçer, 1992).

Aydınlanma’nın diğer merkezi alanlarından biri olan özgürlük, Cumhuriyet’in eğitim anlayışında “özgür yurttaş” idealinde ifadesini bulmuştur. Ancak burada söz konusu olan özgürlük, sınırları belirsiz bir bireycilik değil, hukuksal ve siyasal çerçeve içinde tanımlanan, hak ve sorumluluk dengesine dayalı bir yurttaşlık özgürlüğüdür. Eğitim, bu anlamda özgürlüğün keyfi bir

davranış serbestisi olmadığını, aksine bilgi, bilinç ve sorumluluk temelinde şekillenen bir varoluş biçimi olduğunu öğretmeyi amaçlamıştır. Eleştirel düşünceye sahip bireyin, aynı zamanda Cumhuriyet rejimini ve onun değerlerini içselleştirmiş bir yurttaş olması beklenmiştir. Bu noktada Cumhuriyetçi eğitim paradigması, Aydınlanma'nın birey merkezli anlayışı ile ulus-devletin bütünleştirici ve birleştirici hedeflerini bir arada taşımaya çalışmıştır. Bu hedef kararlılıkla ve yapılan programlar dâhilinde gerçekleştirilmiştir (Gümüşlü, 2008).

Aydınlanma düşüncesinin bir diğer önemli boyutu olan sekülerleşme ya da din ile devlet işlerinin ayrılması ilkesi, Cumhuriyetçi eğitim sisteminin laik karakterinde karşılığını bulmuştur. Eğitim, dinsel otoritelerin tekelinden çıkarılarak devletin sorumluluğuna verilmiş; eğitim içeriği dinî referanslardan bağımsız, bilimsel ve ulusal değerler çerçevesinde yeniden laik bir sistem çerçevesinde düzenlenmiştir (Zürcher, 2014). Bu bağlamda laiklik ilkesi, yalnızca din derslerinin programdaki konumuna ilişkin bir tartışma değil, genel olarak bilginin, değerlerin ve toplumsal normların kaynağının dünyevileştirilmesi anlamına gelmektedir. Öğrencinin dünyayı anlamlandırma sürecinde başvuracağı referans noktaları, ilahî ve dogmatik kaynaklardan ziyade insan aklı, bilimsel bilgi ve tarihsel deneyim olarak belirlenmiştir.

Cumhuriyetçi eğitim paradigmasının kuramsal temelleri, Aydınlanma düşüncesinin bu başat ilkeleri etrafında şekillenirken, bu ilkeler Türkiye'nin özgül tarihsel bağlamı ile birleşerek kendine özgü bir karakter kazanmıştır. Osmanlı'dan miras kalan çok kimlikli, çok dinli ve çok dilli toplumsal yapı, Cumhuriyet döneminde ulusal bir kimlik çerçevesinde yeniden tanımlanmaya çalışılmıştır. Eğitim, bu ulusal kimliği inşa eden en temel araçlardan biri olarak görülmüş; dilde sadeleşme, tarih anlatısının ulusal bir perspektifle yeniden kurulması ve coğrafyanın “vatan” olarak kavramsallaştırılması süreçlerinde eğitime merkezi roller verilmiştir. Bu yönüyle

Cumhuriyetçi eğitim paradigması, Aydınlanma düşüncesinin evrenselci ilkelerini, ulusal egemenlik ve ulusal kimlik inşası hedefiyle bütünleştiren bir proje niteliği taşımaktadır. Evrensel kuralların geçerlilik kazandığı bilimsel işleyişe bağlı kalarak, kendi içerisinde özgün bir yapıya kavuşturulmuştur (Gümüslü, 2008).

Erken Cumhuriyet Döneminde Eğitim Reformları ve Aydınlanmacı Dönüşümün Kurumsal Boyutları

Erken Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen eğitim reformları, Aydınlanmacı zihniyetin kurumsal düzlemdeki karşılıkları olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde atılan adımlar, yalnızca eğitim sisteminin yapısal dönüşümünü hedeflemekle kalmamış, aynı zamanda toplumun bilgiyle kurduğu ilişkiyi, otorite algısını ve gündelik yaşam pratiklerini kökten değiştirmeyi amaçlamıştır. Eğitim, bu anlamda “yeni insan” ve “yeni toplum” tasarımı hem laboratuvarı hem de yayılma kanalı olarak işlev görmüştür. Nitekim Cumhuriyet’in ilk yıllarında yürütülen eğitim politikalarının esasları, “yaşamla mücadele edebilecek, pratik kararlar alabilecek, donanımlı gençler yetiştirmek; bağımsızlığı, ülke bütünlüğünü ve yararlarını savunabilecek, idealist Türk gençliği yaratmak” üzerine kurgulanmıştır. Bu yönüyle eğitimin en önemli görevi, gelecek kuşaklarda milli karakterler oluşturarak, Türk devletine sadık, yabancı düşünce ve akımlara karşı mücadeleye hazır gençler yetiştirmek olarak belirlenmiştir. Milli karakter oluşturma işi ise din yoluyla değil, öz Türk ahlak ve siyaset ilkelerinin aşılması yoluyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır (Kaya, 2021). Böylelikle ulus devlet olma yolunda büyük ilerleme sağlanmıştır.

Bu reformların başında yer alan Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Cumhuriyet’in eğitim alanındaki Aydınlanmacı projesinin ana eksenini oluşturmuştur. 1924’te kabul edilen bu yasa ile ülkedeki tüm eğitim kurumları, Millî Eğitim Bakanlığı’na bağlanmış; medreseler kapatılmış; özel veya cemaat okulları da devletin

denetimi altına alınmıştır. Böylelikle eğitim alanındaki paralel otoriteler ortadan kaldırılmaya çalışılmış ve bilgi üretim süreci kamusal, laik ve merkezi bir yapıya kavuşturulmuştur. Bu adım, bir yandan eğitimde standartlaşmayı ve ulusal bir program çerçevesinde öğretim yapılmasını sağlarken, diğer yandan Aydınlanma'nın dogmatik bilginin parçalı yapılardan kurtarılarak ortak ve kamusal bir alana aktarılması idealini somutlaştırmıştır (Arı, 2002).

Cumhuriyet'in kuruluş felsefesi, toplumsal dönüşümü gerçekleştirmek için eğitimi temel bir kaldıraç olarak belirlemişti. Tevhid-i Tedrisat Kanunu, bu vizyonun ana omurgasını teşkil etmiştir. Yasa, imparatorluktan devralınan dağınık, çok başlı ve çoğu zaman birbiriyle çelişen eğitim yapılarını tek bir çatı altında toplamayı hedeflemişti. Medreselerin kapanması ve tüm okulların Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlanması, bilginin kontrolünü ve aktarımını merkezileştiren radikal bir hareketti. Bu, sadece bir idari düzenleme değil, aynı zamanda epistemolojik bir devrimdir. Bilgi, dini otoritelerin veya yerel cemaatlerin tekelinden çıkarılarak kamusal, laik ve akılcı bir zemine oturtuldu. Müfredatın standartlaştırılması, ulusal bir kimlik inşasının ve modern vatandaş tipolojisinin oluşturulmasının en kritik aracı haline geldi. Böylece eğitim, salt bilgi aktarımının ötesinde, yeni rejimin değerlerini ve hedeflerini yaygınlaştıran bir araç olarak işlev görmüştür (Timur, 1997).

Harf devrimi ve buna bağlı olarak yürütülen okuma-yazma seferberlikleri, erken Cumhuriyet döneminin en dikkat çekici Aydınlanmacı hamlelerinden biridir. Latin alfabesinin kabulü, yalnızca yazı sisteminin değiştirilmesi anlamına gelmemekte; bilgiye erişimin demokratikleşmesi yönünde radikal bir kapı aralamaktadır. Zor öğrenilen, sınırlı sayıda kişinin kullanabildiği eski yazının yerine daha kolay öğrenilebilen bir alfabenin getirilmesi, toplumun geniş kesimlerinin okuryazar hale gelebilmesini mümkün kılmıştır. Bu amaçla kurulan Millet

Mektepleri, kısa süreli kurslarla yetişkin nüfusa okuma-yazma öğretmeyi hedeflemiş; böylece eğitim, okul çağını aşan bir yaşanmışlık alanı haline getirilmiştir (Turan, 2023). Bu süreç, Aydınlanma düşüncesinin “cehaletin tasfiyesi” ve “bilginin saflaşması” idealinin Cumhuriyet bağlamındaki pratik yansıması olarak okunabilir. Bununla birlikte, harf devrimi ve okuma-yazma seferberlikleri, yalnızca teknik bir eğitim hamlesi değil, aynı zamanda yeni kurulan ulus-devletin kendi meşruiyetini inşa etme aracıdır. Yeni alfabenin etrafında kurulan söylem, bireyi “eski” ile “yeni”, “karanlık” ile “aydınlık” arasında tercihe zorlayan bir zihinsel kırılma hattı oluşturmuştur. Bu kırılma, bir yandan bireyin “köhne/eskimiş” geçmişle kurduğu sürekliliği zayıflatırken, diğer yandan Cumhuriyet’in tanımladığı yurttaşlık idealine uyumlu, rasyonel, laik ve milli bir öznenin yetiştirilmesini hedeflemiştir.

Erken Cumhuriyet’in Aydınlanmacı eğitim projesinin önemli bileşenlerinden biri de müfredat reformlarıdır. Ders programları yeniden yapılandırılmış; din ağırlıklı içeriklerin yerini bilimsel bilginin, ulusal tarihin, coğrafyanın, yurttaşlık bilgilerinin ve Türkçenin aldığı, daha seküler ve rasyonel bir müfredat tasarlanmıştır. Bu tasarımda tarih, salt kronolojik olaylar dizisi olmaktan çıkarılarak, ulusal kimliğin ve bağımsızlık mücadelesinin meşruiyet zeminini oluşturan bir anlatı olarak kurgulanmıştır. Coğrafya, “vatan” kavramı etrafında yeniden tanımlanmış; yurttaşlık bilgisi dersleri ile Cumhuriyet rejiminin temel prensipleri, kurumları ve hak-sorumluluk dengesi öğrencilere kazandırılmıştır (Duran, 2024).

Bu dönemin dikkat çekici kurumsal yeniliklerinden biri de Halkevleri’dir. Cumhuriyet’in kurulmasından sonra, vatandaşların doğrudan sürece dâhil olabildiği ve yerel düzeyde etkinlik gösterebilecek bir teşkilatlanma biçimi arayışı gündeme gelmiştir. İşte bu noktada Halkevleri, hem toplumun kültürel ve düşünsel seviyesini ilerletmek hem de Cumhuriyet ilkelerini ülkenin en uzak

bölgelerine ulaştırmak gayesiyle hayata geçirilmiştir (Bulut, 2007). Bu kuruluşlar, “halka yönelik, halkla birlikte” düşüncesiyle faaliyet yürütmüş; eğitimden sanata, spordan tarihe, dilden kültüre kadar geniş bir yelpazede gerçekleştirdikleri etkinliklerle toplumsal değişimin öncüsü konumunda olmuşlardır. 1930’lu yıllarda kurulan Halkevleri, yalnızca siyasi ideolojinin propaganda merkezi olarak değil, aynı zamanda birer kültür, eğitim ve sosyal etkileşim mekânı olarak tasarlanmıştır. Bünyelerinde kütüphaneler, okuma salonları, konferans salonları, tiyatro sahneleri, kurslar ve atölyeler barındıran Halkevleri, halkın eğitime ve kültürel gelişimine katkıda bulunmayı hedeflemiştir. Burada düzenlenen konferanslar, dil ve tarih kursları, tiyatro oyunları, sergiler ve okuma etkinlikleri, Aydınlanma’nın kamusal aklı ve kamusal tartışmayı önemseyen yönüyle uyumlu bir halk eğitimi anlayışını yansıtmaktadır. Bu çerçevede Halkevleri, yeni rejimin halka ulaşma stratejisinin hem ideolojik hem de pedagojik boyutunu bir arada taşımaktadır. Kent merkezlerinde ve taşrada açılan şubeler, yerel halkı merkezin söylemiyle buluşturmaya amaçlamış; böylece merkezî ulus anlatısı, yerel kültürel dokunun içine nüfuz ettirilmiştir. Halkevleri’nin faaliyetlerine daha çok kentli, eğitilmiş ve erkek nüfusun katıldığı; köylülerin, kadınların ve alt sınıfların bu mekânlarla kurduğu ilişkinin sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu durum, Aydınlanma ideallerinin toplumsal tabana yayılımında ortaya çıkan temsil ve erişim sorunlarını görünür kılar. Yine de Halkevleri, dönemin koşulları içinde düşünüldüğünde, kültürel üretimi yalnızca seçkin bir zümrenin tekelinden çıkarmaya dönük önemli bir laboratuvar işlevi görmüştür. Tiyatrodan halk oyunlarına, edebiyattan güzel sanatlara uzanan geniş etkinlik yelpazesi, hem “yeni insan” idealinin estetik boyutunu inşa etmeye hem de yurttaşların kendilerini kamusal alanda ifade edebilme cesaretini pekiştirmeye katkı sağlamıştır. Böylece Halkevleri, erken Cumhuriyet Aydınlanmacılığının hem imkânlarını hem de sınırlarını somutlaştıran özgün kurumlar olarak değerlendirilebilir (Özgü, 1963).

Kırsal alanlar için tasarlanan Köy Enstitüleri, Cumhuriyet'in Aydınlanmacı eğitim projesinin en özgün ve tartışmalı uygulamalarından biri olmuştur. Bu enstitüler, köy kökenli zeki çocukların “iş içinde eğitim” modeliyle hem öğretmen hem de bulundukları köyün modern tarım tekniklerini bilen, sağlık konularında donanımlı birer aydınlanma öncüsü olarak yetiştirilmesini amaçlamıştır (Aytekin, 2025). Eğitim programı, akademik derslerle tarım, hayvancılık, el sanatları, inşaat, kooperatifçilik gibi pratik alanları birleştiren bütüncül bir yapıya sahiptir. Öğrenciler hem kitap okuyup ders çalışmakta hem de üretim süreçlerine katılmaktadır. Bu model, bilgiyi soyut bir birikim olarak değil, üretimle ve gündelik yaşamla iç içe geçmiş bir pratik olarak ele almakta; böylelikle Aydınlanma düşüncesinin bilgi ile emek arasında kurduğu ilişkiyi somutlaştırmaktadır. Köy Enstitüleri, aynı zamanda kırsal alanda laiklik, bilimsel düşünce, okuma kültürü ve toplumsal dayanışma gibi değerlerin yaygınlaştırılmasında kritik roller üstlenmiştir. Buna karşın, Köy Enstitüleri'nin bu özgün modeli, kısa sürede yoğun ideolojik tartışmaların odağına yerleşmiştir. Kırsal alanda eleştirel düşünebilen, sorgulayıcı ve örgütlenme fikrine yabancı olmayan bir nesil yetiştirilmesi, egemen siyasal ve toplumsal güç odakları tarafından kimi zaman “kontrol edilemezlik” endişesiyle karşılanmıştır. Enstitülerin karma eğitim uygulamaları, öğrencilerin üretim süreçlerine aktif katılımı, hiyerarşik ilişkileri görece yataylaştıran gündelik pratikleri, geleneksel otorite biçimlerini sarsan bir potansiyel taşımıştır. 1940'ların sonlarından itibaren değişen siyasal iklim, çok partili hayata geçişin yarattığı yeni dengeler ve muhafazakâr tepkilerin güçlenmesi, Köy Enstitüleri'ni savunmasız bırakmış; kurumlar önce içeriği dönüştürülerek işlevsizleştirilmiş, ardından da tamamen kapatılmıştır. Bu durum, Cumhuriyet'in Aydınlanmacı eğitim projesinin, özellikle kırsal alanda, ne ölçüde kırılgan bir zemine yaslandığını göstermesi bakımından anlamlıdır. Yine de Köy Enstitüleri deneyimi, kısa süresine rağmen, eğitim ile üretim, bilgi

ile emek, bireysel gelişim ile toplumsal dönüşüm arasındaki bağları düşünmek için önemli bir tarihsel referans noktası olmaya devam etmekte; Aydınlanma fikrinin Anadolu bağlamındaki en yaratıcı uyarlamalarından biri olarak hafızadaki yerini korumaktadır (Makal, 1979).

Üniversite alanında gerçekleştirilen dönüşümler de Aydınlanmacı projenin bir parçasıdır. Darülfünun'un lağvedilerek İstanbul Üniversitesi'nin kurulması, bilimsel araştırma ve yükseköğretimin çağdaş bir temelde yeniden örgütlenmesi amacını taşımıştır. Yurt dışından davet edilen bilim insanları, üniversiteye yeni disiplin anlayışları, araştırma yöntemleri ve akademik gelenekler taşımış; böylece üniversite, sadece meslek edindiren bir kurum değil, aynı zamanda eleştirel düşünce ve bilimsel üretimin odağı olarak tasarlanmıştır (Yücebaşı, 2014). Bu dönüşüm, Aydınlanma'nın "özerk bilim alanı" fikrinin Türkiye'deki karşılığını oluşturmuştur. Bu reform çerçevesinde üniversitenin kurumsal kültürü de köklü bir dönüşüme uğramış, öğretmen-öğrenci ilişkisinden bilimsel üretim pratiklerine kadar pek çok alanda yeni normlar belirlenmiştir. Ders içeriklerinin güncellenmesi, laboratuvar ve kütüphane imkânlarının geliştirilmesi, fakülteler arası işbirliğinin teşvik edilmesi gibi adımlar, üniversiteyi durağan bir "bilgi aktarma kurumu" olmaktan çıkarıp, araştırma odaklı bir yapıya kavuşturma iradesini yansıtmaktadır. Yurt dışına gönderilen öğrenciler ve akademisyenler aracılığıyla, hem çağdaş bilimsel literatüre erişim hızlanmış hem de uluslararası akademik ağlarla kurulan ilişkiler, Türkiye'deki üniversite ortamına yeni tartışma gündemleri taşımıştır. Bununla birlikte, bu sürecin her aşamasında, modernleşme ile gelenek, evrensel bilim iddiası ile ulusal öncelikler arasında kimi zaman görünür, kimi zaman örtük gerilimler yaşanmıştır. Üniversite, bir yandan Aydınlanma'nın akılcılık, eleştirelilik ve özgür tartışma ilkelerini kurumsallaştırmaya çalışırken, diğer yandan siyasal iktidarın meşruiyetini destekleyen söylemlerin yeniden üretildiği bir

alan olma niteliğini de bütünüyle terk edememiştir. Bu ikili yapı, Cumhuriyet dönemi üniversitesini hem dönüştürücü bir güç hem de egemen ideolojinin sınırları içinde hareket etmeye zorlanan bir kurum olarak konumlandırmıştır.

Üniversite alanında yaşanan bu dönüşümler, Cumhuriyet'in eğitim politikalarının yalnızca üst düzey bilim kurumlarının yapısına değil, toplumun bütününe yönelik daha geniş bir Aydınlanmacı tasavvurun ürünü olduğunu göstermektedir. Bilimsel bilginin özerk bir değer olarak tanımlanması, eleştirel düşüncenin kurumsal zemin kazanması ve akademik alanın yeniden örgütlenmesi, eğitim sisteminin alt basamaklarında yürütülen modernleştirme hamleleriyle birlikte okunmalıdır. Zira üniversite, bilgi hiyerarşisinin en tepesinde konumlanan bir kurum olarak, alt kademelerde uygulanmak istenen pedagojik ilkelerin, değerler dünyasının ve toplumsal tahayyüllerin meşruiyet kaynağı işlevini de üstlenmiştir. Bu nedenle, üniversitede inşa edilmek istenen rasyonel, laik ve ulusal çerçeve, ilkokuldan öğretmen okullarına kadar uzanan geniş bir eğitim ağının normatif referans noktası hâline gelmiştir. Bu bütüncül projede, eğitim yalnızca mesleki yeterlik kazandıran teknik bir süreç olarak değil, aynı zamanda toplumsal yapıyı dönüştüren, yeni kimlikler ve roller üreten bir araç olarak düşünülmüştür. Modern yurttaşlık idealinin, kamusal alanın ve ulusal kimliğin inşasında eğitime atfedilen bu merkezi rol, farklı toplumsal grupların, özellikle de daha önce kamusal alandan büyük ölçüde dışlanmış kesimlerin sisteme dâhil edilmesini zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda, erken Cumhuriyet'in eğitim politikalarının bir diğer belirleyici ve özgün boyutu, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin yeniden tanımlandığı, kadınların eğitimi alanında atılan adımlarda görünür hâle gelmektedir (Erdem, 2012).

Erken Cumhuriyet döneminde kadınların eğitime verilen önem, Aydınlanmacı eğitimin toplumsal cinsiyet boyutunu tamamen ortaya koymaktadır. Kız çocuklarının okullaşma oranlarının

artırılması, kız liseleri ve öğretmen okullarının açılması, karma eğitim uygulamaları ve kadınların öğretmenlik mesleğinde istihdam edilmesi, kadınların kamusal alana katılımını ve toplumsal statüsünü dönüştüren önemli adımlar olmuştur. Bu dönüşüm, Osmanlı döneminde kadının yüzyıllar boyunca ataerkil ve dinsel normlarla biçimlendirilmesinin ardından, Cumhuriyet’le birlikte kadın kimliğinin laik ve ulusal bir çerçevede yeniden inşa edilmesi sürecinin bir parçasıdır (Yılmaz, 2010).

Bu süreç, kadınların yalnızca aile içinde değil, toplumun bütünü içinde etkin ve üretken bireyler olarak konumlanmasını hedefleyen Aydınlanmacı bir perspektif taşımaktadır. Nitekim tarih ilmi, insanlığın geçmişini anlama, idrak edip ders alma ve geleceğe yol gösterme işleviyle bu tür toplumsal dönüşümlerin anlaşılmasında temel bir rol oynamaktadır (Yıldırım, 2014). Tüm bu kurumsal ve yasal düzenlemeler, erken Cumhuriyet döneminde eğitim alanında yürütülen Aydınlanmacı projenin çok boyutlu karakterini göstermektedir. Eğitim; okullar, Halkevleri, Köy Enstitüleri, Millet Mektepleri, kütüphaneler, üniversiteler ve kurslar aracılığıyla toplumsal hayatın her alanına nüfuz etmeye çalışan yaygın bir aydınlanma hareketi olarak kurgulanmış; böylece Cumhuriyet, kendi yurttaşını, kendi değerleri doğrultusunda biçimlendirmeye çalışan modern bir ulus-devlet olarak konumlanmıştır (Ahmad, 1995).

Bununla birlikte, erken Cumhuriyet’in Aydınlanmacı eğitim projesi, hem özgürleştirici hem de disipline edici yönleriyle iki katmanlı bir karakter sergilemektedir. Bir yandan bireyleri cehaletten, dogmatik düşünceden ve kapalı cemaat yapılarından uzaklaştırmayı amaçlayan rasyonel, laik, bilgi ve bilim merkezli bir eğitim anlayışı inşa edilirken; diğer yandan bu anlayış, devletin belirlediği ulusal kimlik, tarih ve kültür tasavvurunu içselleştirecek “yeni insan” tipini üretmeyi hedeflemiştir. Eğitim kurumları, bu açıdan yalnızca bilgi aktarılan mekânlar değil, aynı zamanda bedenlerin, zihinlerin ve duyguların belli bir siyasi tahayyül

doğrultusunda biçimlendirildiği ideolojik aygıtlar olarak işlev görmüştür. Yine de bu süreç, toplumu bütünüyle homojenleştiren, çatlak bırakmayan bir mekanizma olarak işlememiş; eğitilmiş kuşaklar, zamanla bizzat bu Aydınlanmacı mirasa dayanarak devleti, iktidarı ve resmî ideolojiyi eleştiren yeni söylemler üretmişlerdir. Dolayısıyla erken Cumhuriyet dönemindeki eğitim hamleleri, yalnızca yukarıdan aşağıya işleyen bir “modernleştirme” operasyonu değil, aynı zamanda sonraki toplumsal ve siyasal tartışmaların imkânını yaratan, çelişkileri ve gerilimleri içinde barındıran dinamik bir tarihsel deneyim olarak değerlendirilmelidir.

Cumhuriyet’in Eğitim Mirası: Süreklilik, Sorunlar ve Aydınlanmacı Perspektifin Yeniden Yorumlanması

Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında şekillenen Aydınlanmacı eğitim projesi, sonraki dönemlerde farklı siyasal, toplumsal ve ekonomik koşullar içinde çeşitli dönüşümler geçirmiştir. Bu nedenle Cumhuriyetçi eğitimi yalnızca 1923–1950 arası döneme sıkıştırmak, projenin tarihsel süreklilik ve değişim boyutunu görmezden gelmek anlamına gelir. Çok partili hayata geçiş, ideolojik kutuplaşmalar, ekonomik krizler, küreselleşme ve neo-liberal politikalar gibi etkenler, eğitim sisteminin yapısını ve işleyişini doğrudan etkilemiş; Aydınlanmacı mirasın nasıl korunacağı, nasıl güncelleneceği ve hangi açılardan eleştirileceği sorularını gündeme getirmiştir (Hesapçıoğlu, 2009).

1950 sonrasında çok partili siyasal yaşama geçişle birlikte eğitim alanında da yeni tartışmalar ortaya çıkmıştır. Din eğitiminin zorunlu veya seçmeli olarak programa girmesi, imam hatip okullarının açılması ve yaygınlaşması, özel okulların güç kazanması gibi gelişmeler, Cumhuriyet’in kurucu yıllarındaki katı laik ve kamusal eğitim vurgusunun görece esnemesine yol açmıştır. Bu süreçte bir yandan laiklik ve bilimsel eğitim ilkelerini savunan kesimler, diğer yandan din eğitiminin arttırılması ve geleneksel

değerlerin korunmasını savunan gruplar arasında eğitim, siyasî mücadelenin temel alanlarından biri haline gelmiştir (Işık ve Aydın, 2020). Aydınlanmacı eğitim projesi, bu bağlamda sıklıkla “resmî ideoloji dayatması” ve “tekçi modernleşme” eleştirilerine maruz kalmıştır.

1960’lardan itibaren toplumsal hareketlerin, işçi sınıfının, öğrenci hareketlerinin ve farklı ideolojik akımların güç kazanması, eğitimi daha da politize etmiştir. Ortaöğretim ve yükseköğretim kurumlarında yaşanan çatışmalar, müfredat tartışmaları, üniversite özerkliği sorunları ve ideolojik kamplaşmalar, eğitimi yalnızca Aydınlanmacı bir dönüşüm alanı olmaktan çıkararak, siyasal hegemonya mücadelesinin sahnelerinden biri haline getirmiştir. Bu dönemde Aydınlanma düşüncesine yöneltilen eleştiriler, yalnızca dinî veya gelenekçi perspektiflerden değil, aynı zamanda eleştirel teori içeren kuramsal çerçevelerden de beslenmiştir. Cumhuriyet’in Aydınlanmacı eğitim projesi, bu eleştirilerde çoğu zaman otoriter, merkezî ve homojenleştirici bir modernleşme modeli olarak tanımlanmıştır. Bu eleştiriler ve gerilim, eğitim politikalarını sadece ideolojik bir çatışma alanı olmaktan çıkarmadı; aynı zamanda sistemin yapısal sorunlarının derinleşmesine de zemin hazırladı. 1960’larla birlikte planlı kalkınma ve sosyal devlet anlayışının güçlenmesi, eğitime erişimi artırmaya yönelik hedefleri ön plana çıkardı. Ancak, 1970’lerdeki siyasî kutuplaşma, üniversiteler ve liseler başta olmak üzere eğitim kurumlarını da derinden etkiledi. Kampüsler, farklı dünya görüşlerinin çatıştığı arenalara dönüştü ve eğitimin kalitesi, güvenliği ve tarafsızlığı ciddi bir yara aldı (Bulut, 2011).

1980 sonrasında uygulanan küresel-neo liberal ekonomiye eklenme politikaları, eğitim alanında da piyasa mekanizmalarının ağırlığını artırmış; özel okulların, vakıf üniversitelerinin, dersane sisteminin ve sınav odaklılığın güç kazanmasıyla birlikte eğitimin kamusal bir hak olmaktan çıkıp

bireysel bir yatırım alanına dönüştüğü yönündeki eleştiriler artmıştır. Bu süreçte fırsat eşitsizlikleri, bölgesel ve sınıfsal uçurumlar daha görünür hale gelmiş; Cumhuriyet’in kuruluş döneminde benimsenen “parasız, eşit ve kamusal eğitim” ideali ile mevcut tablo arasındaki mesafe büyümüştür. Bu durum, Aydınlanmacı eğitim mirasının sosyal adalet boyutunun zayıfladığı ve eğitimde eşit yurttaşlık ilkesinin aşındığı yönünde değerlendirmelere yol açmıştır (Kartal, 2020).

Günümüzde dijitalleşme, küresel bilgi akışının hızlanması, sosyal medyanın yaygın kullanımı ve yeni öğrenme biçimlerinin ortaya çıkması, eğitim sistemini hem içerik hem de yöntem açısından yeniden düşünmeyi zorunlu kılmaktadır. Artık bilgiye erişim, belirli mekânlara ve kurumlara (okul, kütüphane vb.) bağlı olmaktan çıkmış; her an, her yerden ulaşılabilir hale gelmiştir. Bu durum, Aydınlanma’nın “bilgiye erişim” ve “aklın özgürleşmesi” idealini güçlendiren bir yön taşımakla birlikte, aynı zamanda bilgi kirliliği, dezenformasyon, komplo teorileri ve bilimsel bilginin itibarsızlaştırılması gibi sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda modern Aydınlanmacı eğitim anlayışı, yalnızca okuma yazma ve temel bilimsel bilgi kazandırmayı değil, aynı zamanda eleştirel okuryazarlık, dijital okuryazarlık, medya okuryazarlığı ve bilgi doğrulama becerileri geliştirmeyi de içeren yeni bir içerik kazanmak zorundadır.

Cumhuriyet’in eğitim mirası, günümüz koşullarında iki ana eksen etrafında yeniden yorumlanabilir: Birincisi, süreklilik eksenidir. Bu ekseninde akıl ve bilim vurgusu, laiklik ilkesi, kamusal eğitim anlayışı, ulusal egemenlik ve yurttaşlık bilincine dayalı eğitim hedefleri temel referanslar olmaya devam etmektedir (Büyükboyacı, 2024). Bilimsel düşüncenin, eleştirel aklın ve laikliğin eğitim sistemi içinde korunması, demokratik ve çoğulcu bir toplumun inşası açısından hâlâ vazgeçilmez görülmektedir. İkincisi ise dönüşüm eksenidir. Bu ekseninde Cumhuriyet’in Aydınlanmacı

eğitim projesinin otoriter ve tekçi biçimlerinin eleştirisi, çoğulculuk, kültürel çeşitlilik, yerel farklılıklar ve bireysel hak ve özgürlüklerin daha geniş bir çerçevede tanınması gerekliliği öne çıkmaktadır. Günümüz demokratik toplum anlayışı, farklı kimliklerin, inançların, dillerin ve yaşam tarzlarının eğitim sistemi içinde görünür olmasını ve bunlara saygı gösterilmesini talep etmektedir. Bu nedenle Aydınlanmacı eğitim mirası, tek bir doğruyu dayatan katı bir modernleşme söylemi olarak değil, eleştirel düşünceyi, zgr tartışmayı ve bilimsel yöntemi merkeze alan, ancak farklılıkları da tanıyan ve kapsayan bir çerçevede yeniden ele alınmalıdır.

Cumhuriyet'in eğitim mirasını bugünün dünyasında tartışırken, bu iki eksen arasındaki dengeyi kurmak belirleyici bir önem taşır. Süreklilik ekseni, eğitimde ortak bir zeminin korunmasını sağlar: akıl ve bilim rehberliğinde ilerlemek, kamusal sorumluluk duygusunu canlı tutmak ve laikliğin sunduğu eşit yurttaşlık çerçevesini eğitim ortamına yansıtmak, yalnızca tarihsel bir hatıradan ibaret değildir. Aksine bu ilkeler, bilgi kirliliğinin arttığı, sosyal kutuplaşmanın derinleştiği ve eşitsizliklerin grnrleştiği günümüzde daha da kritik hâle gelmiştir. Bu zeminin güçlenmesi; öğrencilerin dogmalara karşı sorgulayıcı bir tutum geliştirmesi, hak ve sorumluluk ilişkisini kavraması ve demokratik bir kültürü içselleştirmesi açısından temel bir işlev görür. Bununla birlikte dönüşüm ekseni, eğitimin donmuş bir ideolojik kalıp hâline gelmesini engelleyen düzeltici bir alan açar. Günümüz eğitim anlayışı, sadece "ortak" olanı öğretmekle yetinemez; aynı zamanda farklılıkların birlikte yaşayabilmesini mümkün kılacak bir dil, içerik ve pedagojiyi de inşa etmek zorundadır. Kültürel çeşitlilik, yerel deneyimler ve bireysel özgürlükler, eğitimin tali unsurları değil, demokratik meşruiyetinin parçalarıdır. Bu nedenle Cumhuriyet'in Aydınlanmacı mirası, ğretmen ve ğrenci arasında tek yönlü bir aktarım modeli olarak değil; katılımcılığı güçlendiren, çoğul görüşlerin ifade edilebildiği, eleştirel düşünmenin teşvik edildiği bir

öğrenme ortamı olarak yeniden tasarlanmalıdır. Böyle bir yaklaşım, hem ortak kamusal değerlerin korunmasına hem de farklı kimliklerin kendini güvende hissedeceği kapsayıcı bir eğitim sisteminin gelişmesine imkân verir (Şenkaloğlu, 2021).

Bu yeniden yorumlama sürecinde öğretmenlerin rolü de kritik önem taşımaktadır. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında “köyün ve kentin aydını”, “toplumsal önder” ve “rejimin temsilcisi” olarak kurgulanan öğretmen figürü, günümüzde daha katılımcı, öğrenci merkezli, eleştirel pedagojiyi benimseyen ve demokratik iletişim kurabilen bir aktör olarak düşünülmektedir. Bunun için öğretmen eğitiminde de Aydınlanmacı mirasın, otoriter pedagojiden uzaklaşarak yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Bu çerçevede süreklilik ve dönüşüm eksenleri yalnızca ilkeler düzeyinde değil, eğitim sisteminin gündelik işleyişinde de somut karşılıklar üretmek zorundadır. Süreklilik eksenini, kamusal eğitimin eşitlikçi iddiasını, bilimsel yönetime dayalı bilgi üretimini ve laik yurttaşlık anlayışını koruyan bir omurga sunar. Ancak bu omurganın toplumla bağına güçlendirmek, onu tek tip bir kültürel kalıp olarak değil, herkesin kendini dâhil hissedebileceği ortak bir kamusal alan olarak kurmayı gerektirir (Erol & Erol, 2021). Dönüşüm eksenini tam da burada devreye girer: Eğitim programlarının ve okul kültürünün, farklılıkları görünmez kılan hiyerarşik yapılardan arınması; farklı kimliklerin, dillerin ve yaşam deneyimlerinin öğrenme süreçlerine katılabilmesi; eleştirel düşüncenin yalnızca bir hedef değil, sınıf içi etkileşimin doğal parçası hâline gelmesi beklenir. Bu yeniden yorumlama, pedagojik yaklaşımın içeriğini de dönüştürmeyi zorunlu kılar. Bilimsel akıl ve eleştirel düşünce, yalnızca aktarılan bilgi miktarıyla değil, bilginin nasıl üretildiği, nasıl tartışıldığı ve hangi etik çerçevede paylaşıldığıyla anlam kazanır. Dolayısıyla eğitim, otorite merkezli bir aktarım ilişkisi olmaktan çıkarak, öğrencinin soru sorabildiği, akıl yürütebildiği, gerekçelendirme yapabildiği ve farklı görüşlerle temas edebildiği bir öğrenme ortamına evrilmelidir.

Bu evrilme, toplumsal kutuplaşma ve dijital enformasyon çağında daha da kritik hâle gelmektedir; çünkü demokratik toplumlarda eğitim, ortak değerleri korurken çoğulluğu yönetebilme kapasitesi kazandıran temel kamusal mekanizmalardan birine dönüşmüştür. Böyle bir yaklaşım, Cumhuriyet’in eğitim mirasını hem tarihsel kaynaklarına sadık kalarak hem de çağın ihtiyaçlarına yanıt verecek biçimde güncellemenin yolunu açar; bu güncellemenin en görünür ve belirleyici sahnesi ise okulun kendisi ve sınıf içi ilişkiler olacaktır. Erken Cumhuriyet Dönemi’nde eğitim politikalarının merkezine alınan yeni insan ve yeni yurttaş ideali, resmi tarih yazımının da temel hedefi olan ulusal kimlik inşasıyla doğrudan bağlantılıdır. Tarih, bu süreçte yalnızca geçmişin aktarımı değil, aynı zamanda olması gerekenin kurgulanması işlevini görmüştür (Çelik, 2025).

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti’nin eğitim politikaları ve kurumları, kuruluşundan itibaren Aydınlanma kavramı ile yakından ilişkili bir çerçevede şekillenmiştir. Akla, bilime, laikliğe, ulusal egemenliğe ve yurttaşlık bilincine yapılan vurgu, eğitimi Cumhuriyet’in kurucu ideolojisinin taşıyıcı alanı haline getirmiştir. Bu yaklaşımın temelinde, yalnızca okuryazar veya meslek sahibi bireyler yetiştirmek değil; akli ve bilimi rehber edinen, eleştirel düşünebilen, özgüvenli, laik dünya görüşüne sahip ve ulusal egemenliğe bağlı “yeni insan modeli” inşa etme hedefi yatmaktadır. Erken Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen eğitim reformları, yalnızca yapısal ve teknik düzenlemeler olarak değil, işte bu yeni insanı yaratmaya adanmış kapsamlı bir Aydınlanmacı toplumsal dönüşüm projesi olarak değerlendirilmelidir.

Ancak bu proje, tarihsel süreç içinde çeşitli kırılmalara, ideolojik gerilimlere ve yeniden yorumlama girişimlerine maruz kalmıştır. Kimi dönemlerde bu insan modeli fazla tek tipçi ve devlet merkezli bulunmuş, kimi dönemlerde ise toplumsal talepler ve

küresel akımlar karşısında esnemek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla bu mirası, olduğu gibi kutsamak veya bütünüyle reddetmek yerine, onun tarihselliğini ve çok katmanlı yapısını görmek gerekir.

Günümüzün çoğulcu, dijital ve küreselleşmiş dünyasında, Cumhuriyet’in aydınlanmacı eğitim mirasını ne nostaljik bir ideal olarak dondurmak ne de bütünüyle reddetmek anlamlıdır. Çünkü “akıl ve bilim” ilkesi, günümüzde yeni anlamlar kazanmıştır: artık bu ilke, yalnızca ders kitaplarındaki bilgiyi değil; dijital okuryazarlığı, veriye eleştirel yaklaşmayı, etik sorgulamayı ve çok kültürlü diyalogu da zorunlu kılmaktadır. Ayrıca, Cumhuriyet’in kurucu öznesi olan “yurttaş” figürü, günümüzde cinsiyet, etnik köken, sosyoekonomik statü ve dezavantajlı gruplar açısından çok daha kapsayıcı biçimde yeniden tanımlanmak zorundadır.

Asıl ihtiyaç, bu mirası demokratikleşme, sosyal adalet, eşit yurttaşlık ve eleştirel düşünce hedefleriyle yeniden ilişkilendirerek, daha kapsayıcı ve katılımcı bir eğitim anlayışı geliştirmektir. Başka bir deyişle, aklı ve bilimi önceleyen yeni insan modeli, artık “devletin ideal vatandaşı” olmaktan çıkarak; kendi kimliğini sorgulayabilen, temel insan ak ve özgürlüklerini önceleyen, katılımcı, dayanışmacı ve küresel sorunlara duyarlı bir birey olarak yeniden inşa edilmelidir. Bu dönüşüm, eğitimde müfredatın yanı sıra öğretmen yetiştirme, okul kültürü, ölçme-değerlendirme ve katılım mekanizmalarını da köklü biçimde yenilemeyi gerektirmektedir. Böylelikle Cumhuriyet ve eğitim arasındaki ilişki, aydınlanma kavramı bağlamında yalnızca geçmişe ait bir fenomen olarak değil, hem eleştirel hem de yaratıcı biçimde yeniden yorumlanabilecek geleceğe yönelik bir imkân ve tartışma alanı olarak varlığını sürdürebilecektir. Bu imkân, ancak eğitimi yeniden kamusal bir değer, demokratik bir mücadele alanı ve özgürleştirici bir pratik olarak kurmakla hayat bulacaktır. Ve bu süreçte ortaya çıkacak birey, tam da başlığın işaret ettiği gibi – aklı ve bilimi içselleştirmiş, sorgulayan, katılımcı ve özgürlükçü bir “yeni insan” olacaktır; ancak

bu kez bu model, devletin değil toplumun ortak çabasıyla, çoğulcu ve kapsayıcı bir zeminde inşa edilecektir.

Kaynakça

Ademi, Z. (2026). *Muhafazakârlık ve sosyal değişme: Muhafazakâr düşünce dergisi örneği*. Eski Yeni. Adorno, T. W. (2016). *Negatif diyalektik* (Ş. Öztürk, Çev.). Metis Yayınları.

Ahmad, F. (1995). *Modern Türkiye'nin oluşumu*. Sarmal Yayınevi.

Arı, A. (2002). Tevhid-i Tedrisat ve laik eğitim. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(2), 181-192.

Aydınlanma Çağı. (n.d.). *Vikipedi*. Erişim 1 Temmuz 2026, https://tr.wikipedia.org/wiki/Aydınlanma_Çağı

Aytekin, Ş. N. (2025). Yeni rejimi sağlam temellere oturtma çabaları ışığında gençliğe yönelik politikalar (1923-1950). İçinde Ş. Büyükboyacı (Ed.), *Atatürk ve gençlik: Cumhuriyet ideolojisinin temel dinamiği* (ss. 87-110). Efe Akademi Yayınları.

Bulut, T. (2007). Cumhuriyet'in bir gençlik projesi olarak Kızılay kampları (1936-1950). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 6 (14), 103-125.

Bulut, F. (2011). 68 kuşağı gençlik olaylarının uluslararası boyutu ve Türkiye'de 68 kuşağına göre Atatürk ve Atatürkçülük anlayışı. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 11(23), 123-149.

Büyükboyacı, Ş. (2024). Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne harf inkılabı. *SDU International Journal of Educational Studies*, 11(2), 98-118.

Büyükdüvenci, S. (2019). Atatürk'ün eğitim felsefesi. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 17(1), 463-474.

Çelik, H. A. (2025). Milli Mücadele döneminde gençliğin rolü: Kurucu ruhun taşıyıcısı (1919 – 1923). İçinde Ş. Büyükboyacı

(Ed.). *Atatürk ve gençlik: Cumhuriyet ideolojisinin temel dinamiği* (ss. 53-86). Efe Akademi.

Çelik, O. (2025). Erken Cumhuriyet dönemi resmî tarih yazımı ve kimlik inşası. *Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi*, 6(1), 99–116.

Duran, S. (2024). Erken Cumhuriyet Dönemi (1923-1950) eğitim alanının yapısı ve dinamikleri'ne eleştirel bir yaklaşım. *ViraVerita E-Dergi*, 20, 38-77.

Erdem, A. R. (2017). Atatürk'ün kurduğu eğitim sistemiyle yetiştirilmesini istediği yeni insan tipi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(39), 104-116.

Erdem, A. R. (2012). Atatürk'ün liderliğinde üniversite reformu: Yükseköğretim ve bilim tarihimizde dönüm noktası. *Belgi Dergisi*, 4, 376-388.

Erol, M., & Erol, F. Z. (2021). Yeniden var olma sürecinde köy enstitülerinin rolü. *Akademik MATBUAT*, 5(1), 73-90.

Gümüşlü, B. (2008). Aydınlanma ve Türkiye Cumhuriyeti. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, 8, 123-144.

Hesapçıoğlu, M. (2009). Türkiye'de Cumhuriyet döneminde eğitim politikası ve felsefesi. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 29, 121-138.

Işık, Z., & Aydın, N. (2020, 29-31 Ekim). *Mustafa Kemal Atatürk'te cumhuriyet fikrinin oluşmasında etkili olan faktörler* (ss. 37-46). II. Uluslararası 29 Ekim Bilimsel Araştırmalar Sempozyumu, Ankara, Türkiye.

İyiat, B. (2024). *Türk'ün bilge başbuğu Bozkurt Atatürk: Atatürk'ün doğuşu ve Türk milliyetçiliğinin yükselişi*. Kripto Yayınları.

Kartal, S. (2020). Türkiye'de eğitim politikalarının dönüşümü: 1980 ve sonrası. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(9), 1-18.

Kaya, A. (2021). *Modernleşme sürecinde Türkiye'de gençlik hareketleri (1865-1960)*. Libra Kitap.

Koçer, H. A. (1992). *Türkiye'de modern eğitimin doğuşu ve gelişimi*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Makal, M. (1979). *Köy enstitüleri ve ötesi: Anılar, belgeler* (1. bs.). Çağdaş Yayınları.

Özgü, M. (1963). Atatürk'ün edebiyat ve sanat anlayışı. *Belleten*, 27(108), 565-600.

Sakaoğlu, N. (1992). *Cumhuriyet dönemi eğitim tarihi*. İletişim Yayınları.

Şenkaloğlu, S. (2021). Türkiye'de Cumhuriyet dönemi Türk eğitim sistemi ve sorunları. *Academia Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 24-36.

Timur, T. (1997). *Türk devrimi ve sonrası* (4. bs.). İmge Kitabevi.

Turan, M. (2023). Siyasal kimlikli aydınların Dil Devrimi'ne etkisi (1932–1952). *Cihannüma: Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 145–174.

Yıldırım, N. (2024). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e tarih eğitiminin süreç içerisindeki gelişimi: Rüştîye mektepleri örneği. *X. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu (ISHE) Tam Metin Bildiri Kitabı* (ss. 90-97). Kars, Türkiye.

Yılmaz, A. (2010). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e: Kadın kimliğinin biçimlendirilmesi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9(20-21), 191-212.

Yılmaz, A. (2011). 1930 belediye seçimleri sürecinde kamuoyunda “kadın”a yönelik söylemler. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)*, X(22), 141-164.

Yücebaş, M. (2014). 1933 Darülfünun'un ilgası ve yeni üniversitenin ruhu: Basında üniversitenin anlamı. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 13(2), 259-283.

Zürcher, E. J. (2014). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. İletişim Yayınları.

BÖLÜM 3

CUMHURİYET VE TOPLUMSAL YAPI: KAMUSAL ALANDA KADIN VE MODERNLEŞME

Ahmet YILMAZ¹

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünün ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu getiren süreç yalnızca siyasi bir iktidar değişimini içermiyordu. Bu süreç toplumun birçok açıdan yeniden örgütlenmesini de beraberinde getirdi (Sünbuloğlu, 2013). Gündelik yaşamın derinliklerine kadar inen bu dönüşüm hukuki düzenlemeler, eğitim reformları ve kültürel pratikler aracılığıyla gerçekleştirildi. Ayrıca bireyin devletle ve toplumla kurduğu ilişkiyi de köklü biçimde yeniden biçimlendirdi. Temelde monarşiye dayalı imparatorluktan halk egemenliğine dayalı ulus-devlete geçiş, toplumsal dönüşüme dayalı devrimleri zorunlu kıldı ve bu devrimler, demografik homojenleştirmeden dil reformuna, alfabenin değiştirilmesinden takvim ve ölçü birimlerinin yeniden düzenlenmesine kadar uzanan geniş bir alana yayıldı. Bu devrimlerin ve değişimlerin kesişim noktasında ise kadın meselesi hem toplumsal hem de ideolojik açıdan belirleyici bir işlev üstlendi.

¹ Öğr. Gör. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Orcid: 0000-0002-6673-7844.

Toplumsal rollerin yeniden tanımlandığı ve kimlik inşasının yeni bir dönemece girdiği bu sürecin en görünür ve en tartışmalı alanlarından birini kadın sorunu oluşturuyordu. Cumhuriyet modernleşmesinde kadın aktif bir özne idi (Kandiyoti, 1996). Ulusun yurttaşlarını verimli bir şekilde yetiştirecek güçlü bir temsil aracı olarak kurgulanıyordu (Öztan, 2013). Özellikle O, artık kamusal alana çıkan, eğitim gören, çalışan, siyasi haklarını kullanan bir figürdü. Dolayısıyla bundan sonra modernleşmenin hem tesis edilmesinde hem de meşrulaştırılmasında kritik bir rol oynayacaktı. Bu nedenle genç Cumhuriyet için kadının kamusal alandaki varlığı, dar anlamıyla bir toplumsal değişimi değil, geniş anlamıyla bir uygarlık projesinin somutlaşmasını ifade ediyordu (Kandiyoti, 1996). Türk devrimi, beraberinde kadın kimliğinin de dönüştürülmesini getirecekti.

Yeni Türkiye'nin, Batılı ulus-devletleri aşılması gereken modeller olarak temel alan ideolojik yapısı içinde kadını hem etkin bir aktör hem de modernleşmenin işlevsel bir unsuru olarak konumlandırıyordu. Bu modernleşme projesi içerisinde toplumsal ilerlemenin sembolü hâline getirilen “*modern Türk kadını*” ya da o dönemin tabiriyle “*asri Türk hanımı*” figürü ile bu figürün hangi sınırlar içinde tanımlanacağını belirleyen devlet aklı arasındaki ilişki de, Cumhuriyet dönemi toplumsal cinsiyet politikalarını ayırt edici kılan temel gerilim alanını oluşturuyordu (Toprak 2015). Kemalizm'in laiklik, halkçılık ve milliyetçilik ilkeleri doğrultusunda biçimlenen modernleşme anlayışı, kadının kamusal alana katılımını teşvik ederken, bu katılımı aynı zamanda belirli ideolojik çerçevelerle erkek denetimi altına da alıyordu (Öztan, 2013). Üstelik bu yaklaşım, kadınların özgürleşmesini feminist bir hak talebinden ziyade ulusal kalkınmanın zorunlu bir unsuru olarak görmekteydi. Bu tercih, yalnızca söylemsel bir farklılık olarak değil, gerçekleştirilen reformların kapsamını ve sınırlarını belirleyen yapısal bir nitelik olarak vücut buluyordu (Bulut, 2025a).

Bu bölüm, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan tarihsel süreklilik ve kopuşlar çerçevesinde, kadının kamusal alandaki konumunu tarihsel bir bakışla ve toplumsal açıdan yeniden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Geç Osmanlı modernleşmesinden kalan miras, Cumhuriyet rejiminin ideolojik temelleri ve hayata geçirilen reformların pratik sonuçları birlikte ele alınarak, modernleşme sürecinin çelişkili niteliği mercek altına alınacaktır. Çalışmanın merkezinde de şu soru yer almaktadır: Cumhuriyet modernleşmesi, kadını kamusal alana dâhil ederken hangi koşulları ve sınırları tesis etmiş, bu süreçte hangi ideolojik anlamları yüklemiştir? Bu soruya verilecek yanıt, modernleşmenin özgürleştirici iddiaları ile denetim mekanizmaları arasındaki hassas dengesi görünür kılmayı da mümkün kılacaktır.

1. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadın

1.1. Geç Osmanlı Modernleşmesinin Kadın Politikaları

Türkiye'de kadının kamusal alanla kurduğu ilişki 1923 sonrasına indirgenemeyecek kadar eski ve katmanlıdır (Altunbay, 2013). Bu ilişkinin hem Tanzimat'a uzanan tarihsel sürekliliği hem de Cumhuriyet reformlarının üzerinde yükseldiği toplumsal ve düşünsel zemini bulunmaktadır (Kurnaz, 1991).

Geç Osmanlı döneminde modernleşme çabalarının ivme kazanmasıyla, kadın sorunu da bu dönüşümün merkezine yerleşti ve Cumhuriyet'e devrolan önemli bir birikim üretti. Bu nedenle Cumhuriyet'in toplumsal cinsiyet üreten politikalarını sağlıklı biçimde değerlendirebilmek için Osmanlı reform süreçleri içerisinde kadın hareketinin gelişimini ve bu süreçte ortaya çıkan erken feminist farkındalığı daha geniş bir tarihsel bağlam içinde ele almak gereklidir.

1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı ve onu izleyen 1856 tarihli Islahat Fermanı, Osmanlı toplumunu Batılı normlara yaklaştırmayı hedefleyen kapsamlı bir dönüşüm programının parçası

olmuştur. Bu reform sürecinin bir parçası olarak kız çocuklarına yönelik ilk rüştiye okullarının açılmasıyla kadın eğitimi de ilk kez merkezi bir devlet politikası hâline gelmiştir. 1858’de kız rüştiyelerinin yaygınlaşmasının ardından 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile kız eğitimi kurumsal bir çerçeveye kavuşturuldu (Kurnaz, 1991). 1880’li yıllara gelindiğinde de kız öğretmen okulları olan Darülmuaallimat’ların çoğalması, bu alandaki sistematikleşmeyi açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu gelişmeler modernleşen devletin eğitimli kadını inşa ediyordu ve Osmanlı modernleşmesinin en görünür simgelerinden biri olarak da bu özelliği öne çıkmaya başlamıştı (Odyakmaz, 1998).

Ne var ki kadın eğitimine dair hâkim anlayış, kadını özerk ve bağımsız bir birey olarak güçlendirmekten ziyade, onu “iyi anne” ve “iyi eş” olarak yetiştirmeyi amaçlıyordu (Kurnaz, 1991). Eğitim reformları, kadını geleneksel aile içi konumundan koparmak yerine, bu konumu modern değerlerle yeniden tanımlamaya odaklanıyordu. Cumhuriyet de kadının kamusal görünürlüğü ile toplumsal rolünün ideolojik sınırlandırılması arasındaki bu gerilimi miras alacak ve modernleşme politikalarına yansıtacaktır.

Osmanlı döneminin son çeyreğinde kız okullarının sayısının belirgin bir şekilde artması, toplumsal yapıda kayda değer sonuçlar doğurmaya başladı. Örneğin kadınlar 1870’lerde kurulan Darülfünun’da başlangıçta eğitim göremezlerken, 1914 yılında hem kadınların eğitim seviyelerinin artması ve hem de savaş koşullarında artan eğitimli kadın ihtiyacının da etkisiyle İnas Darülfünunu kuruldu (Kurnaz, 1991). Böylece kadınların yükseköğretime ilk kez kurumsal düzeyde erişebilmesine imkân tanınmış oldu. Kısa süreli bir deneyim olarak kalan bu kurum karma bir üniversite modeli haline gelemedi. Fakat kadınların akademik alana dâhil olmasının önünü açan simgesel bir eşik olması bakımından kadınların entelektüel kamusal alana girişinin öncü örneklerinden biri olarak özel önem kazandı.

Osmanlı kadın hareketinin en yoğun ve dinamik dönemi hiç şüphesiz ki 1908 yılında Kanunu Esasi'nin tekrar yürürlüğe girmesiyle başlayan II. Meşrutiyet yılları oldu (Kurnaz, 1991). I. Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1918 yılına kadarki bu süreçte Kadın, *Hanımlara Mahsus Gazete*, *Demet* ve özellikle *Kadınlar Dünyası* gibi yayınlar etrafında kadınların aktif biçimde katıldığı yeni bir kamusal tartışma zemini oluştu. Bu yayınlar, kadınların eğitim, aile ve toplumsal konumuna dair meselelerin yanı sıra siyaset, toplumsal düzen ve vatan savunması gibi dönemin öne çıkan konularında da söz söylemelerini ve görünür olmalarını mümkün kılmıştı.

Aynı dönemde Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti başta olmak üzere, çok sayıda kadın derneğinin kurulması, kadınların örgütlü bir kamusal aktör olarak görünürlük kazanmasını sağlayan etkenlerden sayılabilir. Ayrıca I. Dünya Savaşı'nın yarattığı demografik ve ekonomik zorunluluklar da kadınların kamusal alandaki rollerini daha da genişleten koşullar yarattı. Erkek nüfusun cephelerde bulunması kadınların fabrikalarda, bürolarda ve hastanelerde emek gücüyle var olmalarını sağlamış; böylece kadın emeğinin kamusal meşruiyeti önemli ölçüde güçlenmiştir (Kurnaz, 1991). Savaş koşullarının dayattığı bu istihdam biçimleri, geçici bir düzenleme olarak kalmamış ve hem savaş sonrasında hem de Cumhuriyet döneminde etkisini sürdürecektir yeni toplumsal kabullerin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Bu dönemin dikkat çeken kadın figürleri arasında Nezihe Muhiddin, Halide Edip Adıvar ve Ulviye Mevlan gibi entelektüel isimler öne çıkmaktadır. Nezihe Muhiddin, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında Türk Kadınlar Birliği'ni hayata geçirerek kadınların siyasal haklarını örgütlü ve tutarlı bir biçimde savunan öncü bir isim oldu (Davutoğlu, 2015). Sadece bir eylemci değil, aynı zamanda güçlü bir örgütleyici, etkili bir yönetici ve düşünsel üretimiyle dönemin en etkili kadın aktörlerinden biri olarak kabul edilen Muhiddin, Cumhuriyet döneminde yeni rejim ile yaşadığı

çatışmalara rağmen simgesel bir konuma yerleşmiştir. Türk Kadınlar Birliği'nin Cumhuriyet döneminde kapatılması ve Muhiddin'in kamusal-siyasal alandan uzak kalmak durumunda kalması, devletin feminist siyasete karşı gösterdiği sınırlı hoşgörünün erken ve çarpıcı bir örneği olacaktır (Sancar, 2014).

Halide Edip Adıvar ise gerek edebî eserleri gerekse Millî Mücadele sürecinde üstlendiği aktif rollerle Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş döneminin en güçlü simgesel kadın figürlerinden biri olarak öne çıktı. *Sinekli Bakkal*, *Ateşten Gömlek* ve *Vurun Kahpeye* gibi eserlerinde kadın kimliğini hem bireysel bir deneyim hem de ulusal bir sorumluluk alanı olarak kurguladı. Böylece kadın öznesini modernleşme ve ulus inşası süreçlerinin merkezine yerleştirdi. Millî Mücadele yıllarında Anadolu'da halka hitap eden konuşmalar yapması, cephe gerisinde ve kimi zaman fiilen askerî faaliyetlere katılması, onun siyasi ve kamusal görünürlüğünü pekiştiren etkenler oldu. Ancak ilerleyen dönemde Mustafa Kemal Atatürk ile yaşadığı ideolojik ayrışma, Halide Edip'i yalnızca Cumhuriyet modernleşmesinin bir parçası değil, aynı zamanda bu projenin sınırlarını ve yönelimlerini sorgulayan eleştirel bir aktör olarak konumlandıracaktır (Toprak, 2015).

Ulviye Mevlan ise *Kadınlar Dünyası* dergisi etrafında şekillenen mücadele pratiğiyle Osmanlı feminizminin kurucu ve en etkili seslerinden biri olarak kabul edilmektedir (Çakır, 2018). Bu öncü isimleri bir araya getiren ortak nokta, kadının varlığının yalnızca özel alanla sınırlanamayacağını; toplumsal, siyasi ve kültürel yaşamın tüm boyutlarında söz ve hak sahibi olması gerektiğini savunmalarıdır. Geç Osmanlı döneminde ortaya çıkan bu düşünsel ve örgütsel birikim, Cumhuriyet reformlarının salt yukarıdan dayatılan bir devlet projesi olmadığını; aksine, toplumun belirli bir kesiminde karşılığı ve öncülleri olan daha geniş bir dönüşüm sürecine yaslandığını da açık biçimde ortaya koymaktadır. Buna rağmen kadın haklarının kazanımına dair talepleri dile getiren

toplumsal tabakanın Cumhuriyet dönemi kazanımlarına ne ölçüde etki ettiği ve bu kazanımların neresinde bulunduğu hala tartışma konusudur (Sancar, 2014).

1.2. Cumhuriyet Modernleşmesine Devreden Miras

Cumhuriyet'in "Kadın Sorunu" çerçevesinde Osmanlı modernleşmesinden devraldığı en belirleyici ideolojik kimlik, "vatanperver annelik" ya da Cumhuriyet döneminde aldığı şekliyle "cumhuriyetçi annelik" idealidir. Bu anlayış içerisinde kadın, yalnızca biyolojik bir fonksiyonla tanımlanan anne olmaktan çıkarılarak, ulusal kimliğin, ahlaki değerlerin ve ideolojik yönelimlerin yeni kuşaklara aktarılmasında merkezi bir özne olarak yeniden inşa edildi (Altunbay, 2013). Osmanlı'nın son döneminde özellikle savaş koşullarının yarattığı zorunluluklarla hayata geçirilen uygulamalar ve kadınların işgücüne katılması, bu idealin somutlaşmasını sağladı (Toprak, 2015). Bu ideal, kadının eğitimi ve kamusal hayata katılımını bireysel bir hak talebinden çok, ulusun geleceği açısından zorunlu bir görev olarak tanımlamaktaydı. Böylece kadınların kamusal alandaki varlığını mümkün kılan ve önlerindeki engelleri kaldıran güçlü bir meşrulaştırma zemini sunulurken, kadın özgürleşmesinin hangi sınırlar içinde kabul edileceği de dolaylı biçimde tayin ediliyordu.

Osmanlı döneminde eğitim alanında atılan adımlar, Cumhuriyet'in eğitim reformlarının önünü açmıştır denilebilir. 1923'te ülkede hâlihazırda eğitim almış, meslek sahibi ve kamusal alanda faaliyet gösteren bir kadın kuşağı bulunuyordu. Bu kuşak hem Cumhuriyet reformlarının ilk uygulayıcıları hem de yeni "modern kadın" imgesinin somutlaşmasına katkıda bulunan öncü figürler olarak tarihsel bir köprü işlevi görecek. Modern kadın bir anlamda Cumhuriyet rejiminin görünümünü oluşturunuyordu (Ak, 2016). Örneğin, Osmanlı dönemi kadın öğretmenleri, yeni Cumhuriyet'in ilk öğretmen nesline dönüşmüş; hekimler,

bürokratlar ve sanatçılar ise yeni toplumun kurucu kadro kimliğini üstlenmiştir. Osmanlı eğitim reformlarının öznelere olmalarına rağmen, Cumhuriyet devrimlerini sahiplenmişler ve temsil eden nesil haline gelmişlerdir.

Yine de 1923'te gerçekleşen devrimin, pek çok anlatıda “mutlak bir başlangıç ânı” olarak ele alınmasının Osmanlı döneminde oluşan birikimi gölgede bırakan ve Cumhuriyet reformlarını tarihsel bağlamından kopuk bir kurucu irade miti etrafında yücelten bir okuma tarzı olduğunu vurgulamak gerekir. Oysa Osmanlı reform sürecinin, erken feminist düşüncenin ve kadın örgütlenmelerinin oluşturduğu toplumsal ve düşünsel altyapı olmaksızın, Cumhuriyet'in kısa sürede bu denli kapsamlı bir modernleşme hamlesi gerçekleştirmesi mümkün görünmemektedir. Bu nedenle süreklilik ve kopuşun birlikte ele alınması, Cumhuriyet modernleşmesini hem tarihsel gerçekliğine daha sadık hem de analitik açıdan daha verimli bir çerçevede değerlendirme olanağı sunmaktadır.

2. Cumhuriyet Modernleşmesinin İdeolojik Çerçevesi

2.1. Ulus-Devlet İnşası ve Toplumsal Mühendislik

Türkiye Cumhuriyeti, ulus-devlet anlayışını merkeze alan bütüncül bir toplumsal dönüşüm projesi olarak şekillenmiştir. Bu projenin hayata geçirilmesinde, Milli Mücadele'den itibaren Türk gençliği “kurucu ruhun taşıyıcısı” olarak belirleyici bir rol üstlenmiştir (Çelik, 2025). Ulusal egemenlik anlayışına dayanan ve halkçılık, laiklik ve eşit yurttaşlık ilkeleri üzerine inşa edilen bu proje, birey ile devlet arasındaki ilişkiyi temelden yeniden tanımlamayı hedeflemiştir. Bir modern devlet olarak yurttaşları ile doğrudan bağ kurmak istemiş; yurttaşları ile arasındaki geleneksel ve hiyerarşik aracılığı ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Onlarla kurduğu daha evrenselci bağlarla tüm kalkınma güçlerini etkin hale

getirmek istemiştir (Kandiyoti, 1996). Aşiret, toprak ağalığı ve tarikat gibi bu aracı yapılarla da çatışması kaçınılmaz hale gelmiştir.

Halkçılık, sınıfsal ya da zümresel ayrıcalıkları reddederek tüm yurttaşları siyasal ve hukuki açıdan eşit bir düzlemde konumlandırmayı amaçlamıştır. Laiklik ilkesi ise dinin kamusal alandaki belirleyici rolünü geri plana iterek devletin her türlü politikasından dini referanslara başvurmaya ve dini bir meşruiyet aracı olarak kullanmasına son vermeyi hedeflemiştir. Bu ideolojik yeniden yapılanma, doğal olarak mevcut toplumsal cinsiyet düzenini (Bulut, 2025b) de doğrudan etkilemiş; dinin kamusal alandan çekilmesiyle birlikte aile hukuku, miras düzenlemeleri ve kadının toplumsal statüsü gibi alanlarda köklü dönüşümlerin önü açılmıştır. Böylece Cumhuriyet'in kurucu ilkeleri, yalnızca siyasal yapıyı değil, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin dayandığı normatif çerçeveyi de yeniden biçimlendirmiştir.

Laikliğin toplumsal cinsiyet düzeniyle olan bağı, Cumhuriyet modernleşmesini çözümlemeye temel bir analitik odak noktası sunmaktadır. Osmanlı hukuk sisteminde kadın-erkek ilişkilerini belirleyen şeriat temelli düzenlemeler; miras, boşanma ve kamusal yaşama katılım gibi alanlarda yapısal eşitsizlikler üretmekteydi. Cumhuriyet'in laikleşme hamlesi, bu eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasını zorunlu kılan bir dönüşüm sürecini beraberinde getirmiştir. Ancak laikliğin işlevi yalnızca özgürleştirici bir düzenleme olarak değil, aynı zamanda Batı medeniyetine eklenme iddiasının sembolik bir göstergesi olarak da değerlendirilmelidir. Bu bağlamda kadın üzerinden yürütülen laikleşme siyaseti, iç hukuki reformların ötesinde, uluslararası kamuoyuna sunulan güçlü bir ilerleme ve uygarlık anlatısının merkezî unsurlarından biri hâline gelmiştir.

Bu bağlamda en belirgin hukuki kırılma, 1926 yılında kabul edilerek yürürlüğe giren Medeni Kanun ile oldu (Altunbay, 2013). İsviçre Medeni Kanunu esas alınarak hazırlanan bu düzenleme; çok

eşliliği ve erkeğe tanınan tek taraflı boşanma hakkını ortadan kaldırdığı gibi miras hukukunda kadın ve erkek arasında hukuki eşitliği de tesis ediyordu (Mumcu, 1998). Ayrıca evliliği ise dinsel bir ritüel olmaktan çıkararak devletin tanıdığı sivil bir sözleşme haline getirmekteydi. Böylece devlet, din teması ile topluma ait olan meşruiyet kazandırma yetkisini hukuk yolu ile meşruiyet kazandırma yetkisi ile doğrudan kendi eline almış bulunuyordu ve Şer'i hükümlerin getirdiği kadın-erkek eşitsizliği büyük oranda son buluyordu. Aile yapısında gerçekleştirilen bu köklü yeniden tanımlama, salt teknik bir hukuki reformun ötesinde, toplumsal cinsiyet ilişkilerini dönüştürmeyi hedefleyen ideolojik bir müdahale niteliği olarak da görülmelidir. Medeni Kanun'un kabulü aynı zamanda Osmanlı hukuk düzeninin temel referansı olan İslam fıkhnın kamusal düzenleyici rolünden dışlanmasını simgeleyen güçlü bir kopuş anlamına geliyordu (Saygın, 1998). Bu nedenle söz konusu düzenleme, yalnızca hukuki sonuçlarıyla değil, taşıdığı derin ideolojik ve simgesel anlamıyla da özgün bir yere sahipti (Gören, 1998).

Bununla birlikte Medeni Kanun'u yalnızca kadınlar açısından tam anlamıyla özgürleştirici bir metin olarak değerlendirmek eksik bir okuma olacaktır (Velidedeoğlu, 1970). Medeni Kanun, kadını hukuken tanınmış bir özne olarak kabul ederken, aile içindeki ikincil konumunu da belirli ölçüde sürdürerek geleneksel normlara da belli ölçüde yer veriyordu. Nitekim erkeğin "aile reisi" olarak tanımlanması ve kadının çalışma hayatına katılımının kocanın iznine bağlanması, reformun ilerletici hedefleriyle çelişen yapısal sınırlılıkları ortaya koymaktadır (Saygın, 1998). Bu durum, Cumhuriyet modernleşmesinin eşitlik ve özgürlük söylemine rağmen, patriyarkal (ataerkil) aile düzenini kökten dönüştürmek yerine onu, yeni ve modern bir çerçeve içinde yeniden üretme eğiliminin somut bir göstergesi olarak okunmalıdır. Diğer

taftan toplumun daha ciddi direnç gösterdiği noktalarda taviz vermiş olmak biçiminde de değerlendirilebilir.

2.2. Kadın Üzerinden Modernlik İnşası

Cumhuriyet modernleşmesinin ideolojik kurgusunda kadın, güçlü ve sembolik bir temsil işleviyle merkeze yerleştirildi. Böylece Türk Devrimi içerisinde modernlik ile geri kalmışlık arasındaki ayrım, büyük ölçüde kadının bedeni, kıyafeti ve kamusal görünürlüğü üzerinden inşa edilecektir. Peçe ve çarşaf gibi kıyafetlerin kadınların tercihlerine sunulmadan zorunlu olarak kuşandırılması dinsel baskı ve toplumsal geri kalmışlığın işaretleri olarak anlamlandırılmaktaydı. Öncelikle kadının kendi kıyafetini belirleme konusunda ailenin, cemaatin ve toplumun baskılarından kurtulması uygarlığın ve modern yaşamın kodları olarak algılanıyordu. Bu durum da Batılı giyim tarzının ön plana çıkmasını pekiştiren bir süreç yaratmaktaydı (Kandiyoti, 1996).

Geleneksel giyim tarzının toplumsal zorlamayı ve baskıyı temsil etmesine karşın Batılı giyim biçiminin de bireysel ve özgür tercih olarak algılanmasındaki simgesel karşıtlıklar, modernleşme söyleminin siyasal ve kültürel hedeflerini görünür ve somut kılan temel araçlardan biri oldu (Bulut, 2025c). Bu çerçevede kadının kamusal görünümü, bireysel tercihin ötesine taşınarak kolektif biçimde üretilen, dolaşıma sokulan ve tüketilen ideolojik bir anlatının da merkezine yerleştirilmiş oluyordu.

“Modern Türk kadını” imgesi tam olarak bu bağlam içinde kurgulandı. Bu ideal; vatanperver, eğitilmiş, üretken, kamusal alanda aktif biçimde yer alan, laik yaşam tarzını benimsemiş ve ulusal kimlikle bütünleşmiş bir kadın figürünü temsil ediyordu (Toprak, 2015). Söz konusu imge, bir taraftan Osmanlı’daki geleneksel geçmişiyle mesafe almanın ve onunla sembolik bir hesaplaşmanın aracı olurken, diğer taraftan Türkiye’nin Batılı devletler karşısında ve Batıya rağmen ulaştığı “uygarlık seviyesini” görünür kılan bir

işlevi üstlenmekteydi. Bu nedenle modern Türk kadınının kimliği, hem iç kamuoyuna yönelik ideolojik bir yönlendirme aracı hem de dış dünyaya dönük bir meşruiyet ve temsil unsuru olarak çift yönlü bir özellik sergiliyordu.

Bu ideal tipin oluşturulmasında beden politikaları merkezi bir rol üstlendi. Cumhuriyet modernleşmesi, kadın bedenini Batılılaşma ile Türk ulusal kimliği arasındaki gerilimin kesişim noktasına yerleştiriyordu. Türk Kadınından bir yandan ulusal kimliği temsil edecek ölçüde “millî” olması, diğer yandan Batı uygarlığının ölçütlerine uyum sağlayacak kadar “modern” görünmesi beklenmekteydi (Özer, 2009). Bu çift yönlü beklenti, modernleşme projesinin içsel çelişkilerini daha da belirginleştirerek kadını, bu çelişkilerin hem üretildiği hem de yönetilmeye çalışıldığı sembolik bir alana dönüştürüyordu. Bu yüzden modern Türk kadını tasarımı, cinsiyeti belli ama cinselliği belirsiz, vatan aşkını bireysel tutkularının önüne koymuş bir kimliğe yaslanmaktaydı (Sancar, 2014).

Modernliğin inşası süreci, yalnızca görsel ve bedensel temsillerle sınırlı bir alan olarak ele alınmamalıdır. Özellikle Türk Tarih Tezi çerçevesinde tarih anlatılarının ve eğitim müfredatının yeniden kurgulanması çerçevesindeki kapsamlı ideolojik kimlik inşası, modern Türk kadını figürünü tarihsel bir süreklilik ve uygarlık çerçevesi içinde konumlandırmaktaydı. Bu süreçte kadın, sadece Cumhuriyet modernleşmesinin bir sonucu olarak değil, Türk medeniyetinin kadim ve özgün bir öznesi olarak yeniden tanımlanıyordu. Özellikle kadının çağdaş normlar çerçevesindeki eşitlik talebi, İslam öncesi Türk toplumunda da “zaten öyle olduğu” tezi ile işleniyordu. Böylece modern Türk kadını hem çağdaşlaşmanın taşıyıcısı hem de ulusal tarih anlatısı içinde merkezi bir temsil figürü hâline getirilmiş oluyordu (Sancar, 2014).

3. Kamusal Alanda Kadının Konumlanması

3.1. Eğitim Alanında

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında hayata geçirilen eğitim reformları, kadınların kamusal yaşama katılımını mümkün kılan en temel ve etkili araçlardan biri oldu (Altunbay, 2013). Cumhuriyet'in kurucu devrimleri kabul edilen 3 Mart 1924 devrimlerinden olan Tevhid-i Tedrisat Kanunu, tüm eğitim kurumlarını devlet denetimi altında birleştirerek medrese temelli, parçalı ve cinsiyete göre ayrılmış eğitim yapısını sona erdiriyordu (Yıldız, 2017). Bu düzenlemeyi izleyen süreçte ortaöğretim düzeyinde kız ve erkek öğrenciler için karma eğitim benimsendi ve ders programları da tüm yurttaşlar için ortak bir içerik etrafında yeniden düzenlendi. Eğitimin bu biçimde birleştirilmesi, yalnızca örgütsel bir reform olarak değil, devletin toplumsal cinsiyet eşitliğine dair yaklaşımını yansıtan ve yeni bir toplumsal düzen tasarımını ilan eden ideolojik bir ilke beyanı olarak da okunmalıdır. Çünkü bu devrim ile yalnızca farklı sınıflara ve toplumun farklı kesimlerine fırsat eşitliği tanınırken kadın ve erkek arasındaki fırsat eşitsizliği de sona ermiş oluyordu (Yılmaz, 2015).

Temel eğitim alanında gerçekleştirilen düzenlemeler, Cumhuriyet'in erken döneminde hem kapsam hem de içerik bakımından derin bir dönüşüme işaret etmektedir. 1923 yılında yaklaşık yüzde on beş düzeyinde seyreden genel okuryazarlık oranı, izleyen yıllarda belirgin bir yükseliş gösterdi ve kız çocuklarının eğitim sistemine katılımı da bu artışla paralel biçimde genişledi. Özellikle Harf Devrimi'nin ardından açılan Millet Mektepleri söz konusu olduğunda, kadınların okuma yazma öğrenmeye oldukça istekli oldukları tespiti oldukça yerindedir (Yıldız, 2017). Hem kadınların bu mekteplere olan ilgileri kendiliğinden gündemi işgal ettiği için gazete haberlerine konu oldular hem de bu ilgi, kadının

kamuoyunda görünür hale getirilmesinin sağlanmasının bir fırsatı olarak görülerek gündemde tutuldu.

Özellikle köy okullarının yaygınlaştırılması ve 1940'lı yıllarda uygulamaya konulan Köy Enstitüleri projesi, eğitim reformlarını kent merkezleriyle sınırlı bırakmama hedefinin somut ifadesi oldu. Köy Enstitülerinde yetiştirilecek kadın öğretmenlerin yalnızca eğitsel bir rol üstlenmekle kalmayıp aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitliği idealini kırsal alana taşıyan ve Cumhuriyet'in dönüştürücü iddiasını günlük hayat içinde görünür kılan önemli aktörler hâline gelmeleri amaçlanıyordu.

1933 Üniversite Reformu ile yükseköğretim alanında gerçekleştirilen dönüşüm ise Cumhuriyet döneminde daha da çarpıcı bir görünüm kazandı (Toprak, 2015). Yeniden yapılandırılan İstanbul Üniversitesi'nin kadın öğrencilere açılması, akademik alandaki cinsiyet temelli engellerin kaldırılması açısından kritik bir eşik oluşturdu. 1930'lu yıllardan itibaren kadın akademisyenler ve profesörler üniversite kürsülerinde yer almaya başladı. Bu öncü isimler kamuoyunda modernleşme hamlelerinin somut başarısı olarak dikkatle izlendi. Özellikle tıp, hukuk ve mühendislik gibi uzun süre erkek egemenliğiyle özdeşleşmiş disiplinlerde ilerleyen kadınların, basında yoğun ilgi görmesi, bu akademik başarıların rejimin ilerlemeci iddialarını simgeleştiren örnekler hâline gelmesine yol açmış oldu.

Türkiye'nin 1930'lu yıllarda yetiştirdiği ilk kadın avukatlar, hâkimler ve mühendisler arasında Süreyya Ağaoğlu ve Mihri Pektaş gibi isimler dikkat çekmektedir (Yıldız, 2017). Bu öncü kadınlar, mesleki kariyerleri ve kamusal alandaki görünürlükleriyle Cumhuriyet modernleşmesinin yalnızca yukarıdan şekillendirilen bir devlet politikası olmadığını, aynı zamanda yeni kuşakları fiilen dönüştüren bir toplumsal sürece karşılık geldiğini somut biçimde ortaya koymaktadır. Bununla birlikte bu figürlerin sosyo-ekonomik kökenleri incelendiğinde, büyük ölçüde kentli, iyi eğitilmiş ve

Cumhuriyet ideolojisiyle uyumlu ailelerden geldikleri görülmektedir. Bu tablo, erken Cumhuriyet reformlarının kapsayıcılığı kadar sınıfsal sınırlarını ve modernleşme sürecinin ürettiği yeni eşitsizlikleri de tartışmaya açan önemli bir gösterge olarak değerlendirilmelidir.

3.2. Çalışma Hayatında

Eğitim alanında yaşanan dönüşümle paralel olarak kadınlar, çalışma hayatında da giderek daha görünür bir konum edinmeye başladı. Bu görünürlük ilkin ağırlıklı olarak devletin bürokratik yapısı ile sağlık ve eğitim alanlarında ortaya çıktı. Cumhuriyet'in erken döneminde kamu kurumlarında istihdam edilen kadın memurlar, yalnızca iş gücüne katılan bireyler olarak değil, aynı zamanda modern Türkiye'nin vitrinini oluşturan temsil figürleri olarak öne çıkarılıyorlardı. Bu durum, kamusal alandaki kadın istihdamının, Cumhuriyet ideolojisinin kadına atfettiği “ulusa hizmet eden yurttaş” rolünün kurumsal düzeydeki bir yansıması olarak değerlendirilmesine imkân tanımaktadır. Özellikle Meşrutiyet'ten beridir öğretmenlik, memurluk veya sekreterlik gibi meslekler, kadınlar için en uygun meslekler olarak görülüyordu (Kandiyoti, 2013). Bu yüzden İstiklal Harbi'nin ardından kadınların öğretmenlik mesleğine yönelmeleri alışılmadık bir durum değildir (Kurnaz, 1991). Diğer taraftan kadınlar açısından her türlü mesleğe girmek ve çalışmak bir kadın olarak “kişiliğini gösterme” çabasının bir parçasıydı (Arat, 1998). Başlangıçta bu kaygı, ücret talebinin de önünde yer alıyordu fakat en sonunda erkeklerle eşit ücret alınması mücadelesi de gündeme gelecekti (Zihnioğlu, 2003).

1930–1960 yılları arasındaki süreç incelendiğinde, kadınların istihdama katılımının özellikle “beyaz yakalı” meslekler üzerinden belirgin biçimde arttığı görülmektedir. Bu dönemde öğretmenlik, hemşirelik ve büro hizmetleri, kadınlar için en yaygın ve ulaşılabilir mesleki alanlar hâline geldi. Kadın emeğinin sektörel

dağılımı dikkate alındığında ise istihdamın büyük ölçüde kamu ve yarı kamusal alanlarda yoğunlaştığı, özel sektördeki kadın katılımının ise sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır. Bu durum, Cumhuriyet döneminde kadınların çalışma yaşamına dâhil oluşunun büyük ölçüde devlet politikaları ve yönlendirici bir kamusal irade çerçevesinde şekillendiğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Zaten Erken Cumhuriyet döneminden beridir kadınların doktorluk, avukatlık, memurluk, sanatkârlık mesleklerini icra etmeleri ve ticari faaliyetlere katılmaları devletin de istediği bir durumdu (Zihnioğlu, 2003).

Sanayi alanında ise kadın emeğinin görünümü farklı bir seyir izlemiştir. Erken Cumhuriyet yıllarında özellikle tekstil ve gıda sanayisi alanlarında kurulan devlet işletmeleri kayda değer bir kadın işgücünü bünyesine kattı. Buna rağmen fabrika işçisi kadınlar, Cumhuriyet’in idealize ettiği “*model modern kadın*” tasvirinin büyük ölçüde dışında kalıyordu. Çünkü kadınların uzun mesai saatlerine ve düşük ücrete rağmen var olmaya çabaladıkları çalışma yaşamı, onların toplumsal yaşamdaki varlıklarını en az düzeye indirgiyordu (Özer, 2009). Görünür olmaya çalıştıkları iş yaşamı, toplumsal alanda görünmez olmalarına neden oluyordu.

Dolayısıyla fiziksel güce dayalı iş yaşamında kadınların, dönemin siyasal söyleminde ve görsel-yazılı medyasındaki görünürlüğü çoğu zaman daha azdı. Bu durum, modernleşme anlatısının belirgin sınıfsal niteliğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Cumhuriyet söyleminde öne çıkarılan ideal kadın profili kentli, eğitilmiş ve meslek sahibi bir figür üzerinden inşa edilirken, emekçi sınıflara mensup kadınlar ya temsil edilmemiş ya da tali ve ikincil bir konumda tutulmuştur. Yine de hak talebi söz konusu olduğunda kamuoyunda görünür olduklarını ve sorunlarına eğildiğini söylemek mümkündür.

“Devlet feminizmi” kavramı, bu bölümde tartışılan dinamikleri kavramsal düzeyde en açıklayıcı biçimde kuşatan

çerçevelerden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu yaklaşım, kadınlara tanınan hakların toplumsal baskıların ya da özerk bir feminist mücadelenin sonucu olarak değil, devletin yukarıdan aşağıya işleyen reformist iradesiyle biçimlendiğini ifade eder. Çünkü kadın haklarının kazanımına yönelik kamuoyu oluşturabilecek bir örgütlenme olmadığı gibi iktidardan bu talepler çerçevesinde siyaseti yönlendirebilecek bir talep de bulunmuyordu (Yılmaz, 2010). Bu durum da “Devlet Feminizmi” adı verilen ve kadın haklarıyla ilgili kazanımların devlet tarafından düzenlendiği olgusunun ortaya çıkması ile sonuçlandı (Yıldız, 2017). Özellikle kadın kimliğinin “vatana borçluluk” temasıyla inşa edilmesi kaygısını taşımaktaydı (Ak, 2016). Devlet feminizmi kapsamında sağlanan haklar ve imkânlar, devletin siyasal önceliklerine ve dönemin politik konjonktürüne bağlı olarak yeniden tanımlanabilir, daraltılabilir ya da geri çekilebilir bir nitelik taşımaktadır. Yine de dönem açısından bu kavram, kadınların özgürleşmesinden çok “çağdaşlaşmasını” amaç ediniyordu (Ağduk, 2013). Kadının hali hazırdaki kısıtlamalardan ne kadar özgürleşebileceği de “çağdaşlaşma” kavramının nasıl algılandığı, uygulandığı ve ne kazandırabildiği ile ilgiliydi. Nitekim 1950’li yıllardan itibaren çok partili hayata geçilmesiyle birlikte muhafazakâr ve dinî söylemlerin güç kazanması, Cumhuriyet’in erken döneminde elde edilen kimi kazanımların yeniden tartışmaya açılmasına zemin hazırlamıştır. Bu tablo, devlet feminizminin ilerletici ve açıcı yönlerini teslim ederken, aynı zamanda bu modelin yapısal kırılگانlıklarını ve süreklilik sorunsalını da dikkate almayı zorunlu kılmaktadır.

3.3. Siyaset Alanında

Cumhuriyet’in erken döneminde Türk kadınlarına tanınan siyasal haklar hem Türkiye ölçeğinde hem de uluslararası karşılaştırmalar bağlamında kayda değer bir dönüm noktasına karşılık gelmektedir. 1930 yılında kadınların belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkına kavuşması, 1934’te ise milletvekili

düzeyinde siyasal temsile dâhil edilmeleri, Cumhuriyet rejiminin kadın yurttaşlığına atfettiği merkezi önemi ortaya koymuştur (Kandiyoti, 1996). Bu düzenlemelerle Türkiye, dönemin birçok Batı Avrupa ülkesini geride bırakmış; örneğin Fransa’da kadınlara oy hakkının ancak 1944’te, İtalya’da 1945’te ve Yunanistan’da 1952’de tanınmış olması, Türkiye deneyiminin karşılaştırmalı bağlamda ne denli erken bir tarih taşıdığını göstermektedir. Bu yönüyle kadınlara siyasal katılma haklarının tanınması, Cumhuriyet modernleşmesinin uluslararası alanda da sembolik bir ilerleme göstergesi olarak işlev görmüştür (Koray, 1995).

Diğer taraftan kadınların 1933 senesinden itibaren mahalli seçimlerde muhtar ya da ihtiyar heyeti azası olarak seçilebilmeleri de dönemin gündemini işgal eden ve kamuoyunun dikkatini çeken bir süreç oldu. Anadolu’nun en ücra köşesinde bile olsa muhtarlık ya da aza seçimini kazanan kadınlara gazetelerde, mümkünse fotoğraflarıyla beraber yer verilmesi kadınların görünürlüğünü artırma çabası olarak okunmalıdır.

Kadınlara yüklenen misyon ve onları görünür kılma çabası, Cumhuriyet yönetiminin Batı dünyası nezdinde meşruiyet kazanma arayışıyla doğrudan ilişkilidir. Kadınlara tanınan siyasal haklar, “modern Türkiye” imgesinin uluslararası alanda inşa edilmesinde etkili bir diplomatik araç olarak kullanılmıştır. Hakların verilme zamanı ve uygulanış biçimi, bunların güçlü bir toplumsal baskının sonucu olmaktan ziyade ideolojik ve stratejik bir tercihin ürünü olduğunu düşündürmektedir. Nitekim 1927’de kurulan Türk Kadınlar Birliği’nin, kadınlara siyasal haklar tanınması yönündeki örgütlü mücadelesi, bu hakların tanınacağı döneme denk düşmüş; ancak hakların resmen verilmesinin ardından bu birlik kapatılarak bağımsız bir siyasal aktör olarak varlık göstermesinin önü kesilmiştir. Bu gelişmeler, kadınlara tanınan siyasal hakların sınırlarının ve denetiminin devlet tarafından titizlikle belirlendiğini açık biçimde ortaya koymaktadır.

O zamandan beridir Türk kadınlarının siyasi hakları kendi çaba ve etkileriyle mi aldıkları, yoksa Kemalist rejimin mi o hakları bahsettiği tartışması halen sürmektedir. Fakat özellikle 1930 senesinde, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın da katıldığı ilk çok partili belediye seçimleri süreci bu konuda önemli bir ayraç görevi görür (Zihnioğlu, 2003). Kadın örgütlenmeleri elbette ki kadınların kazanımları konusunda kamuoyunda farkındalık yaratmak için büyük çabalar göstermişlerdir fakat henüz toplumu dönüştürücü ve ikna edici bir etkiye sahip değillerdir. Dolayısıyla Kemalist iktidarı bu hakları vermesi yönünde bir şeyleri yapmaya zorlayacak toplumsal bir güçleri de bulunmamaktadır. Dönemin gazetelerinden de anlaşılacağı üzere toplumda kadınların henüz bu kazanıma sahip olamayacakları yönünde kanaat yaygındır ve görüldüğü kadarıyla belediye seçimlerine katılma hakları Kemalist rejimin takdir etmesiyle verilmiştir. Zaten Demokrat Parti iktidarı döneminde kadınların kazanımlarının toplum tarafından tekrar sorgulanması ve aksi yönde taleplerin gündeme gelmesi de toplumdaki yaygın kadın hakları karşıtı anlayışın, Demokrat Parti iktidarına kadar görmezden gelindiği ve görünmez kılındığı şeklinde okunmalıdır. Yine de Cumhuriyet rejiminin gereği olarak görülen ve gerçekleştirilen devrimler vatandaşların, özellikle kadınların, kendilerini eğitebilecekleri ve sosyo-ekonomik statülerini yükseltebilecekleri bir fırsat yaratıyordu (Arat, 1995).

Kadınların devlet yönetimine doğrudan katılma hakları 1934 yılında verildi ve kadınlar ilk defa 1935 yılındaki genel seçimlere katıldılar. Bu hakkın Cumhuriyet'in ilanından yalnızca 12 sene, 1924 Anayasası'nın ilanından 11 sene sonra tanınmış olması, diğer devletlerin bu hakkı hangi senede verdiği ile ilgili klasik karşılaştırmadan daha önemli bir değerlendirme olarak alınmalıdır. Zira halkın, kendisini kendi içerisinden ve kendisinin seçtiği kimselerle yönetmesi anlamında Cumhuriyet, 1934 yılına kadar aslında “erkeklerin Cumhuriyeti” durumundadır. 1924

Anayasası’nda da bu durum “erkek Türklerin seçme seçilme hakkı” olarak ifade edilmekteydi. Demek ki erkek Türklerin kendi içerisinde seçtiği erkek Türkler aracılığıyla devleti yönetmesi söz konusuydu. Kadınların 11 yıl sonra yönetime katılma haklarının tanınması; onların artık gerçek anlamıyla birer vatandaş konumuna yükseldiğini ve Cumhuriyet’in doğrudan bir parçası olduğunu göstermektedir. Burada dikkat edilecek husus Cumhuriyet’in ilanı ile kadınların bu rejime dâhil edilmesi arasında geçen sürenin kısalığıdır.

1935 genel seçimleri sonucunda Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne 18 kadın milletvekilinin girmesi, dönemsel ve karşılaştırmalı ölçekte dikkat çekici bir temsil oranına karşılık gelmektedir (Toprak, 2015). Ancak bu temsilin büyük ölçüde Cumhuriyet Halk Fırkası’nın merkezden belirlediği aday listeleri aracılığıyla gerçekleşmiş olması, siyasal katılımın niteliğine ilişkin önemli bir sınırlılığı da beraberinde getirmiştir. Bu koşullar altında kadın milletvekilliği ilerici bir adım olmakla birlikte, büyük ölçüde sembolik bir siyasal özneleşme adımı olmaktan pek öteye geçemedi. Yine de ilginçtir ki sonraki dönemlerde kadın vekillerin Meclis’teki erkek vekillere oranı daha düşük olacaktır (Pişkinsüt, 1998).

Kadınların meclise girmeleri, bu haliyle “devlet feminizmi” olgusunun en görünen yanlarından biridir. Meclis’te yer alan kadın milletvekilleri yasama faaliyetlerine katılmış olsalar da feminist talepler etrafında ortak bir siyasal gündem geliştirerek kolektif bir aktör hâline gelmeleri de mümkün olamamıştır. Bu durum, tek parti döneminin otoriter siyasal yapısının genel bir sonucu olarak okunabileceği gibi, aynı zamanda kadınların siyasal alandaki varlığını denetim altında tutmaya yönelik cinsiyete özgü bir sınırlandırma mekanizmasının varlığına da işaret etmektedir. Buna rağmen bütün bu yapısal dönüşüm kadınlara eğitim görme ve iş sahibi olma olanağı yaratırken kendi statülerini de yükseltmelerine imkân tanıyordu (Arat, 1995).

Siyasal temsilde erken Cumhuriyet döneminde sağlanan bu görece görünürlüğün sonraki yıllarda sürdürülememesi, ayrıca üzerinde durulması gereken önemli bir tarihsel sorunsala işaret etmektedir. Çok partili hayata geçişin ardından, özellikle 1950’li yıllarda Meclis’teki kadın milletvekili oranının keskin biçimde gerilemesi, kadınların siyasal alandaki varlığının neden tek parti döneminin kurumsal ve ideolojik koşullarına sıkı sıkıya bağlı kaldığını sorgulamayı gerekli kılmaktadır. Bu gerileme, Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında ortaya çıkan temsil tablosunun neden kalıcı ve yaygın bir toplumsal dönüşüme evrilemediğini; başka bir deyişle sembolik kazanımların neden sürdürülebilir bir siyasal katılım pratiğine dönüşemediğini tartışmaya açan, kritik bir kırılma noktası olarak değerlendirilmelidir.

Bütün bu süreç, Birinci Feminist Dalganın taleplerinin Türkiye’de aşağı yukarı karşılık bulduğunu fakat mevcut kazanımları ile rejimin kontrolüne girmekten kurtulamadığını göstermektedir.

4. Kamusal Alanda Modern Kadın İmgesinin İnşası

4.1. Basın ve Popüler Kültür

Cumhuriyet dönemindeki ideolojik yeniden yapılanma, bu bölümde daha önce de vurgulandığı gibi, yalnızca yasa ve kurumlar aracılığıyla değil, aynı zamanda görsel ve söylemsel üretimler yoluyla da hayata geçirildi. Meşrutiyet döneminde kadın, basın yoluyla kamuoyu tarafından görünür olmaya başlamıştı. Bu görünürlük daha çok saç ve cilt bakımından adabı muaşeret ve pratik ev bilgilerine uzanan görece dar bir alana sıkışmış durumdaydı (Özer, 2009). Erken Cumhuriyet dönemi basını, modern Türk kadını imgesinin hem kurulmasında hem de toplumsal dolaşıma sokulmasında merkezi bir rol oynadı (Altunbay, 2013). *Cumhuriyet*, *Ulus* ve *Tan* gibi gazeteler ve bazı dergiler, kadınları kamusal yaşamın etkin ve görünür özneleri olarak betimleyen haberler,

röportajlar ve fotoğraflarla bu idealin yaygınlaşmasına katkıda bulundular. Böylece basın, Cumhuriyet modernleşmesinin hedeflediği toplumsal cinsiyet düzenini yalnızca yansıtmakla kalmadı, onu aktif biçimde üreten ve meşrulaştıran bir ideolojik araç olarak işlev gördü (Özer, 2009).

Fotoğrafın bu dönemde üstlendiği ideolojik rol, ayrıca ele alınmayı gerektirecek ölçüde belirleyicidir ve toplumsal açıdan dönüştürücü bir etkiye sahiplerdir (Özer, 2009). Gazetelerin ilk sayfalarında yer verilen mezuniyet törenlerinden iş yerlerine, spor karşılaşmalarından kamusal etkinliklere uzanan sahnelerde yer alan kadın imgeleri, bir yandan yaşanan dönüşümün kanıtı olarak sunulurken diğer yandan hedeflenen toplumsal değişimi önceden görünür kılan bir yönlendirme aracına dönüşüyordu. Özellikle kadınların edindikleri mesleklerle ilgili haberlere iliştilen fotoğraflar, kadının görünürlüğünü artırma işlevi de görüyordu. Bu görsel üretim, söylemsel çerçevelerle birlikte işleyerek modernleşme ideolojisinin gündelik yaşamın dokusuna sızmasını mümkün kıldı. Fotoğraf, böylece yalnızca bilgiyi aktaran bir araç olmanın ötesine geçerek yeni toplumsal normları inşa eden, pekiştiren ve “olağan” hâle getiren güçlü bir ideolojik aygıt olarak işlev görüyordu.

Bu dönemde giyim pratikleri, modernleşme sürecinin en çarpıcı ve kolay fark edilen simgelerinden biri hâline geldi. Peçe ve çarşafın yerini alan Batılı kıyafetler, basit bir estetik tercih değişimini aşarak uygarlık anlayışı, ilerleme fikri ve laik kimlikle özdeş bir anlam dünyası üretiyordu. Buradaki temel anlayış, peçe ve çarşafın toplumun ve geleneğin zorlamasıyla kuşanılan kıyafetler olmaları karşısında, yeni tarz kıyafetlerin özgür tercihlerin nesnesi olarak algılanmasıdır. Özellikle 1925 tarihli Şapka Kanunu ve devletin teşvik ettiği genel giyim dönüşümü, beden ve kamusal görünürlüğün modernlik söylemiyle doğrudan ilişkilendirildiği politik müdahaleler olarak okunmalıdır. Her ne kadar Şapka Kanunu kadınlara yönelik bir uygulama içeriğine sahip olmasa da, erkeklerin

yaşadığı dönüşüm kadınlar üzerinde de etkisini gösterecektir. Dergi kapaklarında sıkça yer verilen genç, zarif giyimli ve spor yapan kadın imajları ise bu ideolojik yönelimin görsel anlatısını kurmuştur (Sancar, 2014). Bu türlü görselleri yalnızca Batılı tarzda giyimi özendirmek olarak okumak da hatalı olabilir. Toplumun bu tarz giyimi görmeye alışmasını sağlamak ve kabullenmesini kolaylaştırmak da sorunun bir diğer yanı olarak görülmelidir. Yine de söz konusu temsil dili, kentli, eğitilmiş ve Cumhuriyet ideolojisiyle uyumlu kadını normlaştırırken; bu kalıbın dışında kalan kadınlık hâllerini büyük ölçüde görünmez kılarak, modernleşme anlatısının tahakkümcü ve seçici karakterini de açığa çıkarıyordu.

4.2. Spor, Sanat ve Kamusal Etkinliklerde Kadın

Cumhuriyet’in “Modern Türk Kadını” imgesinin kurulmasında spor, sanat ve çeşitli kamusal etkinlikler de belirleyici işlevler üstlendi. Modernleşme vizyonu, kadını edilgen bir izleyici konumunda değil, toplumsal yaşamın aktif bir öznesi olarak tasarlıyordu. Bu doğrultuda kadın sporcuların görünürlüğü özellikle teşvik edilerek; voleybol, yüzme ve atletizm gibi alanlarda başarı elde eden kadınlar, modern ve sağlıklı beden idealinin somut temsilcileri olarak basında geniş biçimde yer buluyordu (Yıldız, 2017). Dolayısıyla bu temsiller, kadının fiziksel yetkinliğini ve kamusal alandaki etkinliğini vurgulayarak modernleşme söyleminin beden, disiplin ve ilerleme eksenlerini görselleştiren önemli araçlar hâline geldi. Tenis oynamak veya otomobil kullanmak gibi o dönem için üst tabakadan sayılabilecek sınıfların faaliyetleriyle olan ilişkileri gazetelerin gündeminde yer alıyordu (Özer, 2009).

Sportif faaliyetlerin taşıdığı ideolojik anlam bu bağlamda özellikle dikkat çeker. Kadın bedeninin spor yoluyla kamusal alanda görünür kılınması, bir yandan geleneksel örtünme ve mahremiyet normlarına sembolik bir meydan okuma olarak işlev görürken, diğer yandan uygarlık ve ilerlemenin somut bir göstergesi olarak

sunulmaktaydı. Sağlıklı bir neslin yetişmesinin kadının spor faaliyetleri ile sağlıklı bir bedene sahip olması ile ilişkilendirilmesi, bu açıdan olağan bir ilişkilendirmeydi (Demirci Yılmaz, 2015). Sadece tam kamusal kurumlar değil Kızılay gibi yarı resmi sayılabilecek devlet destekli cemiyet ve dernek örgütlenmeleri de bu amaçlara hizmet etmek için kullanılabilmekteydi (Bulut, 2007). Kızılay bünyesinde açılarak faaliyet yürüten “Gençlik ve Sağlık Kampları” örneklerinde sadece erkek çocuklar değil, kız çocuklarının da özellikle etkinliklere dâhil edildiği ve sağlıklarının, beden eğitimlerinin ve spor yaşamlarının iyileştirilmesi ve geliştirilmelerinin amaçlandığı gözlenmekteydi (Bulut, 2009). Böylece, Cumhuriyet yönetiminin beden eğitimi ve sporu teşvik etmesi, yalnızca ulusun fiziksel sağlığını ve direncini artırma hedefiyle sınırlı kalmadı; aynı zamanda modern, dinamik ve ileri bir toplum imgesini görsel olarak üretmenin de bir aracı oldu. Bu çerçevede Sabiha Gökçen’in 1937’de gerçekleştirdiği savaş pilotluğu görevi, kadın bedeni, kamusal alan ve modernlik ilişkisi açısından Cumhuriyet söyleminin ulaştığı en radikal ve simgesel eşiklerden birini temsil etmektedir (Altınay, 2013).

Sanat alanında da modernleşme sürecine paralel bir dönüşüm yaşanmıştır. Güzel Sanatlar Akademisi’nde eğitim alan kadın ressam ve heykeltıraşlar, yalnızca bireysel sanatsal üretimleriyle değil, aynı zamanda yeni Türkiye’nin kültürel kimliğinin şekillenmesi ne katkıda bulunan aktörler olarak görülüyordu. Müzik ve opera sahnesinde Ferhunde Remzi, Kemalât Reşit ya da Semiha Berksoy gibi isimlerin öne çıkması ise Batılı yüksek kültür formlarını benimseyen Türk kadını figürünün taşıdığı simgesel gücü görünür kılan bir etken oldu (Filiz, 2017). Cumhuriyet Bayramı törenleri, spor şenlikleri, sergi ve fuarlar, modernleşme ideolojisinin topluma doğrudan sunulduğu kamusal vitrinlere dönüşerek bu etkinliklerde kadınların aktif ve görünür biçimde yer alması hem ulusal

ilerlemenin hem de Cumhuriyet rejiminin başarı anlatısının somut bir göstergesi olarak işlev gördü.

Sonuç

Cumhuriyet modernleşmesi sürecinde kadının kamusal alandaki konumunda yaşanan dönüşüm, ancak tarihsel karmaşıklığı, ideolojik çelişkileri ve uzun vadeli toplumsal sonuçları birlikte dikkate alındığında anlamlı biçimde kavranabilir. Bir tarafta eğitim, hukuk, siyaset ve çalışma yaşamı gibi alanlarda kadınların önündeki yapısal engelleri büyük ölçüde kaldırmayı hedefleyen köklü reformlar yer alırken; diğer tarafta bu reformların sınırlarını ve yönünü tayin eden devletçi ve ulusalcı ideolojik çerçeve bulunmaktadır. Bu ikili yapı, Cumhuriyet modernleşmesini tek boyutlu bir ilerleme hikâyesinden ziyade çok katmanlı, gerilimli ve çelişkilerle yüklü bir süreç olarak değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla bu deneyimi doğrusal bir gelişme anlatısına indirgemek yerine, kazanımlar ile sınırlılıkları, özgürleştirici hamleler ile denetleyici mekanizmaları birlikte ele alan eleştirel bir perspektif benimsemek analitik açıdan daha açıklayıcı olacaktır.

Süreklilik ve kopuş dinamikleri birlikte ele alındığında ortaya çıkan tablo şu şekilde özetlenebilir: Geç Osmanlı döneminde gelişen kadın hareketi ve buna eşlik eden düşünsel birikim, Cumhuriyet reformlarının toplumsal zeminini ve meşruiyetini hazırlamıştır. Ancak Cumhuriyet'in kadın politikaları, bu mirası özerk ve eleştirel bir feminist hareket olarak sürdürmek yerine, onu büyük ölçüde devlet eliyle yürütülen bir modernleşme projesinin parçası hâline getirmiştir. Nezihe Muhiddin'in öncülüğünde kurulan Türk Kadınlar Birliği'nin 1935 yılında kapatılması, bu yaklaşımın en çarpıcı göstergelerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu adım, devletin bir yandan kadınlara haklar tanıyan kurucu özne rolünü üstlenirken, diğer yandan bağımsız feminist örgütlenmeleri

sınırlandıran ve denetim altına alan bir iktidar pratiği benimsediğini açık biçimde ortaya koymaktadır.

Bu durum, reformların özgürleştirici boyutlarını inkâr etmeden sorgulanması gereken temel gerilimi oluşturmaktadır. Cumhuriyet modernleşmesi, kadına tanıdığı eğitim, çalışma ve siyasi katılım haklarıyla dönemin birçok ülkesinin çok ötesine geçmiştir. Ancak bu hakların verilme biçimi, zamanlaması ve ideolojik çerçevesi, kadını özerk bir siyasi özne olarak değil, ulusal kalkınma projesinin bir unsuru olarak konumlandırmıştır. Özgürleşme ve denetim, bu süreçte eşzamanlı ve iç içe geçmiş biçimde var olmuştur.

Türkiye’de toplumsal cinsiyet, kamusal alan ve modernleşme literatürüne katkı açısından bakıldığında, bu bölümün tartışmaları birkaç temel tematik eksenî görünür kılmaktadır. Devlet feminizmi kavramının sunduğu analitik imkânlar kadar sınırları; modernleşme ile özgürleşme arasındaki ilişkinin doğrusal ve kesintisiz bir süreç olarak ele alınamayacağı gerçeği; kadın bedeninin ve kamusal görünürlüğünün ideolojik mücadelenin merkezî bir alanı hâline gelmesi; modernleşme deneyiminin sınıf, coğrafya ve etnisite temelinde eşitsiz biçimde dağılması ve son olarak Osmanlı’dan Cumhuriyet’e uzanan sürekliliğin toplumsal cinsiyet tarihi perspektifiyle yeniden düşünülmesi, bu çalışmanın kalıcı bir tartışma zemini oluşturmayı amaçladığı başlıca meseleler olarak öne çıkmaktadır.

Bu alt başlıkların günümüz Türkiye’sindeki toplumsal cinsiyet tartışmalarıyla güçlü ve süreklilik arz eden tarihsel bağlar taşıdığı açıktır. Laiklik ile muhafazakârlık arasındaki gerilimlerin canlılığını koruması, kadın bedeninin hâlen ideolojik çatışmaların merkezinde yer alması ve kadınların kamusal alandaki görünürlüğünün siyasal iklime bağlı olarak artıp azalması, erken Cumhuriyet döneminde kurulan yapısal düzeneklerin bugüne uzanan yansımaları olarak okunabilir. Bu nedenle söz konusu bölüm,

yalnızca geçmişe dönük bir tarihsel analiz olarak değil, aynı zamanda bugünü kavrama çabası olarak da değerlendirilebilir. Geçmişin kadın politikalarını eleştirel bir gözle yeniden düşünmek hem tarihsel süreklilikleri açığa çıkarmak hem de güncel siyasi ve toplumsal sorunları anlamlandırmak açısından hâlâ canlı ve üretken bir soruştırma alanı olmayı sürdürmektedir.

Kaynakça

Ağduk, M. (2013). Cumhuriyet'in Asil Kızlarından 90'ların Türk Kızlarına... 1990'larda Bir "Türk Kızı": Tansu Çiller. *Vatan, Millet, Kadınlar*. (Ayşe Gül Altınay, Der.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Ak, H.Ş. (2016). *Türkiye'de Kadınların Toplumsal Cinsiyet Roller ve Siyasal Katılımı*. (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). Ankara.

Altınay, A.G. (2013). Ordu-Millet-Kadınlar: Dünyanın İlk Kadın Savaş Pilotu Sabiha Gökçen. *Vatan, Millet, Kadınlar*. (Ayşe Gül Altınay, Der.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Altunbay, M. (2013). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kadın Mecmualarının Roli ve Âsâ-ı Nisvân Mecmuası. *Turkish Studies* 8(13). 455-467.

Arat, Y. (1995). 1980'ler Türkiye'sinde Kadın Hareketi: Liberal Kemalizm'in Radikal Uzantısı, *Türkiye'de Kadın Olgusu*. (Necla Arat, Der.). İstanbul: Say Yayınları.

Arat, Y. (1998). Türkiye'de Modernleşme Projesi ve Kadınlar. *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*. (Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba, Der.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Bulut, F. (2025a). Gençliğin Kurumsallaşması: Türk Ocakları, Halkevleri ve İzcilik. (Ş. Büyükboyacı, Ed.), *Atatürk ve Gençlik: Cumhuriyet İdeolojisinin Temel Dinamiği* (ss. 111-140). Efe Akademi Yayınları.

Bulut, F. (2025b). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Eğitim Reformları. (Ş. Büyükboyacı, Ed.), *Türk Eğitim Tarihi: Dönüşümler, Reformlar ve Gelecek Perspektifleri* (ss. 27-50). Efe Akademi Yayınları.

Bulut, F. (2025c). Kelimelerin Savaşı: Söylem, İdeoloji ve Modern Türkiye'nin İnşasında Dilin İktidarı. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 12(125), 2413-2424.

Bulut, T. (2007). Cumhuriyet'in Bir Gençlik Projesi Olarak Kızılay Kampları (1936-1950). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 6 (14), 103-125.

Bulut, T. (2009). Milli Şef Dönemi Sağlık, Gençlik, Beden Terbiyesi ve Spor Politikalarına Ortak Bir Uygulama Örneği: Buca Kızılay Gençlik Kampı. *İzmir'in Sağlık Tarihi Kongresi Bildirileri (1-3 Aralık 2005)*, (E. Akçiçek ve O. Kınılı (Ed.), (ss. 150-176), İzmir: Egetan Yayınları.

Çakır, S. (2018). Osmanlı Kadın Hareketi: Yirminci Yüzyılın Başında Kadınların Hak Mücadelesi, *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler, Mücadeleler, Kazanımlar*. (Hülya Şimga, Fatoş Gökşen. Bertil Emrah Oder, Deniz Yüksek, Der.). Koç Üniversitesi Yayınları. 93-106.

Çelik, H. A. (2025). Milli Mücadele Döneminde Gençliğin Rolü: Kurucu Ruhun Taşıyıcısı (1919 – 1923). (Ş. Büyükboyacı, Ed.). *Atatürk ve Gençlik: Cumhuriyet İdeolojisinin Temel Dinamiği* (ss. 53-86). Efe Akademi Yayınları.

Davutoğlu, A. (2015). *Türkiye'de Refah Rejiminin Cinsiyeti: Feminist Eleştirel Bir Bakış*. (Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). Kocaeli.

Demirci Yılmaz, T. (2015). *Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Modernleşmesinde Annelik Kurguları*. Cogito 81. 65-90.

Gören. Z. (1998). Açılış Konuşmaları. *Farklı Cinslerin Eşitliği Sempozyumu Bildirileri (17-18 Mayıs 1998)*. İzmir: Dokuz Eylül Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları No 86. 3-8.

Kandiyoti, D. (1997). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*. (Aksu Bora, Feyziye Sayılan, Şirin Tekeli, Hüseyin Tapınç, Ferhunde Özbay, Çev.). İstanbul: Metis Yayıncılık.

Koray, M. (1995). Kadın Siyaset Kota, *Türkiye'de Kadın Olgusu*. (Necla Arat, Der.). İstanbul: Say Yayınları.

Kurnaz, Ş. (1991). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.

Mumcu, A. (1998). Türk Kadınının Hukuksal Kimliğini Kazanması Sorunu. *Farklı Cinslerin Eşitliği Sempozyumu Bildirileri (17-18 Mayıs 1998)*. İzmir: Dokuz Eylül Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları No 86. 81-96.

Odyakmaz, Z. (1998). Kamu Hizmetinde Türk Kadını. *Farklı Cinslerin Eşitliği Sempozyumu Bildirileri (17-18 Mayıs 1998)*. İzmir: Dokuz Eylül Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları No 86. 143-153.

Özer, İ. (2006). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*. İstanbul: Truva Yayınları.

Öztan, G.G. (2013). Türkiye'de Milli Kimlik İnşası Sürecinde Militarist Eğilimler ve Tesirleri. *Erkek Millet Asker Millet: Türkiye'de Militarizm, Milliyetçilik, Erkek(lik)ler*. Nurseli Yeşim Sünbuloğlu, Der.). İstanbul: İletişim Yayıncılık. 75-113.

Pişkinsüt, S. (1998). Karar Alma Mekanizmalarında Eşitlik. *Farklı Cinslerin Eşitliği Sempozyumu Bildirileri (17-18 Mayıs 1998)*. İzmir: Dokuz Eylül Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları No 86. 187-193.

Sancar, S. (2012). *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Saygın, I. (1998). Açılış Bildirisi. *Farklı Cinslerin Eşitliği Sempozyumu Bildirileri (17-18 Mayıs 1998)*. İzmir: Dokuz Eylül Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları No 86. 35-40.

Sünbuloğlu, N. Y. (2013). Giriş: Türkiye’de Militarizm, Milliyetçilik ve Erkek(lik)lere Dair Bir Çerçeve. *Erkek Millet Asker Millet: Türkiye’de Militarizm, Milliyetçilik, Erkek(lik)ler*. Nurseli Yeşim Sünbuloğlu, Der.). İstanbul: İletişim Yayıncılık. 9-44.

Toprak, Z. (2015). *Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Velidedeoğlu, H. V. (1970). *Atatürk İlkeleri ve Türk Kadınlığının Çilesi*. İzmir: İzmir Meslek Kadınları Kulübü Yayınları.

Yıldız, F. (2017). *Türkiye’nin Modernleşme Sürecinde Değişen Kadın Rollerinin Basın Aracılığıyla Sunuluşu (1930-1938)*. (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). Kayseri.

Yılmaz, A. (2010). Osmanlı’dan Cumhuriyet’e: Kadın Kimliğinin Biçimlendirilmesi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)*, IX/20-21, 191-212.

Yılmaz, A. (2015). Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Toplumsal Cinsiyet Algısı ve Çocuk Eğitimi. *Canik: Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk Sempozyumu (15-17 Mayıs 2015)*. 1325-1332.

Zihnioğlu, Y. (2003). *Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*. İstanbul: Metis Yayınları.

BÖLÜM 4

CUMHURİYET VE İKTİSADÎ AYDINLANMA: MİLLÎ EKONOMİ VE BAĞIMSIZLIK İDEALİ

Nurullah KIRKPINAR ¹

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş süreci, yalnızca siyasal egemenliğin tesis edilmesiyle sınırlı kalmadı. Aynı zamanda iktisadî bağımsızlığın sağlanmasını temel bir hedef olarak benimsedi. Bu çerçevede Cumhuriyet'in ilk yıllarında geliştirilen iktisat politikaları, modernleşme ve aydınlanma düşüncesinin ekonomik alandaki yansımaları olarak şekillendi. Bu çalışma, 1923 yılı sonrasında Türkiye'de uygulanan iktisat politikalarını, millî ekonomi anlayışı ve bağımsızlık ideali ekseninde incelemeyi amaçlamaktadır. Osmanlı Devleti'nden devralınan dışa bağımlı ekonomik yapı, sermaye birikiminin yetersizliği ve sanayi altyapısının zayıflığı, Cumhuriyet yönetimini bir iktisadî dönüşüm programı geliştirmeye zorladı. Bu dönüşümün ilk ve en önemli adımlarından biri, Cumhuriyet ilan edilmeden önce toplanan I. Türkiye İktisat Kongresi oldu. Kongrede dile getirilen yerli üretim, millî sermaye ve ekonomik egemenlik vurguları, yeni devletin iktisat politikalarına yön veren temel ilkeleri ortaya koydu. Bu ilkeler

¹ Dr., Bağımsız Araştırmacı, ORCID ID: 0000-0002-6540-9822.

doğrultusunda Cumhuriyet'in ilk yıllarında görece liberal bir ekonomik yaklaşım benimsendi. Özel girişim teşvik edilerek millî burjuvazinin oluşturulması hedeflendi. Ancak 1929 Dünya İktisadi Buhranı yalnızca küresel ekonomik dengeleri değil, Türkiye'nin iktisat politikalarını da derinden etkiledi. Krizin yarattığı olumsuz koşullar, devletin ekonomiye daha aktif biçimde müdahil olmasını zorunlu kıldı ve bu süreçte devletçilik siyaseti belirgin bir politika tercihi olarak öne çıktı. Sanayileşmenin hızlandırılması, tarımsal üretimin artırılması ve dışa bağımlılığın azaltılması amacıyla planlı kalkınma anlayışı benimsendi. Düzenlenen 1931 Birinci Ziraat ve Sanayi Kongreleri, üretim ilişkilerinin yeniden yapılandırılmasında önemli bir rol oynadı.

Cumhuriyet yönetimi, millî ekonomi idealini yalnızca üretim politikalarıyla sınırlı tutmadı; bunun yanında toplumsal düzeyde bir bilinç oluşturmaya da hedefledi. Bu kapsamda geliştirilen yerli malı kullanma teşebbüsleri, iktisadî bağımsızlığın toplumsal bir değer haline getirilmesini amaçladı. Kırsal kesimin ekonomik kalkınma sürecine dâhil edilmesi ise 1938 Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi ile daha sistemli bir biçimde ele alındı. “Köy”, Cumhuriyet'in iktisadî aydınlanma projesinin temel unsurlarından biri olarak görüldü. 1938 sonrasında, özellikle II. Dünya Savaşı'nın yarattığı olağanüstü koşullar altında, devletçilik politikaları farklı biçimlerde devam etti. Savaş yıllarında ve sonrasında bir süre daha millî ekonomi anlayışı hem zorunlu bir savunma mekanizması hem de bağımsızlık idealinin sürdürülebilirliği açısından önemini korudu.

Cumhuriyet'in İktisadî Aydınlanma Tasavvuru

Osmanlı Devleti'nin gerileme ve çöküş dönemlerinde Türkler (Türk tebaa), kuruluş ve yükselme dönemlerinden farklı olarak ekonomik yaşamın merkezinden uzaklaşmıştır. Özellikle ticaret alanında, gayrimüslim unsurlara kıyasla daha sınırlı bir konumda kalmışlardır (Sarç, 1983: 337). Rumlar, Ermeniler ve

Yahudiler ticari faaliyetlerde giderek daha etkin hâle gelirken, Türk nüfus ağırlıklı olarak askerlik, bürokrasi, tarım ve hayvancılık gibi alanlarda faaliyet göstermiştir. Bunun yanında küçük ölçekli esnaflık, perakende ticaret ve ev tipi üretim de Türklerin yoğunlaştığı ekonomik uğraşlar arasında yer almıştır. Bu tablo, Türk toplumunda girişimcilik kültürünün ve kurumsal altyapısının yeterince gelişmemesine neden olmuştur. Söz konusu durum, dönemin birçok aydın ve düşünürü tarafından eleştirilmiş; ekonomik hayatta Türk unsurunun daha etkin olması gerektiği savunulmuştur (Çavdar, 1973: 103; Doğanğün Yasa ve Çelik, 2016: 2419). Bu noktada Türk girişimciliğini güçlendirmeye yönelik girişimler ise II. Abdülhamid döneminde belirginleşmiştir. Bu süreçte, Avrupa mallarıyla rekabet edebilecek yerli özel sektörün desteklenmesi amaçlanmış ve sanayileşme yönünde çeşitli adımlar atılmıştır. Devlet tarafından sağlanan teşvikler ve verilen imtiyazlar sayesinde, başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun farklı bölgelerinde millî nitelikli üretim tesisleri kurulmuştur (Memiş, 2019: 453–472). Ancak, II. Abdülhamid döneminde başlatılan bu çabalar, Türk müteşebbis sınıfının yetersizliğini tam anlamıyla giderememiştir. Osmanlı Devleti'nde iş bölümü ve kurumsallaşma modelinden 1908 yılında vazgeçilmiş ve İttihat ve Terakki Cemiyeti döneminde millî tüccar ve sanayici yetiştirme amaçlı bir “*millî iktisat*” anlayışı benimsenmiştir (Toprak, 1982). Bu anlayış, millî bir burjuvazi ve millî sermaye sınıfı oluşturmayı hedeflemiştir (Doğanğün Yasa ve Çelik, 2016: 2419).

Buna karşılık Osmanlı'nın taraf olduğu uluslararası anlaşmalar nedeniyle gümrük tarifelerinde tek taraflı değişiklik yapılamamış ve 1914 yılına kadar serbest ticarete dayalı dışa açık bir ekonomi sürdürülmüştür. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte İttihat ve Terakki yönetimi, tek taraflı olarak millî iktisat ilkelerini uygulama imkânı bulmuş; bu dönemde kendi kendine yeterlilik, korumacılık ve sanayileşmeye dayalı, kapalı bir ekonomi anlayışı

benimsenmiştir (Pamuk, 2014: 163). Söz konusu strateji, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti tarafından da temel ekonomi politikası olarak takip edilmiştir (Doğangün Yasa ve Çelik, 2016: 2419).

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte benimsenen millî iktisat anlayışı ve buna dayalı ekonomik politikalar, dönemin ulusal ve uluslararası koşullarından etkilenmiştir. I. Dünya Savaşı'nın ardından yaşanan ekonomik güçlükler, 1929 Dünya İktisadi Buhranı ve küresel ölçekte görülen ekonomik daralma bu sürecin başlıca belirleyicileri arasında yer almıştır. Bunun yanında Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve yeni bir yönetici kadronun öncülüğünde Türkiye'de ulus-devletin inşa edilmesi de ekonomik tercihlerin şekillenmesinde etkili olmuştur (Pamuk, 2014: 212). Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki ekonomi politikalarının temelini oluşturan millî iktisat anlayışının kökenine ilişkin farklı değerlendirmeler bulunmaktadır. Hollandalı tarihçi Erik Jan Zürcher, erken Cumhuriyet döneminin sosyoekonomik politikalarını, İttihat ve Terakki tarafından 1913 yılında uygulanmaya başlanan millî iktisat programının devamı olarak değerlendirmektedir (Zürcher, 2010). Benzer biçimde iktisat tarihçisi Çağlar Keyder, ulusal kalkınma hedefleri ile bu hedeflere eşlik eden düşünsel çerçevenin önemli ölçüde İttihatçı mirastan devralındığını ileri sürmektedir (Keyder, 1982). Bilsay Kuruç da millî iktisat kavramını, devlet ile özel girişimciliği aynı zeminde buluşturan bir anlayış olarak tanımlamaktadır. Kuruç'a göre bu yaklaşım, Cumhuriyet dönemine önceki yılların tartışmaları ve uygulamalarından aktarılmış; böylece İttihat ve Terakki dönemindeki iktisadî anlayışın sürekliliği korunmuştur. Kuruç'a göre, 1923'ten sonra canlanan ekonomide millî nitelikli modern ticaret, sınaî mülkiyet ve malî sermaye yapısı hedeflenmiş; ekonomik canlanmanın yabancı kaynaklar aracılığıyla desteklenmesi kalkınmayı harekete geçirebilecek bir unsur olarak görülmüştür (Kuruç, 1988).

Başka bir görüş olarak, Cumhuriyet dönemi Türkiye ekonomisi üzerine çalışmaları bulunan Korkut Boratav, “1923–1929 döneminin, iktisat politikaları ve resmi iktisat görüşleri açısından 1908–1922 döneminin büyük ölçüde bir devamı olduğunu” ifade etmektedir (Koraltürk, 2017: 39–40). Bu değerlendirmeler doğrultusunda, 1908 sonrasında İttihat ve Terakki yönetimi tarafından benimsenen millî iktisat anlayışı ile buna bağlı uygulamaların, Cumhuriyet’in ilanından sonra da önemli ölçüde sürdürüldüğü söylenebilir. Başka bir ifadeyle, Cumhuriyet’in erken dönem ekonomi politikaları, önceki dönemin düşünsel ve kurumsal mirası üzerine inşa edilmiştir. İktisat tarihçisi Yahya Sezai Tezel ise Cumhuriyet’in kuruluş yıllarındaki toplumsal ve ekonomik yapının bu sürekliliği destekleyen nitelikler taşıdığını belirtmektedir. Tezel’e göre Türk devleti, özel mülkiyetin korunduğu, girişimciliğin teşvik edildiği ve piyasa mekanizmasının işlediği kapitalist bir iktisadî gelişme modelini hayata geçirebilecek koşullara sahipti. Bu nedenle, millî iktisat politikalarının uygulanması için elverişli bir toplumsal zemin mevcuttu (Tezel, 1994: 133–145).

Cumhuriyet’in kuruluşundan Mustafa Kemal Atatürk’ün vefatına kadar geçen süreçte iktisat politikalarına yön veren temel yaklaşım, Osmanlı Devleti’nin son döneminde İttihat ve Terakki tarafından benimsenen millî iktisat anlayışı olmuştur. Bu yaklaşım, Alman Tarihçi Okulu’nun korumacı iktisat doktrininden beslenmiş ve erken Cumhuriyet döneminde de etkisini sürdürmüştür (Doğangün Yasa ve Çelik, 2016: 2419–2420). Millî iktisat düşüncesinin kuramsal temelleri, korumacı politikaları savunan bazı Alman ve Amerikalı iktisatçılara dayanmaktadır. Frederick List, Adolf Wagner, Gustav Schmoller ve Eugen von Phillippovich bu düşünce geleneğinin önde gelen Alman temsilcileri arasında yer almıştır. Amerikalı iktisatçı John Rae de korumacılığı esas alan görüşleriyle söz konusu yaklaşımın şekillenmesine katkı sağlamıştır.

I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, savaş öncesi Osmanlı Devleti'nde hâkim olan ve klasik liberal iktisadî düşüncenin “*birakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler*” ilkesine dayalı ekonomi anlayışı yerini millî iktisat düşüncesine bırakmıştır. Bu dönüşümde İttihatçıların fikir önderi Ziya Gökalp ve onun görüşlerini paylaşan Tekin Alp gibi düşünürlerin katkıları büyüktür. Gökalp'e göre, dönemin sanayileşmiş ülkeleri olan İngiltere gibi devletler serbest ticareti benimserken, Osmanlı Devleti'nin kendi yağıyla kavrulacak şekilde hem tarım hem de sanayi ülkesi olarak gelişmesi gerekmektedir.

Osmanlı'nın son döneminde ekonomiye yön veren tartışmalar da önemlidir. Liberal iktisadî düşünce etrafında şekillenen bu tartışmalarda Mehmet Cavit Bey, Sakızlı Ohannes Paşa ve kısmen sosyolog Prens Sabahattin öne çıkmıştır. Bu düşünürlerin ortak özelliği hem içeride hem dışarıda devlet müdahalesine karşı çıkarak liberal iktisat politikalarını savunmalarıdır. Ancak 20. yüzyıl başlarında Osmanlı ekonomisinin durumu ve milliyetçilik akımının etkisiyle liberalizm, yerini korumacı bir anlayış olan millî iktisat düşüncesine bırakmıştır (Toprak, 1982).

İttihat ve Terakki'nin ekonomi anlayışı, Ziya Gökalp'in ortaya koyduğu üç temel unsur üzerine şekillenmiştir. Bunlardan ilki, ekonomik yaşamda gayrimüslim azınlıkların ağırlığını azaltarak Türk unsurunu güçlendirmektir. İkincisi, Batı'dan teknoloji transferinin hangi yöntemlerle gerçekleştirileceğinin belirlenmesidir. Üçüncüsü ise kapitülasyonların kaldırılmasına yönelik stratejilerin geliştirilmesidir (Doğangün Yasa ve Çelik, 2016: 2419–2420). Osmanlı Devleti'nin son döneminde ve Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında iktisat politikalarına yön veren temel yaklaşım, millî iktisat anlayışı ile millî bir burjuvazi (sermaye) sınıfı oluşturma hedefi olmuştur. Bu anlayış, Osmanlı'nın son yıllarından Cumhuriyet'in ilk çeyreğine kadar etkisini güçlü biçimde

sürdürmüştür. Temel amaç, ekonomik faaliyetlerde yerli ve millî unsurların payını artırarak ekonomik bağımsızlığı sağlamaktır. I. Dünya Savaşı yıllarında İttihat ve Terakki yönetimi, ekonominin millîleştirilmesini ve millî sermaye sınıfının oluşturulmasını öncelikli hedefler arasında görmüştür. Bu doğrultuda kapitülasyonlar tek taraflı olarak kaldırılmış, yabancı şirketler devlet denetimine alınmış ve çeşitli millîleştirme uygulamalarına başvurulmuştur. Aynı dönemde, yerli sermayeyi desteklemek amacıyla Millî Mahsulat, Millî Kantariye ve Millî Emekçi gibi anonim şirketler kurulmuştur. Bu girişimlerin finansal ihtiyaçlarını karşılamak üzere Millî İktisat Bankası da faaliyetlerine başlamıştır. Nihayetinde ticarete Türklerin ağırlığı artmış, 1918 başında ticarî üstünlük gayrimüslimlerden Türklere geçmiştir. Millî sermaye sınıfı ve millî iktisat anlayışının oluşturulma süreci böylelikle Osmanlı'nın son döneminde başlamış ve Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte gelişerek devam etmiştir. Bu anlayış, iktisadî politika ve uygulamaların temelini oluşturmuş ve Türkiye (İzmir) İktisat Kongresi gibi çalışmalara zemin hazırlamıştır (Yapıcı ve Sarıkoyuncu Değerli, 2020: 303).

İttihat ve Terakki yönetiminin millî iktisat politikaları çerçevesinde benimsediği hedefler ve düşünceler, Cumhuriyet'in ekonomik yönelimlerinin belirlenmesinde etkili olmuştur. Bu etkinin izleri, Cumhuriyet'in iktisadî yol haritasını çizen I. Türkiye İktisat Kongresi'nde kabul edilen Misak-ı İktisadî kararlarında da görülmektedir (Varlı, 2012: 168). Ankara Hükûmeti İktisat Vekâleti tarafından düzenlenen I. Türkiye İktisat Kongresi (İzmir İktisat Kongresi) , 1920'li yılların ekonomi politikalarının şekillenmesinde önemli bir işlev üstlenmiştir (Koraltürk, 2017: 40). Bu nedenle kongre, millî iktisat anlayışının içeriği ve uygulama alanları bakımından iktisat tarihçilerinin dikkatle incelediği konular arasında yer almıştır. Tarihçiler, kongreye giden süreci, alınan kararların arka planını ve bu kararların doğurduğu sonuçları farklı açılardan

değerlendirmiştir. Türkiye üzerine çalışmalarıyla tanınan Feroz Ahmad'a göre, kongrede benimsenen kararların büyük bölümü millî bir ekonomi oluşturma amacına hizmet etmiştir. Söz konusu kararlar, toplumun farklı kesimlerini temsil eden ekonomik aktörleri güçlendirmeyi hedeflemiştir (Ahmad, 1995: 68–79). Kongreye çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi temsilcileri katılmış; ülkenin temel iktisat sorunları tartışılarak çeşitli kararlar alınmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarından 1930'lara kadar uygulanan ekonomi politikalarının görece liberal bir nitelik taşıdığı yönünde yaygın bir görüş bulunsa da 1920'lerin Türkiye'sinde belirleyici olan yaklaşımın millî iktisat anlayışı olduğu ileri sürülmektedir (Ahmad, 1995: 68–79). Nitekim 1930'lu yıllarda, dünya ekonomisinde yaşanan krizlerin etkisiyle benimsenen devletçilik politikaları da bu düşünce geleneğinin devamı olarak değerlendirilebilir. Cumhuriyet öncesinde millî bir tüccar ve sermaye sınıfı oluşturmayı amaçlayan millî iktisat politikaları, Cumhuriyet döneminde farklı bir içerik kazanmıştır. 1930'lu yıllarda bu anlayış, ekonomik bağımsızlığı korumayı ve ekonomik yaşamda güçlü bir ulus–devlet inşa etmeyi hedefleyen devletçi uygulamalara dönüşmüştür (Varlı, 2012: 168).

Atatürk döneminde (1923–1938) millî iktisat anlayışının uygulamaya aktarılmasında I. Türkiye İktisat Kongresi belirleyici bir rol üstlenmiştir. Kongre, genç Cumhuriyet'in ekonomik önceliklerini ortaya koymuş ve ilerleyen yıllarda kurulacak iktisadî kurumlara yön veren temel bir referans niteliği taşımıştır. Cumhuriyet'in ekonomik yol haritasının şekillenmesinde etkili olan bir diğer kurum ise Âli İktisat Meclisi olmuştur. Meclisin hazırladığı raporlar, ülkenin iktisadî durumunun değerlendirilmesine ve uygulanacak politikaların belirlenmesine katkı sağlamıştır. Âli İktisat Meclisi'nin 3 Aralık 1930 tarihli açılışında konuşan İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey, meclisin görev alanının yalnızca hayat pahalılığı, gümrük politikaları ve tediye muvazenesi gibi ekonomik sorunlarla sınırlı olmadığını ifade etmiştir. Ona göre meclis, farklı

toplumsal ve ekonomik kesimlerin çıkarlarını uzlaştırmakla da yükümlüydü. Bu doğrultuda, millî iktisat düzeninin korunması, güçlendirilmesi ve ortak ekonomik hedefler etrafında toplumsal uyumun sağlanması meclisin temel sorumlulukları arasında yer almaktaydı. Şeref Bey ayrıca, bu tür kurumların yalnızca Türkiye Cumhuriyeti'ne özgü olmadığını vurgulamıştır. Benzer yapılar, ekonomik ve toplumsal çıkarlar arasında denge kurmak amacıyla diğer ülkelerde de oluşturulmuştur. Bu yönüyle Âli İktisat Meclisi, Cumhuriyet'in millî iktisat politikalarının kurumsallaşmasına hizmet eden önemli araçlardan biri olarak değerlendirilmiştir (Kuruç, 1988: 127).

Cumhuriyet'in kuruluşunun ilk yıllarını kapsayan 1920'lerde, Mustafa Kemal liderliğindeki yönetim, İttihat ve Terakki döneminden miras kalan millî iktisat anlayışını benimsemiştir. Bu doğrultuda, millî bir burjuvazi oluşturulması ve Müslüman-Türk girişimci sınıfının güçlendirilmesi temel hedeflerden biri hâline gelmiştir. Söz konusu hedefe ulaşmak amacıyla millî karakter taşıyan ekonomi politikaları geliştirilmiş ve bu politikaları destekleyecek yeni iktisadî kurumlar oluşturulmuştur. 1930'lu yıllarda ise bu yaklaşım, ithal ikameci, devletçi ve planlamaya dayalı politikalar çerçevesinde sürdürülmüştür (Kazgan, 2006: 60). I. Türkiye İktisat Kongresi'nde alınan kararlar ile Âli İktisat Meclisi tarafından hazırlanan raporlar, 1923–1929 döneminin ekonomi politikalarına yön vermiştir. Bu dönemde, paranın değerini korumayı amaçlayan ihtiyatlı ve disiplinli para politikaları uygulanmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya kaldığı yüksek enflasyon deneyiminin tekrarlanmaması hedeflenmiştir. Bu nedenle hem Millî Mücadele yıllarında hem de Cumhuriyet'in ilk döneminde para arzının artırılmasından kaçınılmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nden devralınan ve altına dayalı olarak ihraç edilen kaimeler tedavülde tutulmaya devam etmiştir. Maliye politikalarında da benzer bir ihtiyat anlayışı benimsenmiştir. Para politikalarıyla

uyumlu biçimde denk bütçe ilkesi esas alınmış; kamu harcamaları ile gelirler arasında denge kurulmasına özen gösterilmiştir. Böylece iç ekonomik istikrarın korunması amaçlanırken, ödemeler dengesi yoluyla dış ekonomik dengenin sürdürülmesine de önem verilmiştir. Sağlanan bütçe disiplini, 1929 Dünya İktisadi Buhranının olumsuz etkilerinin hızlı bir şekilde aşılmasını sağlamış, paranın dış değerinde istikrarı korumuş, yabancı şirketleri millileştirme çabaları doğrultusunda adımlarının uygulanmasını kolaylaştırmış ve Osmanlı Devleti’nden kalan borçların ödenmesini desteklenmesinde etkili olmuştur (Gözcü, 2013).

Cumhuriyet’in ilk yıllarında benimsenen, özel girişimi esas alan ve görece liberal özellikler taşıyan iktisat politikaları, öngörülen ekonomik dönüşümü gerçekleştirmede sınırlı bir başarı gösterebilmiştir. Fizikî ve beşerî sermaye birikiminin yetersizliği, millî sermaye sınıfının henüz kurumsallaşamamış olması ve 1929 Dünya İktisadi Buhranının küresel ticaret üzerinde yarattığı daraltıcı etkiler, bu politikaların uygulanabilirliğini önemli ölçüde zayıflatmıştır. Bu nedenle, 1923–1929 döneminde izlenen kalkınma stratejisi, Türkiye’nin ekonomik ihtiyaçlarına tek başına cevap vermekte yetersiz kalmıştır. Bu durum, millî iktisat anlayışı çerçevesinde devletin ekonomide daha aktif rol almasını zorunlu hâle getirmiştir. 1929 sonrasında kalkınmanın, devletin doğrudan yatırımlar ve işletmeler aracılığıyla gerçekleştirilmesi yönünde bir yaklaşım benimsenmiş ve bu politika “*devletçilik*” ilkesi olarak ekonomi politikalarının temelini oluşturmuştur. Devletçilik ilkesi uygulamada somut biçimini 1934 yılında yürürlüğe giren I. Beş Yıllık Sanayi Planı ile kazanmış olsa da bu sürece giden hazırlıklar daha erken bir dönemde başlamıştır. 1929 Dünya İktisadi Buhranının etkisiyle dış ticaret açığının önemli ölçüde artması, yeni ekonomik arayışları gündeme getirmiştir. Bu gelişmeler üzerine, İktisat Vekili Şakir Kesebir başkanlığında oluşturulan komisyon tarafından Türkiye’nin “*İktisadî Programı*” hazırlanmış ve aynı yıl Âli İktisat

Meclisi tarafından kabul edilmiştir. Söz konusu program, ekonomide dışa bağımlılığı azaltmayı hedefleyen bir çerçeve ortaya koymuştur. Bu kapsamda, yurt içinde üretimi mümkün olan malların ithalatının sınırlandırılması, ihracat imkânlarının genişletilmesi ve ülke koşullarında üretilebilecek ürünlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Böylece, ilerleyen yıllarda uygulanacak devletçi ve ithal ikameci sanayileşme politikalarının temel esasları şekillenmeye başlamıştır. Başlangıçta plan, devletin işletme kurması yerine özel kesim eliyle sanayileşmeyi savunmasına rağmen, buhranın yarattığı olumsuz etkileri ve ülkenin iç koşulları, iktisat politikalarının pragmatik bir yaklaşımla devlet eliyle uygulanmasını gerekli kılmıştır. Böylece devlet, özel sektöre rakip olmadan doğrudan sanayi yatırımlarına girişmiş ve kalkınmayı devlet eliyle gerçekleştirmiştir (Üzümcü, 2008: 78).

Devletçilik politikalarının uygulanmaya başlamasıyla birlikte ekonomik planlama anlayışı da Türkiye'nin iktisat politikalarının temel unsurlarından biri hâline gelmiştir. Türkiye, Sovyetler Birliği'nin ardından planlı kalkınma uygulamalarını benimseyen ülkeler arasında yer almıştır. Bu yönelimin arkasındaki başlıca etken ise 1929 Dünya İktisadi Buhranının yarattığı olumsuz ekonomik koşullar olmuştur. Sovyetler Birliği ile bazı Batılı ülkelerin planlı ekonomi uygulamaları sayesinde buhran döneminde elde ettikleri görece başarılı sonuçlar, Türkiye'nin de benzer arayışlara yönelmesinde etkili olmuştur. Bu çerçevede, Sovyet uzmanların katkılarıyla 1933 yılında I. Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmıştır. Öte yandan, millî tüccar ve sanayici kesiminin sanayileşme için gerekli sermaye birikimine ve yatırım kapasitesine sahip olmaması, devletin ekonomik süreçlerde daha etkin bir rol üstlenmesini zorunlu hâle getirmiştir. Bu nedenle sanayileşme hamlesi büyük ölçüde devlet öncülüğünde yürütülmüştür. I. Beş Yıllık Sanayi Planı'nın uygulanmasıyla birlikte devletçilik politikaları daha sistemli ve etkili bir biçimde hayata geçirilmiştir.

1930 sonrasında çok sayıda iktisadî kuruluş kurulmuş; yerli hammadde kaynaklarına dayalı üretim teşvik edilmiş ve temel tüketim mallarında ithal ikameci politikalar benimsenmiştir. Böylece devletin ekonomik yaşama müdahalesi belirgin ölçüde artmış ve planlı sanayileşme süreci kurumsal bir nitelik kazanmıştır (Yıldırım, 2015: 23–27).

Demiryollarının, maden işletmelerinin ve çeşitli altyapı tesislerinin millileştirilmesi, millî iktisat anlayışının somut yansımalarından biri olmuştur. Bu uygulamaların temelinde, ülkenin stratejik ekonomik kaynaklarının yabancı sermayenin denetimine bırakılmaması ve ekonomik bağımsızlığın güçlendirilmesi düşüncesi yer almıştır (Şahin, 2016: 70–77). 1930–1938 yılları arasındaki dönem, iktisat tarihçileri tarafından genellikle “*İktisadî Devletçilik*” dönemi olarak tanımlanmaktadır. Ancak bu dönemde uygulanan politikalar, yalnızca devlet müdahalesini esas alan bir yaklaşım olarak değerlendirilmemelidir. Aynı zamanda, millî iktisat anlayışının devamı niteliğinde, yerli ve millî özel girişimciliği desteklemeyi hedefleyen politikalar da sürdürülmüştür. 1923–1938 yılları arasında izlenen ekonomi politikalarının ortak paydasını, millî iktisat düşüncesi oluşturmuştur. Bu doğrultuda devlet, bir yandan ekonomik kalkınmayı hızlandırmak amacıyla üretim süreçlerine doğrudan müdahil olurken, diğer yandan millî sermayenin ve özel girişimciliğin gelişmesini teşvik etmeyi amaçlamıştır. Bu çerçevede, Atatürk döneminde uygulanan ekonomik sistemin “*millî ekonomi modeli*” olarak nitelendirilmesi mümkündür. Nitekim söz konusu dönemde hayata geçirilen iktisadî politikaların bütünü, millî iktisat anlayışının ilke ve hedefleri doğrultusunda şekillenmiştir (Kurtoğlu, 2012: 331; Eroğlu, 2007: 65).

Millî Ekonominin Doğuşu: I. Türkiye İktisat Kongresi ve 1923–1929 Dönemi

Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı sonrası devletin geçmiş idareden devraldığı mirası Meclis Başkanı Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), 1 Mart 1922 tarihindeki Meclis açılış konuşmasında şu sözleriyle ifade etmektedir (*Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 1997: 241):

“Tanzimatın açtığı serbest ticaret devri Avrupa rekabetine karşı kendisini müdafaa edemeyen iktisadiyatımızı bir de iktisadi kapitülasyon zincirleriyle bağladı. Teşkilât ve ferdî kıymet nokta–i nazarlarından iktisat sahasında bizden çok kuvvetli olanlar memleketimizde, bir de fazla olarak, imtiyazlı mevkide bulunuyorlardı. Temettü vergisi vermiyorlardı. Gümrüklerimizi ellerinde tutuyorlardı. İstedikleri zaman istedikleri eşyayı, istedikleri şerait tahtında memleketimize sokuyorlardı. Bütün iktisadiyemize bu sayede hâkim–i mutlak olmuşlardı. Efendiler! Bize karşı yapılan rekabet hakikaten çok gayrimeşru, hakikaten çok kahir idi. Rakiplerimiz bu suretle inkişafa müsait sanayimizi de mahvettiler. Ziraatımızı da rahnedar [zarar] eylediler. İnkişaf ve tekâmül–ü iktisadi ve maliyemizin önüne geçtiler.”

Batılı büyük devletlerin iktisadi baskılarının hafiflediği bu dönemde, yeni kurulacak olan devlete iktisadî bir yön çizmek adına 17 Şubat–4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir’de İktisat Kongresi toplandı. Kongrenin toplanış tarihi, Lozan görüşmelerine ara verildiği günlere denk getirilmişti. Barış görüşmeleri sırasında Batılı devletlerin Osmanlı Borçları ile kapitülasyonların devamı konularındaki ısrarlarına karşın Türklerin itirazları, kongre aracılığıyla tüm dünyaya duyurulmak istenmişti. 1135 delegenin katıldığı, başkanlığını Kazım Karabekir’in yaptığı kongrenin açılış konuşmasını yapan Gazi Mustafa Kemal, ekonomide izlenecek olan siyasetin sınırlarını net olarak şu ifadelerle ortaya koymuştu (*Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 1997: 111): “Yeni Türkiyemizi

layık olduğu mertebeye ulaştırmak için, behemehâl iktisadiyatımıza birinci derecede ehemmiyet vermek mecburiyetindeyiz. Çünkü zamanımız tamamen bir iktisat devresinden başka bir şey değildir... Siyasî, askerî muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsunlar, iktisadi muzafferiyetler ile tetviç edilemezlerse husule gelen zaferler payidar olamaz, az zamanda söner. Bu itibarla en kuvvetli ve parlak zaferimizin dahi temin edebildiğı ve daha edebileceğı semerati naflayı tespit için iktisadiyatımızın, hâkimiyeti iktisadiyemizin temin ve tarsîn ve tevsii lâzımdır... İktisadiyat, diyoruz. Fakat arkadaşlar, iktisadiyat demek, her şey demektir. Yaşamak için, mesut olmak için, mevcudiyeti insaniye için ne lazımsa onların kâffesi demektir. Ziraat demektir, ticaret demektir, say demektir, her şey demektir.”

Bu noktada Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu kadrosunun benimsediğı temel ilkelerden biri, Mustafa Kemal Atatürk tarafından ifade edilen “siyasi ve askeri zaferler ne kadar büyük olursa olsun, ekonomik zaferlerle taçlandırılmazlarsa kalıcı ve sürdürülebilir olamazlar” düşüncesidir. Bu yaklaşım, Millî Mücadele sonrasında yeni devletin önceliklerinin ekonomik kalkınma doğrultusunda şekilleneceğini açıkça ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, uygulanacak ekonomik modelin niteliğı konusunda hem iç kamuoyunda hem de uluslararası çevrelerde çeşitli tereddütler ve beklentiler söz konusu olmuştur. Henüz yeni Türk Devleti’nin yönetim biçimi ve temel siyasi ilkeleri resmî olarak ilan edilmemişken, 17 Şubat–4 Mart 1923 tarihleri arasında düzenlenen I. Türkiye İktisat Kongresi, ekonomik politikaların kamuoyu ile paylaşılması açısından kritik bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Lozan Barış görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir dönemde gerçekleştirilen bu kongre, Ankara Hükümeti’nin izleyeceği ekonomik yönelimi ve tercih edeceği modeli hem iç hem de dış kamuoyuna duyurma işlevi görmüştür. Söz konusu girişim, bazı çevrelerce aceleci bir adım olarak değerlendirilse de kurucu kadro, yeni kurulacak devletin sürdürülebilirliğı açısından ekonominin

hayati önem taşıdığının bilincindeydi. Ekonominin, devletin varlığını devam ettiren temel unsurlardan biri olduğu ve yalnızca siyasi bağımsızlığın yeterli olmayacağı yönündeki farkındalık, bu süreci hızlandırmıştır. Bu bağlamda, bir yandan kamuoyunun geleceğe yönelik ekonomik kaygıları giderilmeye çalışılırken, diğer yandan planlanan ekonomik dönüşümlerin mümkün olan en kısa sürede hayata geçirilmesi hedeflenmiştir. Nitekim genç Türk Devleti'nin ilerleyen dönemlerde uygulayacağı iktisat politikalarının temelleri büyük ölçüde I. Türkiye İktisat Kongresi'nde atılmıştır. Kongrenin açılış konuşmasını yapan Mustafa Kemal, Erzurum Kongresi ve Sivas Kongresi gibi siyasi nitelikli kongrelerin, ulusal bağımsızlığın ve anayasal düzenin temellerini oluşturduğunu belirtmiştir. Buna karşılık Kongre'nin, milletin gerçek kurtuluşunu sağlayacak ekonomik temelleri atma işlevini üstlendiğini ifade etmiştir. Bu çerçevede, kalıcı bağımsızlığın ancak güçlü bir ekonomik yapı ile mümkün olabileceği vurgulanmıştır (İnan, 1989: 69).

Ekonomik bağımsızlığın devletin varlığı ve sürekliliği açısından taşıdığı önemin farkında olan Mustafa Kemal, Millî Mücadele yıllarında millî ekonomi meselesine özel bir önem vermiştir. Ona göre tam bağımsızlık, yalnızca siyasî egemenlikle sınırlı değildir; ekonomik bağımsızlıkla tamamlanması gereken bütüncül bir ilkedir. Bu nedenle millî bir ekonominin oluşturulması, tam bağımsızlığın vazgeçilmez koşullarından biri olarak görülmüştür. Mustafa Kemal'in tam bağımsızlık anlayışını doğru biçimde değerlendirebilmek için, onun çeşitli dönemlerde yaptığı konuşma ve açıklamalara başvurmak büyük önem taşımaktadır. Zira O'nun dile getirdiği düşünceler, yalnızca teorik söylemler olarak kalmamış; devlet politikalarına yön veren temel ilkeler hâline gelmiştir. Bu duruma örnek olarak, Türk dostu kimliğiyle tanınan H. Franklin Bouillon'un 1921 yılında Ankara'ya gerçekleştirdiği ziyaret gösterilebilir. Bouillon, 9 Haziran 1921'de Ankara'ya gelmiş

ve 13 Haziran'da Dışışleri Bakanı Yusuf Kemal Tengirşenk ile Misak-ı Millînin gündemde olduğu görüşmelere katılmıştır. Mustafa Kemal Paşa da bu toplantıların büyük bölümünde hazır bulunmuştur. Görüşmeler sırasında, emperyalist devletlerin Türk milletinin tam bağımsızlık anlayışını kavramakta güçlük çektiğini düşünen Mustafa Kemal Paşa, bu konuda son derece açık ve kararlı bir mesaj vermiştir: *“Tam bağımsızlık, bizim bugün üzerimize aldığımız görevin özüdür. Bu görev bütün ulusa ve tarihe karşı yüklenilmiştir. Bu görevi yüklenirken ne ölçüde yapılabileceği üzerinde çok düşündük. Ama sonunda vardığımız kanı ve inanç, bunda başarı sağlayabileceğimiz yolundadır. Biz, işe böyle başlamış kişileriz. ... Tam bağımsızlık demek, elbette siyasa, maliye, ekonomi, adalet, askerlik, kültür... gibi her alanda tam bağımsızlık ve özgürlük demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde bağımsızlıktan yoksunluk, ulusun ve ülkenin gerçek anlamıyla bağımsızlığından yoksunluğu demektir.”* (Atatürk, 1982: 623–624). Bu sözler, Atatürk'ün millî ekonomiyi yalnızca maliye ve sanayi politikası olarak değil, ulusal bağımsızlığın temel bir unsuru olarak gördüğünü açıkça ortaya koymaktadır.

I. Türkiye İktisat Kongresi sırasında alınan kararlar, yalnızca iç kamuoyuna yönelik bir ekonomik program niteliği taşımakla kalmamış, aynı zamanda ara verilmiş olan Lozan Konferansı'na yönelik güçlü bir mesaj işlevi de görmüştür. Kongrede belirlenen esaslar, Lozan görüşmelerinin ikinci aşamasına katılacak Türk heyetine, siyasi bağımsızlığın yanı sıra ekonomik alanda da tam bağımsızlık ilkesinden taviz verilmemesi gerektiğini ortaya koyan bir yol haritası sunmuştur. Lozan Konferansı'nın müteakip safhalarında Türk tarafının karşısında yer alan devletler, yalnızca yakın geçmişe ait meseleleri değil, Osmanlı Devleti'nden devralınan birkaç yüzyıllık ekonomik ve siyasi ilişkilerin bir muhasebesini yapma eğilimindeydi (İnan, 1989: 66).

Bu bağlamda, söz konusu aktörler, bu tarihsel hesabı büyük ölçüde ekonomik yükümlülükler üzerinden Türk tarafına yansıtmayı hedeflemişlerdir. Özellikle “kapitülasyonlar” ve “dış borçlar meselesi”, müzakerelerde en önemli pazarlık unsurları arasında yer almıştır. Tarafların farklı beklentilerle karşı karşıya geldiği bu süreçte Türk heyeti, yoğun baskı ve dayatmalara rağmen kapitülasyonların kaldırılması konusunda kararlı bir tutum sergilemiş ve bu hedefe ulaşmıştır. Kapitülasyonların ilgası, ekonomik egemenliğin tesis edilmesi ve tam bağımsızlık ilkesinin hayata geçirilmesi açısından son derece önemli bir kazanım olarak değerlendirilmiştir. Buna karşılık Osmanlı borçları meselesi daha farklı bir çerçevede ele alınmıştır. Lozan’da ayrı bir başlık altında müzakere edilen bu konu, nihai çözümünü 1928 yılına kadar süren görüşmeler sonucunda Paris Antlaşması ile bulmuştur. Bu düzenlemeye göre Türkiye, Osmanlı Devleti’nden ayrılan diğer devletlerle birlikte borç yükünü paylaşmayı kabul etmiştir. Öte yandan Ankara Hükümeti, Lozan’da siyasi bağımsızlığını elde etmiş olmakla birlikte ekonomik alanda bazı sınırlamalarla karşı karşıya kalmıştır. Kapitülasyonların kaldırılması ve bunun doğal bir sonucu olarak kabotaj hakkının elde edilmesi, Türk ticaretinin millileştirilmesi açısından önemli gelişmeler olmakla birlikte, bazı düzenlemeler ekonomik egemenliği kısa vadede kısıtlayıcı nitelik taşımıştır. Nitekim Lozan Antlaşması’nın ilgili hükümleri uyarınca Osmanlı borçlarının belirli bir kısmının üstlenilmesi ve 1 Eylül 1916 tarihli gümrük tarifesinin beş yıl süreyle yürürlükte kalmasının kabul edilmesi Türkiye’nin 1929 yılına kadar gümrük politikalarında bağımsız değişiklik yapamamasına neden olmuştur (Çakmak, 2017: 263–264). Bu durum, dönemin bazı çevreleri tarafından eleştirilmiş olsa da Türk dış politikasının benimsediği realist yaklaşım çerçevesinde değerlendirilmiştir. Nitekim dönemin koşulları dikkate alınarak yapılan fayda–maliyet analizi sonucunda, uzun vadeli kazanımlar uğruna kısa vadeli sınırlamalara katlanmanın gerekli

olduğu düşünölmüş ve bu doğrultuda temkinli bir politika izlenmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde Ankara yönetimi, siyasal ve ekonomik tercihlerini eş zamanlı olarak şekillendirmiştir. Bu çerçevede, siyasal rejim olarak bireysel özgürlükleri esas alan cumhuriyetçi bir yönetim anlayışı benimsenirken, ekonomik alanda ise bu siyasal yapıyla uyumlu bir model tercih edilmiştir. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti, erken dönem politikalarında serbest teşebbüsü teşvik eden, sermaye ve emek sahiplerinin haklarını tanıyan ve piyasa mekanizmasına belirli ölçülerde alan açan liberal eğilimli bir ekonomik modeli ilkesel de olsa benimsemiştir.

Bu model doğrultusunda inşa edilmek istenen yeni devlet, yalnızca siyasal bağımsızlığını pekiştirmeyi değil, aynı zamanda toplumsal ve ekonomik dönüşümü de gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Askerî alanda elde edilen başarılar ve bağımsızlığın sağlanması, önemli bir eşik olmakla birlikte, esas mesele çağın gereklerinden uzak kalmış bir toplumsal yapının modern ekonomik araçlar ve politikalar yoluyla dönüştürölmesiydi. Bu dönüşüm, toplumun yaşam standartlarının yükseltilmesini ve çağdaş medeniyet seviyesine ulaşılmasını zorunlu kılmaktaydı. Ancak söz konusu hedeflerin gerçekleştirilmesi, askerî zaferlere kıyasla çok daha karmaşık ve uzun soluklu bir süreci ifade etmekteydi. Ekonomik altyapının yetersizliği, sermaye birikiminin sınırlılığı ve insan kaynağının niteliği gibi faktörler, bu dönüşümü güçleştiren temel unsurlar arasında yer almıştır. Bu nedenle 1923–1929 dönemi, Türkiye'nin iktisadî yapılanmasının şekillendiği, tercih edilen modelin sınandığı ve çeşitli yönleriyle tartışmalara konu olan kritik bir zaman dilimi olarak değerlendirilmektedir.

Dönemin iktisadî gelişimini değerlendiren Şevket Süreyya Aydemir, 1923–1929 yılları arasındaki süreci “*yarı sömürge ekonomisinden millî ekonomiye yönelişin gerektirdiği dinamiklerle, liberal bir düzen içerisinde gelişme çabaları*” olarak tanımlamaktadır. Aydemir’e göre bu dönem, Türkiye’nin ekonomik kalkınma girişimlerinin çeşitli yapısal sorunlar nedeniyle istenilen verimliliğe ulaşamadığı bir süreç olarak öne çıkmaktadır. Bu çerçevede, Türk İstiklâl Harbi’nin antiemperyalist ve antikapitalist karakteri, güçlü bir ekonomik dinamizmi zorunlu kılmaktaydı. Ancak bu gereklilik, 1924 Anayasası’nın liberal yapısı ve dönemin koşullarına göre gecikmiş bir liberalizm anlayışına bağlanan beklentilerle belirli ölçüde çelişmiştir. Aydemir, söz konusu dönemde, Lozan Antlaşması ile elde edilen siyasi bağımsızlık ve millî ekonomi kurma imkânlarına rağmen, millî iktisat yapısının güçlendirilmesi ve ekonomik bağımsızlığın derinleştirilmesi yönünde kayda değer bir ilerleme sağlanamadığını ifade etmektedir (Aydemir, 2015: 321, 323, 331). Öte yandan, erken Cumhuriyet döneminde benimsenen liberal iktisadî yaklaşımın belirleyici niteliği, küresel ölçekte etkili olan 1929 Dünya İktisadi Buhranına kadar devam etmiştir. Bu kriz, yalnızca dünya ekonomisinde değil, Türkiye’nin iktisat politikalarında da önemli bir kırılma noktası oluşturmuş ve devlet müdahalesinin arttığı yeni bir dönemin kapılarını aralamıştır.

Erken Cumhuriyet dönemi iktisat politikalarına ilişkin önemli değerlendirmelerden biri de Korkut Boratav tarafından yapılmıştır. Boratav, 1923–1929 dönemini “*açık ekonomi koşulları altında yeniden inşa süreci*” olarak nitelendirmektedir. Ona göre bu dönem, 1908–1922 yılları arasındaki iktisat politikaları ve resmî iktisadi yaklaşımlar ile belirli ölçüde süreklilik arz etmektedir. Özellikle “*millî iktisat*” anlayışı her iki dönemde de etkisini sürdürmüş; ancak Lozan Antlaşması kapsamında gümrük tarifeleri konusunda Türkiye lehine esnek bir düzenlemenin sağlanamaması,

söz konusu süreklilik içerisinde önemli bir eleştiri noktası olarak öne çıkmıştır (Boratav, 2006: 39–49).

Liberal ekonomik yaklaşımın belirleyici olduğu bu dönemde uygulanan politikalar, birçok alanda modernleşme yönünde adımlar içermektedir. Bu kapsamda, Osmanlı’dan devralınan ve “*yarı feodal*” bir vergi olarak nitelendirilen Aşar Vergisi, 17 Şubat 1925 tarihinde çıkarılan kanunla kaldırılmıştır. Aynı dönemde, özel sektörün sanayi yatırımlarını desteklemek amacıyla Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. Bu politikaların etkisiyle 1923–1929 yılları arasında özellikle tarımsal üretimde belirgin bir artış gözlemlenmiş; sanayi sektörü de yıllık ortalama %10,2 gibi dikkat çekici bir büyüme oranına ulaşmıştır. Bununla birlikte, söz konusu büyüme oranlarına rağmen sanayi sektörü henüz millî gelir içerisinde belirleyici ve öncü bir konuma ulaşamamıştır (Boratav, 2006: 47–51). Aşar Vergisi’nin kaldırılması, dönemin en önemli ve cesur reformlarından biri olarak değerlendirilmektedir. Zira bu vergi yalnızca ekonomik bir yük olmanın ötesinde, iltizam sistemi aracılığıyla tahsil edilmesi nedeniyle mültezimlerin köylü üzerindeki baskıcı uygulamalarını da beraberinde getirmekteydi. Bu durum, kırsal kesimde ciddi sosyal sorunlara yol açmış ve vergi sistemini toplumsal açıdan sorunlu bir yapıya dönüştürmüştür. Bu nedenle söz konusu reform, Şevket Süreyya Aydemir tarafından “*ihtilalci değerde bir hamle*” olarak nitelendirilmiştir (Aydemir, 2015: 336). Aşar’ın kaldırılması, büyük toprak sahiplerinin yanı sıra geçimlik üretim yapan köylüler açısından da önemli bir rahatlama sağlamış ve kırsal ekonomide nispi bir iyileşmeye katkıda bulunmuştur (İnci, 2010: 350).

1923–1929 döneminde Türkiye’de sanayi sektörü incelendiğinde, özel sektör öncülüğünde kayda değer bir gelişmenin sınırlı kaldığı görülmektedir. Aynı şekilde devlet öncülüğünde gerçekleştirilen girişimlerin de beklenen düzeyde verimlilik sağlayamadığı anlaşılmaktadır. Bu durum, erken Cumhuriyet

döneminde benimsenen liberal ekonomik modelin uygulamada karşılaştığı yapısal zorlukları ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, dönemin genel performansı yalnızca üretim ve büyüme göstergeleri üzerinden değerlendirilmemelidir. Nitekim Ş. Süreyya Aydemir’e göre 1923–1929 yılları arasında genç Türkiye Cumhuriyeti, ekonomik alanda somut ve kapsamlı başarılar elde edememiş olsa da iktisadi bağımsızlık ilkesine büyük bir titizlikle bağlı kalmıştır. Bu bağlamda söz konusu dönem, ekonomik kazanımların sınırlı olmasına rağmen, ekonomik egemenlik anlayışının yerleşmesi açısından önemli bir aşama olarak değerlendirilmektedir (Aydemir, 2015: 338, 341).

Cumhuriyet rejiminin iktisadi hayatta Türk milletine sağladığı önemli bir diğer kazanç, ülkenin artık kendi maliye ve bütçe politikalarına egemen olabilmesiydi. Denk bütçe, ekonomik kurmayların üzerinde titizlikle eğildiği konuların başında geliyordu. Atatürk, 1937 yılı Meclis açılış konuşmasında Cumhuriyet rejiminin denk bütçeye verdiği önemi şu sözleriyle ifade etmektedir (*Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, 1997: 417): “*Cumhuriyet bütçelerinin taayyün eden ve daima kuvvetlenmesi gereken müşterek hususiyetleri, yalnız denkli oluşları değil, aynı zamanda, koruyucu, kurucu ve verici işlere, her defasında daha fazla pay ayırmakta olmalarıdır*”.

Kırılma Noktası: 1929 Dünya İktisadi Buhranı ve Türkiye’ye Etkileri

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de iktisat politikalarında köklü değişimlere yol açan 1929 Dünya İktisadi Buhranı, 24 Ekim 1929 Perşembe günü New York Borsası’nda hisse senedi fiyatlarının ani düşüşüyle Amerika Birleşik Devletleri’nde ortaya çıkmıştır. Krizin ilk aşamasında bankalar, verdikleri kredileri geri çağırılmış; bu durum yatırımcıların ellerindeki menkul kıymetleri hızla elden çıkarmalarına neden olmuştur. ABD’de başlayan bu

finansal çöküş kısa sürede Avrupa'ya yayılmış ve 1930'lu yıllar boyunca kıtadan önemli ölçüde sermaye çıkışı yaşanmıştır. Nitekim 1929–1932 yılları arasında uluslararası ticaret hacminde ciddi daralmalar meydana gelmiştir (Gözcü, 2013). Başlangıçta ekonomik temelli olan bu kriz, zamanla siyasal ve yönetsel dönüşümleri de beraberinde getirmiştir. Örneğin ABD'de Franklin D. Roosevelt, krize karşı New Deal politikalarını uygulamaya koyarken; Fransa'da Pierre Laval'ın izlediği liberal politikaların başarısızlığı, Sosyalist Halk Cephesi'nin iktidara gelmesine zemin hazırlamıştır. Almanya'da ekonomik daralmanın ve deflasyonist politikaların yarattığı toplumsal sonuçlar, Adolf Hitler'in iktidara yükselişini kolaylaştırmış; İtalya'da ise Benito Mussolini yönetimi pekiştirmiştir. İngiltere'de ise ulusal birlik hükümetleri ön plana çıkmıştır. Söz konusu ülkelerde ortaya çıkan farklı siyasal sonuçlara rağmen, bu gelişmelerin ortak noktası devletin ekonomik hayattaki rolünün belirgin biçimde artması olmuştur. Başka bir ifadeyle, buhran sonrasında birçok ülkede liberal ekonomik anlayışın sınırları yeniden değerlendirilmiş ve devlet müdahalesine dayalı politikalar giderek yaygınlık kazanmıştır (Hamitoğulları, 1982: 259–260).

Küresel ölçekte ekonomik dengelerin sarsıldığı 1929 Büyük Buhran sürecinde, birçok ülke ciddi ekonomik daralmalarla karşı karşıya kalırken, Sovyetler Birliği bu krizden görece daha az etkilenen ülkeler arasında yer almıştır. Bunun temelinde, 1917 Ekim Devrimi sonrasında benimsenen merkezi planlama anlayışı ve devlet öncülüğünde yürütülen ekonomik dönüşüm programları bulunmaktadır. Planlı kalkınma yaklaşımı doğrultusunda elde edilen görece başarılı sonuçlar, zamanla diğer ülkeler için de dikkat çekici bir model haline gelmiştir (Bulut, 2003: 85). Türkiye açısından bakıldığında, kriz başlangıçta doğrudan hissedilmese de zamanla ekonomik etkiler belirginleşmiştir.

İlhan Tekeli ve Selim İlkin'in de belirttiği üzere, Türkiye buhran öncesinde bazı önlemler almış olmasına rağmen krizden

tamamen yalıtılamamıştır (Tekeli ve İlkin, 1977: 88). Nitekim erken Cumhuriyet döneminde benimsenen liberal iktisadî modelin hızlı kalkınma sağlayacağı yönündeki beklentiler zamanla zayıflamıştır. Dönemin dış ticaret verileri bu durumu açıkça ortaya koymaktadır: 1923 yılında 84 milyon lira olan ihracat, 1928’de 173 milyon liraya yükselmiş; ancak 1929’da 154 milyon liraya gerilemiştir. Benzer şekilde ithalat rakamlarında artış gözlenmekle birlikte, Türk lirasının değer kaybı ekonomik kırılganlığı artırmıştır (Aydemir, 2015: 348). Makroekonomik göstergeler de bu olumsuz tabloyu desteklemektedir. Cari fiyatlarla Gayri Safi Millî Hasıla, 1929–1933 yılları arasında düşüş eğilimi göstermiş; ancak bu düşüş, üretim miktarındaki daralmadan ziyade fiyat seviyelerindeki gerilemeden kaynaklanmıştır (Tekeli ve İlkin, 2009: 6).

Türkiye’nin dış ticaret yapısının ağırlıklı olarak tarım ürünleri ve hammadde ihracına, sanayi ürünlerinin ise ithalatına dayanması, ülkeyi küresel piyasalardaki dalgalanmalara karşı daha kırılgan hale getirmiştir. Krizin etkileri derinleştikçe, Türk bürokratik ve siyasi elitleri mevcut liberal ekonomik modelin sürdürülebilirliğini sorgulamaya başlamıştır. Buhranın liberal ekonomik düzenin bir sonucu olarak değerlendirilmesi, merkezi planlama ve devlet müdahalesine dayalı alternatif modellere olan ilgiyi artırmıştır. Bu çerçevede, devletin ekonomik hayattaki rolünün genişletilmesi gerektiği yönündeki görüşler güç kazanmış ve uygulamaya dönük adımlar atılmaya başlanmıştır. Cumhuriyet’in kurucu kadrosu, mutlak bağımsızlık ilkesi doğrultusunda özellikle stratejik sektörlerde millileştirme politikalarına yönelmiştir. Bu bağlamda demiryollarının millileştirilmesi öncelikli hedeflerden biri olarak belirlenmiş ve ekonomik egemenliğin bir unsuru olarak değerlendirilmiştir. Ancak sınırlı sermaye birikimi, devletin büyük ölçekli yatırımları hızla gerçekleştirmesini zorlaştıran temel faktörlerden biri olmuştur. Öte yandan, ekonomik daralmanın toplumsal yansımaları da giderek belirginleşmiştir. Artan ekonomik

sıkıntılar, halk arasında huzursuzluklara yol açmış ve kamu maliyesi üzerinde baskı oluşturmıştır. Nitekim 1933 yılına kadar devam eden bu süreçte Türkiye'nin kalkınma beklentileri büyük ölçüde dış ticaretten sağlanacak döviz gelirlerine ve iç kaynaklardan elde edilecek vergi gelirlerine bağlı kalmıştır (Aydemir, 2015: 348). Ancak dünya ekonomik krizinin etkisiyle vergi gelirlerinde yaşanan azalma, bütçe dengesini olumsuz etkilemiştir. Bu çerçevede, mali dengeyi sağlamak amacıyla 1931 yılında “İktisadi Buhran Vergisi” uygulamaya konulmuştur (Yılmaz ve Yüksel, 2019: 88).

1920'li yılların sonlarına gelindiğinde uygulanan liberal iktisadi politikaların mevcut koşullar altında sürdürülebilir olmadığı anlaşılmıştır. Bu gelişmeler, Türkiye'nin ekonomi politikalarında köklü bir yön değişikliğine gitmesine ve devletçi politikaların ön plana çıkacağı yeni bir dönemin başlamasına zemin hazırlamıştır.

Planlı Kalkınma ve Devletçilik Siyasetinin Kurumsallaşması

Suna Kili, bu dönemde Atatürk'ün ekonomi alanında inşa ettiği yeni düşünceyi şu sözlerle tanımlar (Kili, 2006. 100): “Bağımsızlığa kavuşmuş, sömürge durumundan kurtularak çağdaşlaşmaya yönelmiş toplumların çoğunun, özellikle 1980'li yıllara kadar, uygulamaya çalıştığı planlamalı karma ulusal kalkınma sistemi ilk defa Atatürk Devrim Modelinde oluşturulmuş, uygulanmaya konmuştur. Bu yöntem, bir ara sistemden çok, çağdaşlaşma çabasındaki ülkelerin örnek ulusal kalkınma modeli demek daha gerçekçi bir tanımlama olacaktır.” Suna Kili bu ifadesiyle, Atatürk'ün ekonomi ve kalkınma anlayışının yalnızca Türkiye'yi değil, ilerleyen süreçte gelişmekte olan birçok ülkenin benimseyebileceği bir kalkınma modelinin öncüsü olabileceğini vurgulamıştır.

1930 yılında, Atatürk'ün direktifleri doğrultusunda kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, özellikle iktisadî alanda muhalif görüşlerin dile getirildiği bir platform oluşturmıştır. Söz konusu

parti, liberal ekonomi anlayışını savunarak devlet müdahalesinin sınırlandırılmasını önermiştir. Bu gelişme, Türkiye’de ilk kez liberal nitelikli bir muhalefetin ortaya çıkmasına zemin hazırlamış; buna karşılık devletçilik anlayışı da bir hükümet politikası olarak daha açık ve sistematik biçimde tanımlanarak savunulmuştur. Dolayısıyla Serbest Fırka deneyimi, devletçilik ile liberalizm arasındaki iktisadî tartışmaların kurumsal düzeyde görünür hâle geldiği önemli bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır (Boratav, 2006: 31).

Atatürk, devletçiliği klasik anlamda sosyalist ya da liberal iktisat modelleriyle özdeşleştirmemiş; onu Türkiye’nin tarihsel ve toplumsal koşullarından doğan özgün bir kalkınma anlayışı olarak tanımlamıştır. Ona göre devletçilik, bireysel girişimi dışlayan bir sistem değil, özel teşebbüsün yetersiz kaldığı alanlarda devletin ekonomik kalkınmayı hızlandırmak amacıyla sorumluluk üstlenmesini ifade etmektedir. Atatürk, bu yaklaşımın Türkiye’nin ihtiyaçlarından kaynaklanan kendine özgü bir iktisadî model olduğunu şu sözlerle dile getirmiştir: (İnan, 1972: XIII): *“Türkiye’nin tatbik ettiği Devletçilik sistemi on dokuzuncu asırdan beri sosyalizm nazariyecilerinin ileri sürdükleri fikirlerden alınarak terceme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye’nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye’ye has bir sistemdir. (...) Devletçiliğin bizce manası sudur: Fertlerin hususi teşebbüslerini ve faaliyetlerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak, memleket iktisadiyatını Devletin eline almak. (...) Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türk vatanında asırlardan beri ferdi ve hususi teşebbüslerle yapılmamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi ve görüldüğü gibi, kısa zamanda yapmağa muvaffak oldu. (...) Bizim takip ettiğimiz bu yol, görüldüğü gibi, liberalizmden başka bir sistemdir.”*

1920’li yıllarda şekillenen millî iktisat anlayışı ile 1930’lu yılların devletçilik politikası arasında bir sentez kurulmaya çalışılmış; bu doğrultuda millî ve devletçi bir sanayileşme

stratejisinin oluşturulması hedeflenmiştir. Ancak söz konusu stratejinin hangi kurumsal yapı ve kadro aracılığıyla hayata geçirileceği tartışma konusu olmuştur. Bu çerçevede iki farklı model önerilmiştir (Kuruç, 1988: XLII). Birinci model, dönemin İktisat Vekili Mehmet Şeref Aydın tarafından geliştirilmiştir. Bu modele göre ekonomi yönetimi; İktisat Vekâletinin yanı sıra, devlet fabrikalarının kurulması ve işletilmesinden sorumlu bir Devlet Sanayi Ofisi ile devlet ve özel sektör sanayisinin finansmanını sağlayacak bir Sanayi Kredi Bankası etrafında şekillenmektedir. Ayrıca, dış ticaret fonları aracılığıyla özel kesime sağlanan muafiyet ve teşviklerin yeniden düzenlenerek sanayi sektörüne yönlendirilmesi öngörülmüştür. İkinci model ise Celal Bayar tarafından ortaya konulmuştur. Bu yaklaşımda İktisat Vekâleti merkezî konumunu korurken, Sümerbank hem sanayi yatırımlarının yürütüldüğü hem de finansmanın sağlandığı temel kurum olarak tasarlanmıştır. Bunun yanında Türkiye İş Bankası ve Ziraat Bankası gibi millî bankaların sanayi yatırımlarına ortak olması öngörülmüş; özel sektöre sağlanan muafiyet ve teşviklerin ise sürdürülmesi benimsenmiştir.

Söz konusu öneriler çerçevesinde taraflar arasında bir uzlaşa sağlanmıştır. Bu uzlaşa zamanla siyasal bir nitelik kazanmış ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin programına dâhil edilmiştir. Böylece devletçilik, Cumhuriyet yönetiminin resmî ekonomi politikalarından biri hâline gelerek uygulamaya konulmuştur. Bu doğrultuda devletçilik politikaları, ulusal mali kurumlar aracılığıyla hayata geçirilmiştir. Özellikle devletin sanayileşme hedeflerinin gerçekleştirilmesinde ulusal bankalar önemli işlevler üstlenmiştir. Bu kurumlar arasında Sümerbank, sanayi yatırımlarının finansmanı, üretim faaliyetlerinin örgütlenmesi ve devlet öncülüğündeki kalkınma politikalarının uygulanmasında merkezi bir rol oynamıştır. Bu yeni ekonomik yapılanmada iki temel nirengi noktası öne çıkmaktadır: Bunlardan ilki İktisat Vekâleti, diğeri ise

Sümerbank'tır. İktisat Vekâleti (günümüz T.C. Ekonomi Bakanlığı karşılığı), 1930'lu yıllardan itibaren, yani devletçilik uygulamalarının başlangıcından bu yana, "süper bakanlık" niteliği kazanmıştır. Bu durum, bakanlığın sahip olduğu kadro büyüklüğünden ziyade, ekonomik kararların ülke yönetimi içerisindeki belirleyici rolünün artmasından kaynaklanmıştır (Kuruç, 1993: LXXIX). Diğer yandan Sümerbank, sanayileşme hamlesinin yatırım merkezi olarak konumlandırılmıştır. Kurumun temel işlevlerinden biri, öncelik verilen sektörlerde ithal ikamesi hedeflerini gerçekleştirmektir. Bu bağlamda I. Beş Yıllık Sanayi Planı, bir makro plan olmaktan ziyade sektör odaklı bir program niteliği taşımaktadır. Planın temel amacı, görece geri kalmış sektörleri geliştirmek ve dışa bağımlılığı azaltmaktır. Bu hedef doğrultusunda, "üç beyaz" olarak ifade edilen temel tüketim mallarından biri olan pamuklu dokuma sanayine öncelik verilmiştir. Sümerbank'ın bu sektördeki rolü, ithal ikameci politikalar aracılığıyla yerli üretim ve istihdamı artırmak, aynı zamanda dış ticaret yoluyla yurt dışına çıkan döviz miktarını azaltarak ekonomik kaynakların ülke içinde kalmasını sağlamaktır. Devletçilik politikası çerçevesinde oluşturulan bu kurumsal yapı hem merkezi ekonomi yönetiminin güçlendirilmesini hem de planlı sanayileşme yoluyla ekonomik bağımsızlığın pekiştirilmesini amaçlamıştır.

Sanayileşmenin ilk aşamasında hammadde ülke içinden temin edilen ve ülke ihtiyaçlarına cevap verecek olan ürünlerin üretimine öncelik verildi. İkinci önemde ham olarak ihraç ettiğimiz ürünleri işlenmiş hale getiren sanayi tesisleri inşa etmek geliyordu. Ayrıca ülke içinde tüketimi olmakla birlikte hammadde ülke içinde yetişmeyen ürünlerin zamanı gelince üretimine imkân verilecek bir sanayileşme düşüncesi de gündemde yer aldı. Tüm bu sürecin baş aktörü devlet olacaktı. Ülke içindeki ferdi müteşebbisin ve sermayenin azlığı, iktisadi kalkınmada devleti öne çıkarıyordu. Fakat kurulması planlanan iktisadi düzen içinde her daim devletin

baskın olması düşünülmezken; her alanda özel müteşebbislerin teşvikine önem verilecek, halkın ekonomiye katılımı sağlanacaktı. Devlet ile özel sektör arasında eşit şartlar altında, ayrıcalık olmaksızın bir denge kurulacaktı. Yeterli gelişme sağlandığında ve zamanı uygun olduğunda devlet belli iş kollarını gelişen özel sektöre devredecekti. Sonrasında devlet gelişimi planlanan farklı sektörlerde yatırımlarına devam edecekti. Bu öncelikler etrafında I. Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP) yapıldı ve 1934 yılından itibaren uygulamaya başlandı (İnan, 1972).

1930'lu yıllarda uygulanan “İktisadi Devletçilik” politikasının yasal çerçevesi de hazırlanmıştı. Bu yasal düzenlemeler arasında özetle şunlar yer alır (Çavdar, 2003: 249–250):

1. 1932 yılında çıkarılan ve çay, şeker ve kahve ithalatını tek elden ve takas yoluyla yapılabilmesi adına ithalatın hükümet tarafından yapılması zorunluluğunun getirilmesi.
2. Devletin ticari faaliyetler üzerindeki düzenleyici ve denetleyici rolünü güçlendirmek amacıyla, 1930 yılında ticarete tağşişin önlenmesi ile ihracatın denetlenmesi.
3. Tefeciliği önlemek ve bireysel kredi verenlerin denetimini sağlamak adına 1933 yılında “Ödünç Para Verme Yasası”nın çıkarılması.
4. Kısa ve uzun vadede buğday fiyatlarındaki dalgalanmaları önlemek amacıyla Ziraat Bankası'nın piyasadan alım yapmasına imkân sağlayacak olan yasanın 1932 yılında çıkarılması.
5. Devletin ekonomik yaşama müdahalesini artıran 1936 tarihli “Endüstriyel Mamulatin Maliyet ve Satış Fiyatlarının Kontrolü ve Tespiti Hakkında Kanun”un kabul edilmesi. Söz konusu kanunla İktisat Bakanlığı,

sanayi ürünlerinin maliyet ve satış fiyatlarını tespit etme ve denetleme yetkisiyle donatılmıştır. Bunun yanı sıra Bakanlığa, işletmelerin yönetim ve faaliyet koşullarını inceleme, üretim maliyetlerini değerlendirme ve teşebbüslerin genel iktisadî yapılarını denetleme yetkileri de tanınmıştır. Böylece devlet, fiyat oluşum süreçleri üzerinde daha etkin bir düzenleyici ve gözetleyici rol üstlenmiştir.

6. 1933 yılında, Devlet Sanayi Ofisi ve Sanayi Kredi Bankası'nın birleşmesiyle Sümerbank'ın kurulması. Sümerbank, devlete ait bütün sanayi kuruluşlarının projelerini hazırlamak, bunları oluşturmak ve yönetmekle yükümlü kılınmıştı.
7. 1934 yılında limanların hükümet idaresine verilmesi.
8. 1935 yılında Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Yasası.
9. 1935 yılında Etibank Yasası.
10. 1938 yılında çıkarılan tütün ve tütün inhisarları yasası.
11. 1939 yılında çıkarılan barut ve patlayıcı maddelerle av malzemesi, fişek ve revolver inhisarı yasası.

1930'lu yıllarda uygulanan iktisat politikaları, sanayileşme ile tarımsal kalkınmayı birlikte ele alan karma bir ekonomik anlayışa dayanmıştır. Bu yaklaşımda, sanayi sektörünün geliştirilmesi kadar tarımsal üretimin artırılması da ekonomik kalkınmanın temel unsurlarından biri olarak görülmüştür. Tarım politikalarının ise ekonomik yapı içerisinde birbirini tamamlayan üç temel işlevi yerine getirmesi öngörülmüştür:

- Ülkenin gıda ihtiyacını karşılayarak millî iaşenin güvence altına alınması,

- Millî sanayinin mevcut ve gelecekteki hammadde gereksinimlerinin yerli üretim yoluyla karşılanması,
- Tarımsal ihracatın artırılması suretiyle sanayileşme sürecinin ihtiyaç duyduğu döviz gelirlerinin sağlanması.

Bu çerçevede tarım sektörü, yalnızca nüfusun beslenmesini sağlayan bir alan olarak değil, aynı zamanda sanayileşmeyi destekleyen ve dış ticaret yoluyla ekonomik kalkınmaya kaynak yaratan stratejik bir sektör olarak değerlendirilmiştir.

1930'lu yıllarda tarımsal kalkınmayı desteklemek amacıyla çeşitli kamu iktisadî teşekkülleri kurulmuş ve mevcut kurumların görev alanları genişletilmiştir. Bu kapsamda Tekel, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. (1935), Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri (1935), Zirai Kombinalar (1937) ve Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) tarım politikalarının uygulanmasında önemli işlevler üstlenmiştir. İlk olarak 1932 yılında Ziraat Bankası bünyesinde kurulan TMO, 1938 yılında bağımsız tüzel kişilik kazanmıştır. Kurum, başlangıçta buğday piyasasını düzenlemek amacıyla destekleme alımları gerçekleştirmiş, ilerleyen dönemlerde bu uygulamayı diğer tarımsal ürünleri de kapsayacak şekilde genişletmiştir. Tek Parti döneminde Ziraat Bankası, tarım sektörünün gelişiminde merkezi bir konuma sahip olmuştur. Banka, 1924 yılında çıkarılan bir kanunla 30 milyon lira sermayeli ve 99 yıl süreyle faaliyet gösterecek bir anonim şirkete dönüştürülmüştür. Bu düzenlemeyle bankaya, tarımsal kredilerin yanı sıra her türlü bankacılık işlemini yürütme yetkisi verilmiştir. Ancak Ziraat Bankasının işlevi yalnızca finansman sağlamakla sınırlı kalmamıştır. Banka, tarımsal üretimin geliştirilmesi, üreticilerin desteklenmesi ve kırsal kalkınmanın teşvik edilmesine yönelik çeşitli görevler de üstlenmiştir. Tarım sektöründeki bu etkin rol, 1937 yılında yürürlüğe giren Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu ile daha da güçlendirilmiştir. Söz konusu kanunla

bankanın sermayesi 100 milyon liraya yükseltilmiş ve tarımsal kalkınmayı destekleme kapasitesi artırılmıştır (Çakmak, 2017: 279).

1932–1939 yılları artık devletçiliğin tamamen Türkiye’de uygulanan temel iktisat politikasına dönüştüğü bir zaman dilimi olmuştur. Bu dönemde devlet, ekonomik kalkınmayı hızlandırmak ve sanayileşmeyi sağlamak amacıyla üretim süreçlerine doğrudan müdahil olmuş, özel sektörün yetersiz kaldığı alanlarda öncü bir rol üstlenmiştir. Ancak 1939 sonrasında devletçilik, resmî iktisat politikası olma niteliğini kaybetmiştir. 1940–1945 yılları, II. Dünya Savaşı’nın etkisi altında şekillenen savaş ekonomisi uygulamalarının belirleyici olduğu bir dönemdir. Birincinin başarılı sonuçlar vermiş olmasından yola çıkarak hazırlanan II. Beş Yıllık Sanayi Planı, savaş ve savaş ekonomisi koşulları nedeniyle uygulamaya konulamamıştır. Türkiye fiilen savaşa katılmamış olsa da savaşın yarattığı ekonomik koşullar devletin piyasa üzerindeki denetim ve müdahalelerini artırmasını zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda, söz konusu yıllar hem devletçi uygulamaların yoğunlaştığı hem de özel sermaye birikiminin hız kazandığı bir geçiş süreci olarak değerlendirilebilir. Nitekim savaş ekonomisinin gereklerinin yerine getirilebilmesi, devletin ekonomik hayata daha kapsamlı müdahalelerde bulunmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. 1946–1950 yılları ise devletçiliğin bir iktisat politikası olarak kademeli biçimde tasfiye edildiği bir dönemi temsil etmektedir. Bu süreçte daha liberal ekonomik yaklaşımlar benimsenmiş, devletin ekonomik faaliyetler içindeki ağırlığı azaltılarak özel sektörün teşvik edilmesine öncelik verilmiştir (Boratav, 1974: 95). Sonuç olarak, 1930’lu yıllarda belirginleşen devletçi ekonomi politikaları, 1940’lı yılların savaş koşulları altında dönüşüme uğramış; 1940’ların ikinci yarısından itibaren ise yerini daha piyasa odaklı bir ekonomik yapıya bırakmıştır.

Türkiye’de devletçilik ilkesinin benimsenmesinin ardından, iki yönlü bir iktisat politikası birlikte uygulanmıştır. Bir taraftan

sanayileşmeyi desteklemek amacıyla korumacı politikalar devreye sokulurken, diğer taraftan sanayi tesisleri doğrudan devlet eliyle kurulmuş ve özel sektörün sanayi yatırımlarına yönlendirilmesi teşvik edilmiştir. Bu çerçevede devletçilik, yalnızca kamu girişimciliğini değil, aynı zamanda özel sektörün gelişimini destekleyen bütüncül bir politika aracı olarak işlev görmüştür. Devletçi ekonomi politikalarının kurumsallaşmasında, İsmet İnönü'nün 25 Nisan–10 Mayıs 1932 tarihleri arasında Sovyetler Birliği'ne gerçekleştirdiği ziyaret önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu ziyaretin ardından Türkiye, yaklaşık 8 milyon dolarlık bir kredi desteği sağlamış ve planlı kalkınma sürecine geçiş için gerekli hazırlıklara başlamıştır. Bu doğrultuda, I. Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmış ve 1934 yılında yürürlüğe konulmuştur. Plan, dönemin Ekonomi Bakanı Mustafa Şeref Özkan ile Sanayi Genel Müdürü Ahmet Şerif Onay'ın sorumluluğundaki teknik kadrolar tarafından hazırlanmıştır. Planın temel hedefleri arasında yerli hammaddelerin üretim süreçlerinde değerlendirilmesi, tüketim mallarına yönelik sanayi üretiminin önceliklendirilmesi ve yeni sanayi dallarının yerel kaynaklara dayalı olarak geliştirilmesi yer almıştır. Böylece sanayileşmenin dışa bağımlılığı azaltacak şekilde yapılandırılması amaçlanmıştır. Türkiye, bu süreçte Sovyetler Birliği'nin ardından planlı ekonomi uygulamalarını hayata geçiren ikinci ülke olarak dikkat çekmiştir. Sovyetler Birliği'nden sağlanan teknik ve mali katkılarının da etkisiyle, devlet öncülüğünde sanayileşmeyi yürütecek kurumsal yapı güçlendirilmiş ve kamu iktisadî teşebbüsleri (KİT) sisteminin temelleri atılmıştır. Bu kapsamda Sümerbank, Etibank ve Denizcilik Bankası gibi kuruluşlar, sanayileşme sürecine finansal destek sağlamıştır. Ayrıca Bakırköy, Ereğli ve Nazilli gibi merkezlerde kurulan dokuma fabrikaları başta olmak üzere çeşitli sanayi tesisleri, farklı sektörlerin gelişimine öncülük etmiştir. Devletin iktisadi teşebbüsler aracılığıyla doğrudan üretim sürecine katılması, özellikle madencilik gibi alanlarda üretimin artmasına katkı sağlamış; bu durum, 1923–1931

yılları arasında özel teşebbüsün sınırlı performansına kıyasla önemli bir gelişme olarak ortaya çıkmıştır (Tekeli–İlkin, 1982: 134; Tekeli–İlkin, 2003: 187; *Ulusal Ekonomi ve Arttırma*, 1936: 2–3). 1930’lu yıllarda uygulanan devletçi politikalar, planlı kalkınma anlayışıyla birlikte hem sanayi altyapısının oluşturulmasına hem de ekonomik bağımsızlığın güçlendirilmesine önemli katkılar sağlamıştır.

Millî Tasarruf ve İktisadiyat: Yerli Malı Oluşturma Teşebbüsleri ve Toplumsal Mobilizasyon

1930’lu yıllar, 1929 Dünya Ekonomik Buhranının yol açtığı küresel ölçekteki daralma ile Türkiye Cumhuriyeti’nin devrim süreci kapsamında yürüttüğü modernleşme politikalarının toplumsal etkilerinin kesiştiği bir dönemi temsil etmektedir. Bu bağlamda söz konusu yıllar, iktisadi ve siyasi alanlarda yeni yönelimlerin arandığı bir geçiş evresi olarak değerlendirilmektedir. Dönemin öne çıkan karakteristiklerinden biri, üretim ilişkilerinin devletçilik ilkesi doğrultusunda yeniden şekillendirilmesidir. Bu yeniden yapılanma sürecinde Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, devletin ekonomik politikalarının toplum nezdinde benimsetilmesi ve yönlendirilmesi işlevini üstlenen önemli kurumsal aktörlerden biri olarak dikkat çekmektedir. Cemiyetin temel amacı, küresel kriz nedeniyle daralan ekonomik faaliyetler karşısında ithalat dengesini sağlamak ve sermaye birikimini teşvik etmektir. Bu doğrultuda, toplumun tüketim alışkanlıklarını dönüştürerek tutumlu bir yaşam tarzının benimsetilmesi ve yerli malı kullanımının yaygınlaştırılması hedeflenmiştir. Bunun yanı sıra cemiyet, yalnızca ekonomik alanda değil, aynı zamanda ideolojik düzlemde de önemli bir rol üstlenmiştir. Türk devrim ilkeleri çerçevesinde şekillenen devletin egemen ideolojisinin toplumsal tabanda yerleşmesini sağlamak ve devam eden ulus inşa sürecine katkıda bulunmak, cemiyetin başlıca faaliyet alanları arasında yer almıştır. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1930’lu yıllarda devletçi ekonomi politikalarının toplumsal düzeyde içselleştirilmesini sağlayan ve ekonomik olduğu

kadar ideolojik işlevler de üstlenen önemli bir araç olarak değerlendirilebilir.

Devletçi iktisat politikalarının hayata geçirilmesi sürecinde, devlet tarafından yürütülen ekonomik girişimlerin etkinliğinin artırılabilmesi için toplumun da bu politikalar doğrultusunda yönlendirilmesi bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyaca yanıt verme amacıyla tesis edilen Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, ekonomi-toplum ilişkisi çerçevesinde ayrı bir inceleme ve değerlendirme odağını oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın bu bölümünden sonraki kısmında Türkiye'nin 1930'lu yıllarda iktisadi, siyasi ve toplumsal düzlemlerde yaşadığı dönüşüm sürecine ilişkin yapılan analizlerin literatüre katkı bakımından faydalı olacağı öngörülmektedir.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, günümüzde “*Tutum, Yatırım ve Türk Malları Haftası*” şeklinde kurumsallaşan uygulamanın oluşumunda belirleyici bir rol üstlenmiş; böylece hem ekonomik yönelimlerin toplumsal tabana yayılmasında hem de millî iktisat anlayışının yerleşmesinde etkili olmuştur. Söz konusu kurum, yalnızca devletin ekonomi politikalarına destek veren bir yapı olmanın ötesinde, toplumsal ve kültürel alanda da yönlendirici faaliyetler yürütmüştür. Bu yönüyle Cemiyet, Türk modernleşme sürecinin anlaşılmasında önemli bir analiz düzlemine karşılık gelmektedir (Duman, 1990).

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, yalnızca halkın ekonomik bilinç düzeyini artırmaya ve tüketim alışkanlıklarını millî iktisat anlayışı çerçevesinde dönüştürmeye yönelik faaliyetler yürütmekle kalmamış, aynı zamanda devletçilik politikalarının şekillendirdiği üretim ilişkilerinin yönlendirilmesinde de etkin bir rol üstlenmiştir. Devletin ideolojik ve kurumsal yapısıyla uyumlu bir şekilde faaliyet gösteren Cemiyet, hükümetin iktisadi programlarını toplum nezdinde benimsetmeyi amaçlayan propaganda, eğitim ve koordinasyon temelli çalışmalar gerçekleştirmiştir. Bu kapsamda

yürütülen faaliyetlerin önemli bir bölümü yerli malı kullanımının teşvik edilmesi ve ulusal üretimin desteklenmesi üzerine yoğunlaşmıştır. Özellikle çocukların erken yaşlardan itibaren tasarruf bilinci kazanması ve yerli ürünlere yönelmesi hedeflenmiş; bu doğrultuda eğitim içerikli programlar geliştirilmiştir. Cemiyet, geniş kitlelere ulaşabilmek amacıyla ülke genelinde konferanslar düzenlemiş, radyo yayınları gerçekleştirmiş ve afiş, poster ile broşür gibi görsel-işitsel materyaller aracılığıyla kamuoyunda farkındalık oluşturmayı amaçlamıştır. Bunun yanı sıra, sanayi ve tarım alanlarında üretim verimliliğini artırmak ve maliyetleri düşürmek amacıyla çeşitli kongreler organize edilmiştir. Yerli üreticilerin ürünlerinin tanıtılması için yurt içinde sergiler düzenlenmiş, uluslararası düzeyde ise farklı fuarlara katılım sağlanmıştır. Cemiyet ayrıca faaliyetlerinin sürekliliğini sağlamak adına *İktisat ve Tasarruf* adlı aylık bir dergi yayımlamış; bunun yanında “*Yurdunu Tanı! Yurdunu Sev!*” başlığıyla bir dizi yayın hazırlamıştır. Bu yayınlar arasında, Şevket Süreyya Aydemir tarafından kaleme alınan *Cihan İktisadiyatında Türkiye* (1931), *Mektep Kooperatifçiliği ve Tasarruf Terbiyesi* (1932), *Ege Günü* (1933), *Orta Yayla* (1937) ve *Halk İçin İktisat Bilgisi* (1938) gibi eserler öne çıkmaktadır. Söz konusu yayınlar ve cemiyetin diğer faaliyetleri hem dönemin zihniyet dünyasını yansıtmaları hem de devlet ile toplum arasında bütünleşmenin sağlanmasına nasıl aracılık edildiğini göstermesi bakımından oldukça önemli kaynak niteliği taşımaktadırlar (Güven Toker, 2019). Dolayısıyla Cemiyetin yürüttüğü çok yönlü faaliyetler, devletçi ekonomi politikalarının toplumsal düzeyde benimsetilmesi ve ulus inşa sürecinin desteklenmesi açısından belirleyici bir işlev görmüştür.

Cemiyetin en dikkat çekici faaliyetlerinden biri, her yıl 12 Aralık’tan itibaren bir hafta boyunca “*Tasarruf ve Yerli Malı Haftası*”nın ülke genelinde kutlanmasının sağlanmasıdır (Tokgöz, 2004: 20). Bu uygulama ile birlikte, devletin hedeflediği şekilde

geniş katılımlı bir toplumsal seferberlik atmosferinin oluşturulması amaçlanmıştır. Söz konusu hafta kapsamında, başta Başvekil olmak üzere devletin üst düzey temsilcilerinin de katıldığı açılış törenleri düzenlenmiş; okullarda özel programlar hazırlanmış, halkın yoğun katılım gösterdiği toplantılar ve mitingler organize edilmiş ve ülkenin çeşitli bölgelerinde sergiler açılmıştır. Kamuoyunda farkındalık yaratmak amacıyla Cemiyet, Ankara'daki merkezinden yürütülen koordinasyonla farklı şehirlerdeki şubelere dağıtılmak üzere yaklaşık altmış bin afiş bastırmıştır. Bu afişlerde “*Yerli Malı Türk'ün Malı, Türk Malı Kullanmalı*”, “*Az da Olsa Para Biriktirmeye Alış*” ve “*Ey Vatandaş! Tasarruf Et ve Yerli Malı Kullan*” gibi sloganlar aracılığıyla tasarruf bilinci ve yerli üretim kullanımı teşvik edilmiştir (Tokgöz, 2004: 21). Türkiye’de ekonomik bilinç oluşturmayı hedefleyen ilk kapsamlı organizasyonlardan biri olarak değerlendirilen “*Tasarruf ve Yerli Malı Haftası*”, toplum nezdinde geniş bir ilgiyle karşılanmıştır. Bu sürecin organizasyonunda yer alan isimlerden Vedat Nedim, daha önce ülke genelinde bu ölçekte bir ilgi ve heyecan uyandıran bir ulusal etkinliğin gerçekleşmediğini ifade etmiştir (Tokgöz, 2004: 16). Dönemin süreli yayınları da söz konusu haftaya yönelik özel içerikler üretmiş ve kamuoyunun yönlendirilmesinde etkin bir rol üstlenmiştir. Nitekim *Milliyet* gazetesi, 12 Aralık 1930 tarihli sayısında yayımladığı “*Vatandaş! Tasarruf ve yerli malı haftası başladı...*” başlıklı çağrıyla, yurttaşları tüketim tercihlerinde yerli ürünlere yönelmeye davet etmiştir. Benzer şekilde *Kadro* dergisi, 1932 yılı Ocak ayında yayımlanan ilk sayısında cemiyetin faaliyetlerine destek vererek bu haftayı “*milletin şuuru ve hareket kabiliyetini ortaya koyan canlı bir vesile*” olarak tanımlamış ve “*Millî İktisat Seferberliği*” kavramsallaştırmasıyla değerlendirmiştir (Kadro, Ocak 1932: 48). Bu etkinliklerin toplumsal etkisine ilişkin önemli göstergelerden biri, bankalarda açılan tasarruf hesaplarındaki artış olmuştur. Türkiye İş Bankası Genel Müdürlüğü tarafından 1932 yılında hazırlanan raporda, Tasarruf ve Yerli Malı Haftası sürecinde

açılan yeni hesap sayısında belirgin bir yükseliş yaşandığı belirtilmiştir (*İktisat ve Tasarruf*, 1932: 6).

Cemiyet, “*Tutum, Yatırım ve Türk Malları Haftası*” kapsamında oluşturulan seferberlik anlayışının yalnızca belirli bir dönemle sınırlı kalmaması için yıl boyunca çeşitli faaliyetler yürütmeyi sürdürmüştür. Bu çerçevede konferanslar ve sergiler düzenlenerek toplumsal farkındalığın canlı tutulması amaçlanmıştır. Kamuoyunun bilgilendirilmesi ve yönlendirilmesinde en etkili araçlardan biri ise *İktisat ve Tasarruf* dergisi olmuştur. Yaklaşık yirmi bin adet basıldığı belirtilen dergi, geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmayı hedeflemiş; sade ve anlaşılır bir dil kullanmanın yanı sıra dikkat çekici sloganlarla doğrudan kamuoyuna hitap etmiştir. Yayınlarda, bireylerin tasarruf alışkanlığı geliştirmesi ve yerli malı kullanımına yönelmesi teşvik edilirken, günlük yaşamda uygulanabilecek pratik tasarruf yöntemlerine de yer verilmiştir. Derginin içerik yapısı incelendiğinde özellikle kentli orta sınıfı hedeflediği görülmektedir. Bu durum, hem tüketim davranışlarını dönüştürmeye yönelik bir stratejiyi hem de devletçi ekonomi politikalarının toplumsal düzeyde benimsetilmesini amaçlayan bir yaklaşımı yansıtmaktadır (Işık, 2005: 60). Sonuç olarak *İktisat ve Tasarruf* dergisi, cemiyetin ideolojik ve eğitsel faaliyetlerinin sürekliliğini sağlayan önemli bir iletişim aracı olmuş; devletçi ekonomik anlayışın toplum nezdinde yaygınlaştırılmasında etkin bir rol üstlenmiştir.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin yürüttüğü faaliyetlerin toplumsal etkileri arasında, özellikle lüks tüketim alışkanlığını sürdüren kesimlere yönelik kamuoyu baskısı oluşturulması dikkat çekmektedir. Bu kampanya ağırlıklı olarak toplumun ekonomik açıdan daha varlıklı kesimine hitap etmiş ve kullanılan sloganlar aracılığıyla yerli malı kullanımının bir toplumsal sorumluluk ve ahlaki yükümlülük olarak benimsenmesi hedeflenmiştir. Örnek olarak, “*Vatandaş! Yeni içtimai ahlak, yerli malı kullanmayı*

emrediyor. Kim ki yerli malı kullanmıyorsa, o, içtimai ahlaka karşı hareket ediyor demektir. Ona kem gözle bak!” ve “Yerli malı kullanmayanın düşmana cephane satan hainden farkı var mı?” ifadeleri öne çıkmaktadır. Cemiyet, yayınları ve kampanyaları aracılığıyla toplumda “*mütevazı*” bir yaşam tarzını teşvik etmeyi amaçlamıştır (*İktisat ve Tasarruf*, 1932: 4). Bu yaklaşımın temel gerekçesi, sosyal dengelerin korunması ve gelir eşitsizliğinin yol açabileceği toplumsal gerilimlerin önlenmesidir. Bu süreçte yürütülen uygulamaların, toplumun üst gelir gruplarına yönelik belirli bir algı ve eleştirel tutumun oluşmasına da zemin hazırladığı görülmektedir. Nitekim 1933 yılında Türk Talebe Birliği tarafından Tasarruf ve Yerli Malı Haftası kapsamında düzenlenen yürüyüşte, şehir tiyatrolarında sahnelenen opera ve bale gibi gösterilerin, daha çok seçkin kesime özgü bir eğlence biçimi olduğu ve Türk kültürel yapısıyla tam anlamıyla örtüşmediği yönünde görüşler dile getirilmiştir. Bu bağlamda söz konusu sanat etkinliklerinin sınırlandırılması gerektiğine ilişkin konuşmalar yapılmış ve çeşitli sloganlarla bu talep ifade edilmiştir (Duman, 1990: 109–110).

Cemiyet faaliyetlerinde halkın mobilize edilmesinde milliyetçi söylemlerin yoğun biçimde kullanıldığı görülmektedir. Bu çerçevede İsmet İnönü, 1930 yılında ilk kez düzenlenen Yerli Malı Haftası’nın Ankara Türk Ocağı’ndaki açılışında yaptığı konuşmada, tasarruf alışkanlığının geliştirilmesi ve ithal ürünler yerine yerli ürünlerin tercih edilmesinin, toplumun tüm kesimleri açısından yerine getirilmesi gereken ulusal bir sorumluluk olduğunu ifade etmiştir. Söz konusu milliyetçi söylemin temel dayanaklarından biri, Türk Devrimi ile birlikte ortaya çıkan siyasi ve ekonomik kazanımlar olmuştur. Nitekim Tasarruf ve Yerli Malı Haftası kamuoyuna tanıtılırken, bu girişimin ancak millî istiklal mücadelesinin başarısı sayesinde mümkün olabildiği vurgulanmıştır. Bu bağlamda, Osmanlı döneminin kapitülasyonlar, gümrük bağımlılığı ve dışa açık ekonomik yapısı nedeniyle böyle bir

seferberliğin hayata geçirilmesinin mümkün olmadığı belirtilmiş; ekonomik bağımsızlığın sağlanmasının ardından her Türk vatandaşının bu hedeflerin gönüllü savunucusu olması gerektiği ifade edilmiştir (*Cumhuriyet*, 1930: 1, 4). Benzer biçimde, *İktisat ve Tasarruf* dergisinde de yerli malı kullanımının Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte kazanılmış bir ekonomik özgürlük olduğu sıklıkla vurgulanmıştır. Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonlar ve dış ticaret rejimi nedeniyle ekonomik bağımsızlıktan yoksun olduğu, bu nedenle milli sanayinin gelişemediği ve ithal ürünlerin piyasada hâkimiyet kurduğu belirtilmiştir. Bu çerçevede, ülkenin yarı-sömürge bir ekonomik yapıya sahip olduğu yönündeki değerlendirmeler üzerinden “her Türk, Türkiye malı kullanmalıdır” anlayışının benimsenmesinin gerekliliği dile getirilmiştir (*İktisat ve Tasarruf*, 1931: 1).

1930'lu yılların ilk yarısında Türk parasının değerinin görece istikrar kazanması önemli bir ekonomik konu olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda İsmet İnönü, Tasarruf ve Yerli Malı Haftası kapsamında yaptığı açılış konuşmasında, söz konusu başarının devlet ile toplumun ortak hedefler doğrultusunda uyum içinde hareket etmesinin bir sonucu olduğunu ifade etmiştir (*İktisat ve Tasarruf*, 1932: 6). Elde edilen tasarrufların yarattığı birikim, devletçi iktisat politikaları çerçevesinde yürütülecek sanayileşme girişimleri için önemli bir sermaye kaynağı olarak görülmüştür. Bu perspektif doğrultusunda, 1930 yılında hazırlanan iktisadi planlamada sanayileşme sürecinin temel olarak iç finansman kaynaklarına ve millî tasarruflara dayandırılması gerektiği önerilmiştir (Tekeli-İlkin, 1977: 130).

1938 yılında gerçekleştirilen Tasarruf ve Yerli Malı Haftası kapsamında ise dönemin Başvekili Celal Bayar, toplumun tasarruf bilincine ve para biriktirme eğilimine yönelik ilgisinin ve gösterdiği çabanın belirgin biçimde arttığını ifade etmiştir. Bayar, 1937 yılında 90 milyon olan tasarruf hesabı sayısının 1938 yılında 102 milyona

ulaştığını ifade etmiş ve bu birikimin sağlanmasında Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin öncü bir rol oynadığını özellikle belirtmiştir (Nadi, 1938). Yürütülen kampanyalarla eş zamanlı olarak, milli bankaların kârlılığında düzenli bir artış gözlemlenirken, buna karşılık yabancı bankaların kâr oranlarında düşüş yaşanmıştır. Ticaret hacminde meydana gelen daralmaya rağmen Türk bankacılık sektörünün elde ettiği bu performans, oluşan sermaye birikiminin sanayi yatırımlarına yönlendirilmesi açısından önemli bir imkân yaratmıştır (Saka, 1933: 29–40). Bu açıklama, Cemiyet'in yalnızca iktisadî bilinç ve tasarruf alışkanlıklarının yaygınlaştırılmasında değil, aynı zamanda devletin ekonomi politikalarının toplumsal düzeyde uygulanabilirliğini sağlamada da önemli bir aktör olduğunu göstermektedir.

Cemiyet, toplumun iktisadi kültür düzeyinin geliştirilmesi, tüketim alışkanlıklarının değiştirilerek tasarrufun teşvik edilmesi ve oluşan tasarrufların sermaye birikimine dönüştürülmesi süreçlerinde aracılık eden bir yapı olarak faaliyet göstermiştir. Bununla birlikte, üretim ilişkilerinin yeniden şekillendiği bu dönemde önemli roller üstlenmiştir. Cemiyetin bu alandaki faaliyetleri özellikle sanayici, çiftçi ve tüccar kesimlerini hedef kitle olarak belirlemiştir. Söz konusu dönüşüm sürecinde cemiyetin temel işlevi, iktisadî politikaların şekillendirilmesine zemin hazırlayacak tartışma ortamlarının oluşturulmasına katkı sunmak, yerli üretimin geliştirilmesi amacıyla üreticileri yönlendirmek ve yerli malların hem yurt içinde hem de yurt dışında tanıtımını sağlamaktır.

Cemiyet üyeleri, sanayileşme süreci ile millî iktisat anlayışının uluslararası ekonomik sistemin işleyişiyle uyumlu ve rasyonel bir çerçevede gelişmesini hedeflemekle birlikte, bu düzeye ulaşılabilmesi için devletin yönlendirici rol üstlendiği planlı bir kalkınma modelinin gerekli olduğunu savunmuşlardır. Bu yaklaşımın temel gerekçesi, yerli sanayi kuruluşlarının henüz uluslararası rekabet gücüne sahip olmamasıdır. Öte yandan, plansız

biçimde gerçekleştirilen yatırım girişimlerinin yüksek faizli borçlanmalara yol açarak geri ödeme sorunları doğurduğu ve sınırlı sermaye kaynaklarının verimsiz biçimde tüketilmesine neden olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca piyasa koşullarının, talep yapısının, rekabet ortamının ve ulaştırma ile altyapı imkânlarının yeterince analiz edilmeden kurulan birçok sanayi tesisinin, yoğun ve yıpratıcı bir rekabet ortamı yarattığı belirtilmiştir. Bunun yanı sıra, fiyatlardaki düşüşe paralel olarak kalite standartlarının da gerilemesinin, yerli ürünlere yönelik talebi olumsuz etkilediği vurgulanmıştır. Bu nedenlerle hem teknolojik açıdan gelişmiş hem de ekonomik verimliliği yüksek sanayi işletmelerinin kurulmasını güvence altına alacak şekilde sıkı bir denetim ve işletme kontrol mekanizmasının gerekli olduğu sonucuna ulaşılmıştır (*İktisat ve Tasarruf*, 1933: 4-5).

Cemiyet, sanayileşme sürecine katkı sunmak amacıyla yerli üreticilerin ürünlerini tanıtabilecekleri çeşitli sergiler organize etmiştir. Bu kapsamda düzenlenen ilk etkinlik, 1930 yılında Sanayi Kongresi'ne hazırlık niteliği taşıyan “Millî Sanayi Numune Sergisi” olmuştur. İzleyen yıllarda da benzer nitelikte millî sanayi sergilerinin düzenlenmesine devam edilmiştir. Bunun yanı sıra, ülkenin farklı şehirlerinde yerli ürünlerin tanıtımına yönelik çok sayıda başka sergiler açılmıştır. Tanıtım faaliyetlerinin daha sistemli yürütülmesi amacıyla Ankara'da kalıcı bir sergi evi inşa edilmiş ve bu mekânın yıl boyunca açık kalması sağlanmıştır (*İktisat ve Tasarruf*, 1934: 5). Cemiyet, yurt dışında düzenlenen fuarlara da özel bir önem atfetmiş; bu etkinlikleri Türkiye'nin uluslararası alandaki görünürlüğünü ve imajını güçlendiren önemli bir araç olarak değerlendirmiştir. Bu fuarlarda Cumhuriyet döneminde kaydedilen gelişmeleri vurgulamak amacıyla “*Eski Türkiye*” ve “*Yeni Türkiye*” başlıkları altında fotoğraf ve görsel materyaller kullanılmıştır. Söz konusu organizasyonlarda aktif rol alan Vedat Nedim Tör, bu sergilerde

Türkiye'nin kaydettiği ilerlemenin uluslararası kamuoyu tarafından takdirle karşılandığını ifade etmiştir (*İktisat ve Tasarruf*, 1932: 8).

Cemiyet, yerli ürünlerin satışının artırılabilmesi amacıyla ticaret kesimine yönelik yönlendirici ve eğitici bir rol üstlenmiştir. Bu kapsamda, esnaf ve tüccara reklam faaliyetlerine ağırlık vermeleri ve hizmet kalitesini geliştirmeleri yönünde çağrılar yapılmış; yerli ürün satan mağazalar arasında hizmet standardını yükseltmeyi teşvik eden vitrin yarışmaları düzenlenmiştir. Cemiyet üyeleri, yerli malların tüketiciye hem uygun fiyatlı hem de kaliteli biçimde sunulmasını millî iktisat anlayışının temel unsurlarından biri olarak değerlendirmiştir. Bu doğrultuda, ürünlerin etiketlenmesinin zorunlu hâle getirilmesi ve böylece tüketicinin bilgilendirilmesi ile üretimden kaynaklanabilecek şikâyetlerin azaltılması hedeflenmiştir (*İktisat ve Tasarruf*, 1933: 4-5). Ayrıca tüketici haklarının korunmasına yönelik politikaları desteklemiş ve piyasa düzenini bozan karaborsacılık faaliyetlerine karşı daha sıkı denetim ve yaptırımlar uygulanması gerektiğini savunmuştur (*İktisat ve Tasarruf*, 1932: 7).

Cemiyet, sanayileşme alanında üstlendiği rolü tarım sektöründe de sürdürmeyi hedeflemiş ve bu doğrultuda ziraî üretimde karşılaşılan sorunları ele almak, çözüm önerileri geliştirmek amacıyla 14 Ocak 1931 tarihinde Ankara'da Birinci Ziraat Kongresi'ni düzenlemiştir. Kongre öncesinde daha kapsamlı veri elde edilebilmesi için ziraat odalarından kendi bölgelerinde yerel ziraat kongreleri gerçekleştirmeleri ve belirlenen gündem maddelerine ilişkin bilimsel nitelikte raporlar hazırlamaları istenmiştir. Bu süreçte her tarım ürünü için ayrı encümenler oluşturulmuş; her encümenden seçilen bir veya iki temsilci, kongrede diğer bölgelerden gelen temsilcilerle birlikte çalışarak ilgili alanlara yönelik ortak raporlar hazırlamıştır (BCA, 490.1.0.0/1.4.3, 18.08.1930). Encümen raporları değerlendirildiğinde, tarımsal üretimde geleneksel yöntemlerin

hâkim olması, modern tarım teknikleri ile eğitilmiş işgücü eksikliği, kredi imkânlarının sınırlılığı, üretim kalitesinin uluslararası rekabet koşullarının gerisinde kalması, buhran nedeniyle girdi maliyetlerinin yükselmesi, ulaşım altyapısının yetersizliği, dış pazarlara erişimde aracı kurum eksikliği ve tarımsal ürün fiyatlarının düşük seyretmesi gibi sorunların sektörün gelişimini engelleyen başlıca faktörler olduğu görülmektedir (*1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları*, 1931). Bu tespitler doğrultusunda cemiyet, özellikle yerli tarım ürünlerinin hem yurt içinde hem de yurt dışında tanıtımına yönelik sergi faaliyetlerine ağırlık vermiştir. Türkiye'nin ihracatında önemli bir paya sahip olan tarımsal ürünlerin dış pazarlarda daha geniş yer bulabilmesi için yoğun çaba gösterilmiştir. Nitekim cemiyetin 1931 yılında Budapeşte'de (Macaristan) katıldığı uluslararası sergide açtığı stant, Macar gazetesi *Az Est* tarafından düzenlenen ankette 80 bin oy alarak birinci seçilmiştir (Nadi, 1931). Bununla birlikte, yalnızca tanıtım faaliyetleriyle sınırlı kalınmamış; çiftçilerin daha modern üretim teknikleriyle kaliteli ve rekabet gücü yüksek ürünler yetiştirebilmesi amacıyla eğitim faaliyetlerine de önem verilmiştir. Bu kapsamda Birinci Ziraat Kongresi ile eş zamanlı olarak açılan Ziraat Teknik Sergisi'nde, tarımsal üretimi geliştirmeye yönelik modern araçlar, bitki hastalıkları ve zararlılarla mücadelede kullanılan ilaçlar ile verimi artırmaya yönelik suni gübreler tanıtılmıştır.

Cumhuriyetçi kadronun iktisadî hayattaki öncelikleri arasında tarımsal gelişme de yer alıyordu. Coğrafi ve iklimsel olarak tarıma son derece uygun olan ülke, zirai üretim açısından potansiyelin çok altında bir üretim gerçekleştiriyordu. Uzun savaş yıllarının yarattığı olumsuzlukların (nüfus kaybı, göç hareketleri vb.) yanında; makineleşme, sulama gibi modern tekniklerin olmadığı, geleneksel tarım yöntemlerinin halen hâkim olduğu; toprak ağalığı ve aşiret düzeninin etkisini yoğun olarak sürdürdüğü zirai yapıdan verim almak zordu ve bu durumun bir an önce değişmesi önem arz

ediyordu. Zirai kalkınma, hem nüfusun önemli bir bölümünün yaşadığı kırsal alanda bir refah ortamı sağlayacak ve geniş halk kitlelerinin yeni rejimle olan diyalogunu güçlendirecek hem de sanayi ve altyapı alanlarında yapılmak istenen gelişmeye destek sağlayacaktı. 1927 yılında yapılan Zirai sayıma göre ülke içinde 1.751.239 çiftçi ailesinin mevcut olduğu ve çiftçilerin tüm nüfusa oranının %67,7'ye ulaştığını görüyoruz. Zirai gelişimi sağlamak adına Türk tarımı ve çiftçisi üzerinde yüzyıllardır büyük bir yük olan ve devlet bütçesinin beşte bir gelirine denk gelen “Aşar Vergisi’nin” 1925 yılında kaldırılmasını bu kapsamdaki başlıca gelişmelerden biri olarak görmek gerekmektedir. Böylece Türk köylüsü bir rahatlama yaşarken; aşarın kaldırılması iktisadi çevreler ve kamuoyunda da büyük bir destek görmüştü. Aynı yıl “*Tarımda Modern Kalkınmaya Model*” olması adına bizzat Atatürk tarafından Ankara’da Gazi Orman Çiftliği kuruldu. Türk tarımının modernleştirilmesi, mevcut sorunların bilimsel yöntemlerle tespit edilip çözülmesi, ziraat alanında nitelikli mühendislerin yetiştirilmesi ve bu alanda eğitim-öğretim ile araştırma faaliyetlerinin geliştirilmesi amacıyla 1930 yılında Yüksek Ziraat Okulu kurulmuştur. Cumhuriyet’in onuncu yılında ise Mustafa Kemal’in doğrudan talimatıyla bu kurumun adı Yüksek Ziraat Enstitüsü olarak değiştirilmiştir. Tarım sektöründeki teknik dönüşümün göstergelerinden biri de makineleşmedir. 1923 yılında 220 civarında olan traktör sayısı, 1929 yılına gelindiğinde 2000’i aşmıştır. Benzer şekilde pulluk ve diğer tarımsal ekipmanların kullanımında da belirgin bir artış yaşanmıştır. Bu dönemde yurtdışından ithal edilen makineler içerisinde tarım makineleri önemli bir paya sahip olup yaklaşık üçte birlik bir oranı oluşturmuştur. Bununla birlikte Cumhuriyet, önceki dönemden sınırlı bir hayvan varlığı devralmıştır. Savaşlar, salgın hastalıklar ve yetersiz bakım koşulları hayvancılık sektörünü olumsuz etkilemiş; hayvan sayısının düşük, fiziki özelliklerinin zayıf ve verim düzeylerinin yetersiz olduğu bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu sorunlar

doğrultusunda Cumhuriyet yönetimi damızlık hayvan yetiştiriciliğine özel önem vermiş; iklim ve coğrafi koşullara uygun ırkların geliştirilmesi amacıyla 1924 yılında Karacabey Harası kurulmuştur. Devam eden süreçte 1928, 1929 ve 1934 yıllarında Sultansuyu, Çukurova, Çifteler ve Konya haraları da faaliyete geçirilmiştir (Kırkpınar, 2024: 41–59).

Türkiye İktisat Kongresi, Millî Mücadele'nin devam ettiği bir dönemde toplanmış ve Mustafa Kemal Atatürk tarafından ekonomik bağımsızlık fikrinin öncelikli hedef olarak benimsendiği bir çerçeveye oturtulmuştur. Bu doğrultuda, 1923'ten itibaren uygulanan ziraat politikalarının ve bilimsel yaklaşımın gıda sanayine yansması, özellikle ithal ikamesine dayalı üretim modelinin geliştirilmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. 1930'lu yıllardan itibaren, daha önce ülkede yaygın olarak yetiştirilmeyen limon gibi bazı tarımsal ürünlerin yanı sıra şeker ve çay gibi işlenmiş gıda maddelerinin de yurtiçinde üretimi hedeflenmiştir. Bu süreçte, birim alandan elde edilen verimin artırılması ve üretim süreçlerinin bilimsel araştırmalarla desteklenmesi temel politika araçları arasında yer almıştır. Özellikle şeker ihtiyacının başlangıçta ithalat yoluyla karşılanması, şeker pancarı üretimine dayalı yerli bir sanayi modeline geçişi zorunlu kılmıştır. Bu kapsamda şeker pancarı üretimini geliştirmek amacıyla çiftlikler ve laboratuvarlar kurulmuş, şeker sanayisinin kurumsal altyapısı oluşturulmuştur. Üretimin artırılması için bilimsel araştırmalar yürütülmüş, çiftçilere yönelik teşvik edici uygulamalar hayata geçirilmiştir. Şeker sanayisinin gelişimi, 1923–1939 döneminde ziraat politikaları ile bilimsel uygulamaların gıda sanayine entegrasyonunun somut bir örneği olarak değerlendirilebilir. Şeker fabrikalarının sürdürülebilirliği doğrudan pancar üretimine bağlı olduğundan, üretim sürecinin her aşamasında modern tarım tekniklerinin uygulanmasına önem verilmiştir. Bu çerçevede fabrika teknisyenleri hem üretim sahalarında örnek uygulamalar gerçekleştirmiş hem de köylerde

çiftçilere yönelik bilgilendirme faaliyetlerinde bulunarak tarımsal ekipman, tohum ve mücadele yöntemlerinin yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır. Böylece şeker pancarı üretimi ile şeker sanayisinin gelişimi arasında karşılıklı ve birbirini besleyen bir ilişki ortaya çıkmıştır (Kırkpınar, 2024: 1013).

Sonuç

Cumhuriyet'in ilk yıllarında şekillenen iktisadî anlayış, yalnızca ekonomik kalkınmayı değil, aynı zamanda siyasî bağımsızlığın kalıcı hâle getirilmesini amaçlayan bütüncül bir vizyonun ürünüdür. I. Türkiye İktisat Kongresi ile temelleri atılan millî ekonomi fikri, kapitülasyonların miras bıraktığı bağımlılık ilişkilerini tasfiye etmeyi ve üretim odaklı bir toplum inşa etmeyi hedeflemiştir. Bu süreçte özel girişimin teşviki ile devletin yönlendirici rolü arasında dengeli bir yaklaşım benimsenmiş; ancak 1929 Dünya İktisadi Buhranının yarattığı küresel daralma, Türkiye'yi daha korumacı ve planlı bir kalkınma modeline yöneltmiştir. Devletçilik ilkesi doğrultusunda uygulamaya konulan sanayi planları, ekonomik bağımsızlığın ancak üretim araçlarının millîleştirilmesi ve stratejik sektörlerin devlet eliyle kurulmasıyla mümkün olabileceği düşüncesine dayanmıştır. Bu çerçevede açılan sanayi ve tarım kongreleri, ülkenin kaynaklarını en verimli biçimde kullanma arayışının kurumsal ifadesi olmuş; tarımsal üretimin modernizasyonu ve sanayileşmenin hızlandırılması hedeflenmiştir. Yerli malı kullanımını teşvik eden politikalar ise ekonomik bağımsızlığın toplumsal tabana yayılmasını sağlamış, tüketim alışkanlıklarını dönüştürerek millî ekonomiyi güçlendiren bir bilinç oluşturmuştur.

Cumhuriyet'in iktisadî aydınlanma süreci, yalnızca ekonomik göstergelerle sınırlı olmayan, aynı zamanda toplumsal dönüşümü hedefleyen bir kalkınma hamlesidir. Millî ekonomi anlayışı, devletçilik politikaları ve planlı kalkınma uygulamalarıyla

desteklenmiş; bağımsızlık ideali ekonomik alanda somut karşılığını bulmuştur. Bu miras, günümüzde Türkiye'nin kalkınma tartışmalarında referans noktası olmayı sürdürmektedir. Zira Cumhuriyetin millî iktisat politikası tarihsel koşullar içinde ekonomik bağımsızlığı sağlamak amacıyla şekillenmiş ve Türkiye'nin kalkınma sürecinde belirleyici olmuştur. Günümüzde ise bu yaklaşım, küresel ekonomik sistemle uyumlu hale getirilerek daha esnek ve karma bir model içinde varlığını sürdürmekte; yerli üretim vurgusu ve stratejik sektörlerle verilen önem üzerinden etkisini hissettirmeye devam etmektedir.

Kaynakça

1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları (1931). Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Ankara.

Ahmad, F. (1995). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. Çev. Yavuz Aloğan, 1. Baskı, Sarmal Yayınları, İstanbul.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, (1997). Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

Aydemir, Ş. S. (2015). *Tek Adam*, C. 3, Remzi Kitabevi, 31. Baskı, İstanbul.

Birinci 5 Yıllık Endüstri Programının Tatbikatı. (1936). *Ulusal Ekonomi ve Arttırma*. 5 (9), Eylül, 2–3.

Boratav, K. (1974). *100 Soruda Türkiye'de Devletçilik*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Boratav, K. (2006). *Türkiye İktisat Tarihi*. İmge Yayınları, İstanbul.

Bulut, M. (2003). 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye'de Devletçiliğe Geçiş. *Bilgi*, 26, 77–101.

Çakmak, F. (2017). Atatürk ve Sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin Uyguladığı İktisadi Politikalar. *Cumhuriyet'in Kazanımları*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir.

Çavdar, T. (1973). Cumhuriyet Dönemi Başlarken Türkiye Ekonomisinin Görünümü ve Yapısal Kökenleri. *Türkiye Ekonomisinin 50. Yılı Semineri içinde* (11–165), ITIA Yayını, Bursa.

Çavdar, Tefik (2003). *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900–1960*. İmge Kitabevi, Ankara.

Doğangün Yasa, B. ve Çelik, F. (2016). Cumhuriyet ile Birlikte Girişimciliği Etkileyen Politikalar Üzerine Bir İnceleme:

1923–1929. *International Journal of Human Sciences*, 13 (1), 2418–2430.

Duman D. (1990). *Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti*, (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü), İzmir.

Eroğlu, N. (2007). Atatürk Dönemi İktisat Politikaları (1923–1938). *MÜ İİB Dergisi*, 23 (2), 63–72.

Gözcü, A. (2013). *1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye*. 1. Baskı, Libra Kitap ve Yayıncılık, İstanbul.

Güven Toker, N. (2019). *A Biographical Study of a Utopian Intellectual: Şevket Süreyya Aydemir*. (Doktora Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul.

Hamitoğulları, B. (1982). *Çağdaş İktisadi Sistemler*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.

Işık, Ş. (2005). Türkiye’de Kentleşme ve Kentleşme Modelleri. *Ege Coğrafya Dergisi*, 14, 60.

İktisat ve Tasarruf. C. 1, S. 1, Ocak 1931, 1.

İktisat ve Tasarruf. C. 1, S. 5, Nisan 1932, 8.

İktisat ve Tasarruf. C. 2, S. 6, Mayıs 1933, 4–5.

İktisat ve Tasarruf. C.1, S. 2, Ocak 1932, 6.

İktisat ve Tasarruf. C.1, S. 4, Mart 1932, 4.

İktisat ve Tasarruf. C.3, S. 10, Eylül 1934, 5.

İnan, A. (1972). *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Sanayi Planı 1933*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.

İnci, İ. (2010). Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Toprak Mülkiyet Dağılımı ile İlgili Bazı Düzenlemeler. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 44, Erzurum, 345–359.

Kazgan, G. (2006). *Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Kemal Atatürk (1981). *Nutuk (1920–1927)*. Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, C. II 14. Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Keyder, Ç (1982). *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923–1929)*. Yurt Yayınları.

Kırkpınar, N. (2024). *Türkiye’de Zirai Eğitimin Tarihçesi ve Kurumsallaşması (1923–1963)*. 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

Kili, S. (2006). *Atatürk Devrimi–Bir Çağdaşlaşma Modeli*. 10. Baskı, Türkiye İş Bankası

Koraltürk, M. (2017). Milli Ekonomi ve İzmir İktisat Kongresi. *İktisat ve Toplum Dergisi*, 76, Şubat, 39–42.

Kurtoğlu, R. (2012). *Türkiye Ekonomisi (1838–2010)*. Sinemis Yayınları, Ankara.

Kuruç, B. (1988). *Belgelerle Türkiye İktisat Tarihi (1929–1932)*. C. 1, AÜSBF Yayınları No: 569, Ankara.

Kuruç, B. (1993). *Belgelerle Türkiye İktisat Tarihi (1933–1935)*. C. 2, AÜSBF Yayınları No: 580, Ankara.

Memiş, Ş. (2019). Sultan II. Abdülhamid Döneminde Yerli Üretim Teşvik Politikası Olarak İmtiyazlar. *Marmara Üniversitesi İİBD*, 2 (41), 453–472.

Pamuk, Ş. (2014). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi: Büyüme, Kurumlar ve Bölüşüm*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Saka, R. (1933). *Sermaye ve Kredi Hareketleri*. Tecelli Matbaası, Ankara.

Sarc, Ö. C. (1983). Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi ve İktisat Politikaları. *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk içinde* (337–378). Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yayınları Araştırmalar Dizisi, İstanbul.

Şahin, H. (2016). *Türkiye Ekonomisi*. Ezgi Yayınevi, Bursa.

T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490.1.0.0/1.4.3, 18.08.1930.

Tekeli İ. ve İlkin, S. (1982). *Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu*. Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

Tekeli İ. ve İlkin, S. (2003). *Bir Cumhuriyet Öyküsü Kadrocuları ve Kadro’yu Anlamak*. Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1977). *1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları*. Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

Tezel, Y. S. (1994). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*. 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Tokgöz, E. (2004). *Dünden Bugüne Türkiye Ekonomi Kurumu*. İmaj Yayınevi, Ankara.

Toprak, Z. (1982). *Türkiye’de ‘Milli İktisat (1908–1918)*. Yurt Yayınları, Ankara.

Üzümcü, A. (2008). Türkiye’de Ulusal Ekonominin İnşası: 1923–1945 Dönemi. M. Dikkaya, D. Özyakışır, A. Üzümcü (Ed.), *Türkiye’nin Ekonomi–Politiği 1923–2007 içinde* (65–104). Orion Kitabevi, Ankara.

Varlı, A. (2012). Kadro Dergisi Üzerinden Bir Deneme: Milli İktisat’tan Devletçiliğe. *Öneri*, 10 (37), Ocak, 167–174.

Yapıcı, H. ve Sarıkoyuncu Değerli, E. (2020). Türkiye’de Ulusal Ekonomi İnşası ve Milli Burjuvazi Faktörü (1923–1929). *DPÜ SB Dergisi*, 65, 299–319.

Yıldırım, S. (2015). Devlet Planlama Teşkilatı’na Sosyalist Planlama Açısından Bir Bakış. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17 (29).

Yılmaz, C. A. ve Yüksel, C. (2019). Türkiye’de Tek Parti Dönemi Vergi Politikaları. *Millî Kültür Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 82–93.

Yunus, N. (1931). Peşte Sergisinde Türkiye. *Cumhuriyet*, 1 Haziran.

Yunus, N. (1938). İktisat Haftasının 4üncü Günü. *Cumhuriyet*, 16 Aralık.

Zürcher, E. J. (2010). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. İletişim Yayınları, İstanbul.

BÖLÜM 5

CUMHURİYET VE FELSEFİ MİRAS: TÜRK DÜŞÜNÇESİNDE AYDINLANMA İZLERİ VE GELECEK VİZYONU

Ümran KAÇAR¹

Giriş

Cumhuriyet, “ulus devleti” anlayışının bir tezahürü olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlamda hem Türk siyasi tarihinin hem de düşünsel ve toplumsal yeniden yapılanma sürecini temsil eden bir modernleşme projesidir (Berkes, 2003).

Batıda aydınlanma adımları bizdekinden farklı bir yol izleyerek başlamış, ilk büyük fikir hareketi Fransız devrimi ile olmuştur. Toplumların siyasal, sosyal ve kültürel dönüşümlerini anlamada düşünce tarihi önemli bir araştırma alanı sunmaktadır. Özellikle modernleşme süreçleri, yalnızca kurumsal değişimlerle değil, aynı zamanda bu değişimleri yönlendiren düşünsel dinamiklerle birlikte ele alınmalıdır. 18. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan Aydınlanma düşüncesi, akıl, bilim, ilerleme ve bireysel özgürlük gibi kavramları merkeze alarak modern dünyanın şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Fransız Devrimi ile

¹ Dr. Bağımsız Araştırmacı, Orcid: 0009-0002-8824-8168.

daha geniş bir etki alanına ulaşan bu düşünsel miras, yalnızca Avrupa toplumlarını değil, Osmanlı Devleti de dâhil olmak üzere birçok farklı coğrafyayı etkilemiştir.

Osmanlı Devleti'nde modernleşme tartışmaları özellikle Tanzimat Dönemi'nden itibaren belirginlik kazanmış; Batı'nın askerî, siyasi ve bilimsel üstünlüğünün nedenleri üzerine yürütülen tartışmalar, Osmanlı aydınlarının dikkatini Avrupa düşünce dünyasına yöneltmiştir. Bu süreçte Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi, Ahmet Rıza ve Ziya Gökalp gibi düşünürler, Aydınlanma düşüncesi, pozitivizm, milliyetçilik ve modernleşme kavramlarını Osmanlı toplumunun ihtiyaçları doğrultusunda yeniden yorumlamaya çalışmışlardır. Böylece Osmanlı'nın son döneminde şekillenen düşünsel birikim, Cumhuriyet'in kuruluşuna uzanan fikrî zeminin oluşmasına katkı sağlamıştır.

Bu çalışmada, Aydınlanma düşüncesinin Osmanlı-Türk düşünce hayatındaki yansımaları incelenerek Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi, Ahmet Rıza ve Ziya Gökalp gibi düşünürlerin modernleşme sürecine katkıları ele alınacaktır. Ayrıca Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen reformların düşünsel kaynakları değerlendirilerek, Aydınlanma, pozitivizm ve milliyetçilik gibi fikir akımlarının Cumhuriyet'in felsefi mirasının oluşumundaki etkileri tartışılacaktır.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Devredilen Felsefi Mirasın Tarihsel Arka Planı

Türk modernleşme düşüncesine ilişkin tartışmalar, Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği 1839 yılından itibaren belirginlik kazanmış ve bu süreçte Türk düşünce hayatı, Batılılaşma ile modernleşmeyi özdeşleştiren bir anlayış çerçevesinde şekillenmiştir (Dağ, 2020). Bu dönüşümün fikrî arka planında, İslam dünyası üzerinde derin etkiler yaratan Fransız İhtilali, önemli bir dönüm noktası olmuştur. Söz konusu gelişme, yalnızca siyasi ve toplumsal yapıları etkilemekle

kalmamış, aynı zamanda İslam dünyasında Batı karşısındaki konumunun yeniden değerlendirilmesine yol açan ilk kapsamlı düşünsel hareketlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Zira bu döneme kadar İslam dünyasında hâkim olan yaklaşım, Batı'yı ve Hristiyan dünyasını kendisinden daha geri bir medeniyet düzeyinde değerlendirme eğilimindeydi. Bununla birlikte, Batı'nın düşünsel ve kültürel birikimine mesafeli yaklaşılrken, teknolojik ve askerî alanlardaki gelişmelerinden yararlanılmasında herhangi bir sakınca görülmemiştir. Ateşli silahlar, saat kuleleri ve matbaa gibi teknolojik yeniliklerin benimsenmesi bu durumun somut göstergeleri arasında yer almaktadır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin Batı'ya yönelişi başlangıçta daha çok askerî alandaki bilgi ve tekniklerin öğrenilmesi amacıyla gerçekleşmiştir. Gemi inşa teknolojileri ile deniz harp yöntemlerinin transferi bu sürecin dikkat çekici örnekleri arasındadır. Bu amaç doğrultusunda Avrupa'dan uzmanlar davet edilmiş, (Lewis, 2000) ilerleyen dönemlerde ise Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip edebilmek için çeşitli ülkelere elçiler ve öğrenciler gönderilmiştir.

Fransız Devrimi'nin İslam dünyasında meydana getirdiği düşünsel dönüşüm, birçok araştırmacı tarafından modern dönemin en önemli kırılma noktalarından biri olarak değerlendirilmektedir. Bu etkinin kapsamını vurgulayan Bernard Lewis, Fransız Devrimi'nin Müslüman toplumlar üzerindeki tesirini şu sözlerle ifade etmektedir: *“Fransız Devrimi ile ilk kez, Dârü'l-Harb'ı Dârü'l-İslâm'dan ayıran engeli aşan, Müslüman liderleri ve düşünürleri arasında istekli bir kabul gören ve Müslüman toplumunun her katını az çok etkileyen büyük bir fikir hareketi ile karşılaşırız.”* (Lewis, 2000).

Lewis'in bu değerlendirmesi, Fransız Devrimi'nin İslam dünyası üzerindeki etkisinin yalnızca siyasal alanda değil, aynı zamanda düşünsel ve toplumsal düzlemde de hissedildiğini göstermektedir. Devrimin ortaya koyduğu özgürlük, eşitlik,

vatandaşlık ve milliyetçilik gibi kavramlar, özellikle Osmanlı aydınları arasında yeni tartışma alanlarının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Daha önce askerî ve teknolojik üstünlüğüyle dikkat çeken Batı, bu süreçten itibaren siyasi kurumları, toplumsal yapısı ve düşünce sistemiyle de incelenmeye başlanmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nde Batı karşısında yaşanan askerî gerilemenin nedenleri yalnızca teknik eksikliklerle açıklanmamış, devletin idari ve toplumsal yapısının da yeniden düzenlenmesi gerektiği yönündeki görüşler güç kazanmıştır. Tanzimat Dönemi'nde gerçekleştirilen reformlar, bu düşünsel dönüşümün somut yansımaları olarak ortaya çıkmış ve Osmanlı modernleşmesinin fikrî temellerini oluşturmuştur.

Tanzimat Dönemi Aydınlarının Modernleşme Anlayışı

Aydınlanma düşüncesinin Türk düşünce hayatındaki yansımaları, özellikle Tanzimat'tan Meşrutiyet'e uzanan süreçte belirginlik kazanmış, bu süreç, Genç Osmanlılar (Yeni Osmanlılar) ve Jön Türkler gibi aydın çevrelerin yürüttüğü fikrî tartışmalar aracılığıyla şekillenmiştir. Söz konusu aydınlar, Batı düşüncesinin önemli temsilcileri arasında yer alan Voltaire, Rousseau, Montesquieu ve Comte gibi düşünürlerin eserlerini incelemiş, onların özgürlük, hukuk, ilerleme, bilim ve toplum anlayışlarına ilişkin görüşlerini Osmanlı toplumunun dönüşümüne yönelik tartışmaların merkezine taşımışlardır. Bu bağlamda, özellikle Auguste Comte'un temsil ettiği pozitivist düşünce, Osmanlı aydınları arasında geniş yankı bulmuş ve modernleşme sürecinin fikrî temellerinden biri hâline gelmiştir. Bu fikirlerin temsilcisi olarak, Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi, Ahmet Rıza ve Ziya Gökalp'in ön plana çıktığını görmekteyiz (Çavdar, 1991).

Şinasi

Şinasi, Tanzimat Dönemi'nin önde gelen aydınlarından biri olarak Osmanlı düşünce ve kültür hayatında modernleşme sürecinin

öncü isimleri arasında yer almıştır. Devlet tarafından 1849 yılında eğitim amacıyla Paris'e gönderilen Şinasi, burada yaklaşık iki yıl boyunca bulunmuş ve dönemin Fransız entelektüel çevreleriyle yakın ilişkiler kurma imkânı elde etmiştir. Paris'te geçirdiği süre zarfında Fransız edebiyatı, felsefesi ve bilim dünyasını yakından tanıyan Şinasi, Batı düşüncesinin temel kavramlarıyla tanışarak bunları Osmanlı toplumuna aktarma çabası içerisine girmiştir. Bu deneyim, onun düşünce dünyasının şekillenmesinde belirleyici olmuş akıl, ilerleme, eğitim ve toplumsal dönüşüm gibi modernleşme düşüncesinin temel unsurlarını benimsemesine zemin hazırlamıştır. Nitekim Şinasi'nin sonraki yıllarda yürüttüğü gazetecilik ve yayın faaliyetleri, Osmanlı kamuoyunda modern düşüncenin yaygınlaşmasına ve yeni bir entelektüel ufkun oluşmasına önemli katkılar sağlamıştır (Kahraman, 2010).

Şinasi, Avrupa medeniyeti ve düşünce dünyasından önemli ölçüde etkilenmiş bir Osmanlı aydınıdır. Onun düşünce sisteminde akıl ve hukuk, medeniyetin temel dayanakları olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle Şinasi, dönemin birçok aydınının aksine siyasal mücadelelerden ziyade toplumsal ve kültürel dönüşüme odaklanmıştır. Batı medeniyetinin bilim, akıl ve ilerleme anlayışını benimsemekle birlikte, bu değerlerin İslam'ın temel prensipleriyle çelişmediğini savunmuştur. Nitekim Şinasi'ye göre modern medeniyetin sunduğu yenilikler, Osmanlı toplumunun gelişimine katkı sağlayabilecek niteliktedir (Ülken, 1994).

Şinasi, Osmanlı düşünce hayatını basın yoluyla etkilemiş ve kamuoyu oluşturmıştır. Böylelikle akılcı yaklaşımı ve modernleşme fikirleriyle kendinden sonraki kuşakları da etkilemeyi başarmıştır. Bunlardan biri Namık Kemal'dir. Namık Kemal'in, Şinasi'nin kurduğu *Tasvir-i Efkar* gazetesine gelişi bu etkinin temel nedenlerinden biri olmuştur (Kahraman, 2010).

Namık Kemal

Namık Kemal, Tanzimat Dönemi Osmanlı modernleşmesinin önemli fikir adamlarından biridir. Namık Kemal, hürriyet, terakki ve anayasal yönetim gibi Batı'dan gelen kavramları doğrudan Osmanlı toplumuna aksetmek yerine bu kavramları, Osmanlı'nın kültürel ve tarihsel dinamikleri etrafında tekrar yorumlamaya çalışmıştır. Şerif Mardin'in de ifade ettiği gibi, Namık Kemal, Fransız Aydınlanmasının fikirlerinden etkilenmiş “vatan” ve “hürriyet” gibi modern siyasal terimleri İslami referanslar ve meşveret anlayışıyla temellendirerek toplumsal bir kabul kazandırmaya çalışmıştır (Mardin, 1996). Namık Kemal aynı zamanda “akıl” ve “hürriyet” arasında ilişki kurarak ünlü “Hürriyet Kasidesi”nde” şu ifadelerle yer vermiştir.

“Ne mümkün zulm ile bidâd ile imhâ-yı hürriyet

Çalış idrâki kaldır muktedirsen âdemiyetten” (Kaplan, 2012).

Namık Kemal, dizelerinde insanın aklı ve idrak yetisinin doğrudan elinde bulundurmasını özgürlük olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda baskı, zorbalık ve adaletsizlik yoluyla özgürlüklerin ortadan kaldırılması mümkün değildir. İnsan var olduğu ve düşünme yetisini koruduğu sürece hürriyet isteği de daim olacaktır. Dolayısıyla aydınlanma düşüncelerinin temel unsurlarından biri olan insan aklının önemi Osmanlı düşüncelerinin yansımalarından biri olarak değerlendirilebilir.

Namık Kemal'in hukuki ve siyasal düşünceleri gazete yazılarıyla şekillenmiştir. Bu düşünceleri sadece entelektüel çevrelerle sınırlı kalmamıştır. Edebi eserleri, tiyatro oyunları ve gazetecilik faaliyetleri sayesinde halk kitlelerine ulaşmıştır (Şan-Koçkaya, 2018). Bu yönüyle Namık Kemal, modernleşmeyi yalnızca kurumsal bir dönüşüm olarak değil, aynı zamanda toplumsal bilinç ve siyasal kültürün yeniden inşası süreci olarak

değerlendirmiştir. Niyazi Berkes'in de vurguladığı üzere, onun gelenek ile modernite arasında kurmaya çalıştığı denge, Türk modernleşme tarihinin önemli dönüm noktalarından birini teşkil etmektedir (Berkes, 2002). Zira Namık Kemal, Batı'nın bilimsel ve siyasal kazanımlarından yararlanmayı savunurken, körü körüne bir taklitçiliği reddetmiş ve toplumsal ilerlemenin yerel değerler ve tarihsel tecrübeler temelinde gerçekleştirilebileceğini ileri sürmüştür.

Ali Suavi

Ali Suavi, dönemin birçok Osmanlı aydınından farklı olarak aristokrat veya bürokratik bir aile çevresinden gelmemiş, Çankırı'nın bir köyünden İstanbul'a göç eden mütevazı bir ailenin çocuğu olarak yetişmiştir (Uçman, 1989). Kendi kuşağındaki birçok aydının aksine eğitimini Avrupa'da sürdürmemiş, Osmanlı medreseleri ve rüştiyelerinde büyük ölçüde kendi çabalarıyla yetişmiştir. Buna rağmen Arapça, Farsça, Fransızca ve İngilizceye hâkim olmuş, gazetecilik ve düşünce hayatında dikkat çekici bir entelektüel birikim ortaya koymuştur. Yazılarında kullandığı sade ve akıcı üslup, fikirlerinin geniş kitlelere ulaşmasını kolaylaştırmış ve onu dönemin etkili düşünürlerinden biri hâline getirmiştir. Falih Rıfkı Atay'ın değerlendirmesine göre Ali Suavi, çağdaşları arasında en dikkat çekici ve özgün fikirler ortaya koyan aydınlardan biridir. Atay, onu ilk Türkçülerden ve Türkçenin sadeleşmesini savunan öncü isimlerden biri olarak nitelendirmekte ayrıca laiklik fikrine ilişkin ilk sistematik değerlendirmelerin de onun eserlerinde görüldüğünü belirtmektedir. Nitekim Atay, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasal ve toplumsal sorunlara yönelik en isabetli çözüm önerilerinin Ali Suavi'nin yazılarında yer aldığını ifade etmektedir (Atay, 1997).

Ali Suavi'nin düşünce dünyası tek bir ideolojik çerçeve içerisinde değerlendirilemeyecek kadar çok yönlüdür. Onun fikirlerinde İslamcılık, Osmanlıcılık, Türkçülük ve modernleşme

düşüncesine ilişkin unsurlar bir arada bulunabilmektedir. Bu nedenle Ali Suavi, Osmanlı'nın son dönem düşünce hayatında gelenek ile modernite, din ile siyaset ve Osmanlıcılık ile Türk milliyetçiliği arasında geçişler sergileyen özgün bir aydın olarak değerlendirilmektedir (Ortaylı, 2012)

Ahmet Rıza

Ahmet Rıza'da döneminin birçok aydını gibi Fransız düşünürlerden etkilenmiştir. Özellikle pozitivizm ve Auguste Comte'un etkisinde kalmıştır. Fransa'ya gittiği yıllarda Fransız entelektüel çevresiyle arkadaşlıklar kurmuştur. Bu bağlamda toplumsal ilerleme ile siyasal dönüşümün bilimsel ilkeler doğrultusunda gerçekleştirilmesi gerektiğini savunarak Osmanlı düşünce hayatında pozitivizmin önde gelen temsilcilerinden biri olarak temayüz etmiştir. Pozitivist düşüncüyü İslami referanslar çerçevesinde yorumlaması, onun bu düşünce sistemini özgün bir perspektifle ele aldığını göstermektedir. Bununla birlikte Ahmet Rıza, dönemin hâkim toplumsal, siyasal ve entelektüel eğilimlerini pasif biçimde takip etmekten ziyade, pozitivizmi modernleşme sürecinin temel dinamiklerinden biri olarak değerlendirmiş ve onu toplumsal dönüşümün gerçekleştirilmesinde işlevsel bir araç olarak konumlandırmıştır (Avcı, 2025).

Ahmet Rıza, Paris'te bulunduğu yıllarda Sultan II. Abdülhamid'e çeşitli raporlar göndererek devletin içinde bulunduğu siyasal sorunlara ilişkin görüşlerini aktarmıştır. Bu raporlarda, İslam hukukunun temel ilkelerinden biri olan meşveretin yönetime katılımı teşvik ettiğini vurgulamış ve bu doğrultuda meşrutiyet rejiminin İslam'a aykırı bir yönetim biçimi olmadığını ortaya koymaya çalışmıştır. Ancak Ahmet Rıza'nın bu girişimleri, merkezi yönetim nezdinde beklediği karşılığı bulamamıştır. Ahmet Rıza, düşüncelerini kamuoyuna duyurmak amacıyla yayımladığı *Meşveret* gazetesi aracılığıyla Osmanlı modernleşmesine ilişkin görüşlerini

sistematik bir şekilde ifade etmiştir. Gazetenin ilk sayılarında yer alan yazılarında, Batı medeniyetinin bilimsel ve teknik birikiminin alınması gerektiğini savunurken, bu birikimin Doğu toplumlarının kültürel değerleriyle uyumlu bir şekilde sentezlenmesinin önemine dikkat çekmiştir. Ona göre toplumsal ilerleme, halkın eğitim düzeyinin yükseltilmesi ve bilimsel düşüncenin yaygınlaştırılmasıyla mümkün olabilecektir. Bu çerçevede Ahmet Rıza, toplumsal dönüşümün şiddet ve zor kullanılarak değil, eğitim, bilinçlenme ve fikrî gelişim yoluyla gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu yaklaşım, onun pozitivist düşünceden beslenen tedrici ve barışçıl modernleşme anlayışının temel unsurlarından birini oluşturmaktadır (Ebüzziya, 1989).

Ziya Gökalp

Ziya Gökalp, Diyarbakır'ın köklü ve eğitimli ailelerinden birine mensup olarak dünyaya gelmiş, bu durum onun erken yaşlardan itibaren nitelikli bir eğitim almasına imkân sağlamıştır. Eğitim hayatı boyunca hem geleneksel İslami ilimlerle hem de modern düşünce akımlarıyla tanışan Gökalp, ilerleyen yıllarda Osmanlı Devleti'nin çeşitli idarî ve siyasî kademelerinde görev almıştır (Okay, 1996). Osmanlı Devleti'nin çözülme sürecine girdiği bir dönemde yetişen Gökalp, devletin karşı karşıya bulunduğu siyasal, toplumsal ve kültürel sorunlara çözüm arayan aydınlar arasında yer almıştır.

Türkiye'de sosyoloji disiplininin kurucularından biri olarak kabul edilen Ziya Gökalp, toplumsal meselelerin bilimsel yöntemlerle incelenmesi gerektiğini savunmuştur. Bu yönüyle dönemin birçok Osmanlı aydını gibi Batı düşüncesinden etkilenmiş, özellikle Fransız sosyolog Émile Durkheim'ın görüşlerinden önemli ölçüde yararlanmıştır (Şentürk, 2008). Durkheim'ın toplum, dayanışma ve kolektif bilinç kavramlarını Osmanlı toplumunun şartları içerisinde yeniden yorumlayan Gökalp, sosyolojiyi yalnızca

teorik bir disiplin olarak değil, aynı zamanda toplumsal dönüşümün ve milli birlik inşasının temel araçlarından biri olarak değerlendirmiştir. Bu doğrultuda geliştirdiğı fikirler, Türk milliyetçiliğinin teorik temellerinin oluşmasında ve Cumhuriyet döneminin fikrî altyapısının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Ziya Gökalp'in ilk dönem yayınları doğrudan sosyoloji alanına ilişkin çalışmalar olmasa da bu eserlerde Emile Durkheim'ın düşüncelerinin belirgin izleri görölmektedir. Durkheim'dan etkilenerек toplumsal meseleleri sosyolojik bir perspektifle değerlendirmeye başlayan Gökalp, Osmanlı düşünce hayatında sosyolojinin kurumsallaşmasına önemli katkılar sağlamıştır. Nitekim Selanik'te İttihat ve Terakki Mektebi'nde sosyoloji dersleri vermiş, daha sonra 1913 yılından itibaren Darülfünun'da kurulan İlm-i İçtimâî Kürsüsü'nde görev alarak sosyoloji eğitimini akademik bir zemine taşımıştır. Gökalp'in bu dönemde verdiği dersler ve kaleme aldığı eserler, büyük ölçüde Durkheim sosyolojisinin temel kavram ve yöntemlerinden beslenmiştir (Ülken, 1994).

Ziya Gökalp'in düşünceleri, dil, kültür, eğitim, milliyetçilik ve toplumsal modernleşme gibi birçok alanda etkisini göstermiştir. Bu çerçevede Gökalp, Türkçenin milli kimliğin ve toplumsal bütünleşmenin temel unsurlarından biri olduğunu savunmuş, dilde sadeleşme hareketini destekleyerek Türkçenin eğitim, edebiyat ve düşünce hayatında etkin bir şekilde kullanılmasının gerekliliğini vurgulamıştır. Ona göre ortak bir milli bilincin oluşabilmesi, öncelikle ortak bir dil etrafında şekillenen kültürel birlikteliğin sağlanmasına bağlıdır. Gökalp'in modernleşme anlayışının merkezinde ise "hars" ve "medeniyet" ayrımı yer almaktadır. Ona göre hars, bir millete özgü dil, gelenek, ahlak, sanat ve değerler bütünüünü ifade eden milli kültürü; medeniyet ise milletler arasında ortak olan bilim, teknik ve kurumsal gelişmeleri ifade etmektedir. Bu doğrultuda Gökalp, Osmanlı Devleti'nin yaşadığı toplumsal

çözülmenin aşılabilmesi için Batı medeniyetinin bilimsel ve teknik kazanımlarının benimsenmesi gerektiğini savunurken, milli kültürün korunmasına da büyük önem vermiştir. Nitekim ona göre modernleşme, Batı'nın kültürel değerlerinin taklit edilmesi anlamına gelmemekte; aksine milli kimliği muhafaza ederek evrensel medeniyet unsurlarından yararlanmayı gerektirmektedir (Ülken, 1994). Bu yaklaşım, Ziya Gökalp'in Türk modernleşmesini kültürel süreklilik ile toplumsal değişimi uzlaştırmaya çalışan bir proje olarak ele aldığını göstermesi bakımından önemlidir.

Ziya Gökalp, Türk milliyetçiliğine ilişkin görüşlerini yalnızca teorik eserlerinde değil, şiirlerinde de dile getirmiştir. Nitekim *Yeni Mecmua*'da yayımlanan ve Türkçülük düşüncesinin sembol metinlerinden biri hâline gelen şu dizeler, onun milliyet anlayışını açıkça yansıtmaktadır:

*“Vatan ne Türkiye'dir Türklere, ne Türkistan;
Vatan, büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan.”*

Bu dizelerde Gökalp, Turan'ı bütün Türk topluluklarının tarihsel ve kültürel birlikteliğini temsil eden ideal bir vatan olarak tasvir etmektedir. Ona göre Turan, yalnızca coğrafi bir mekânı değil, ortak dil, kültür ve tarih etrafında şekillenen bir ülküyü ifade etmektedir. Gökalp, Türkçülük düşüncesini açıklarken vatan kavramını uğruna fedakârlık yapılabilecek kutsal bir değer olarak değerlendirmiştir. Ancak bu kutsallığın kaynağını devlette değil, milletin varlığında aramıştır. Bu doğrultuda devlet, meşruiyetini millettten alan bir kurum olarak görülürken, millet ise ortak kültür, dil ve tarih bilinci etrafında şekillenen toplumsal bir bütünlük olarak ele alınmıştır. Bununla birlikte Gökalp, milli kimlik ile İslamiyet arasında bir karşıtlık kurmamış Türklerin hem İslam ümmetinin bir parçası hem de Türk milletinin mensubu olduklarını savunmuştur (Gökalp, 1918). Bu nedenle onun düşünce sisteminde milli vatan ile İslam vatanı birbirini dışlayan değil, birbirini tamamlayan unsurlar olarak değerlendirilmiştir. Böylece Gökalp, Türk milliyetçiliğini

kültürel temeller üzerine inşa ederken, dini ve milli aidiyetleri uzlaştırmaya çalışan bir yaklaşım geliştirmiştir.

Osmanlı'nın Son Dönemleri ile Cumhuriyet Dönemi Reformları ve Felsefi Temelleri

Osmanlı fikir hareketleri kapsamında dönüm noktalarından biri olan II. Meşrutiyet Dönemi'nde Osmanlı düşünce hayatı, devletin içinde bulunduğu siyasal ve toplumsal krizlere çözüm arayışları çerçevesinde şekillenmiştir. Bu dönemde Osmanlı aydınları arasında Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük olmak üzere üç temel siyasal düşünce akımı ön plana çıkmıştır. Söz konusu fikir akımlarının sistematik bir değerlendirmesi, Yusuf Akçura'nın 1904 yılında yayımladığı *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı makalesinde ortaya konulmuştur. Akçura bu çalışmasında, Osmanlı Devleti'nin geleceği için Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük siyasetlerini karşılaştırmalı olarak ele almış ve Türkçülüğün daha uygulanabilir bir siyasal proje olduğunu savunmuştur.

Tanzimat Dönemi'nde olduğu gibi II. Meşrutiyet Dönemi'nde de aydınlar düşüncelerini büyük ölçüde gazete ve dergiler aracılığıyla kamuoyuna aktarmışlardır. Bu süreçte İttihat ve Terakki Cemiyeti başlangıçta Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan farklı etnik ve dini unsurları ortak bir vatandaşlık anlayışı etrafında bir arada tutmayı amaçlayan “İttihad-ı Anasır” (unsurların birliği) politikasını benimsemiştir. İttihad-ı Anasır anlayışı, Osmanlı topraklarında yaşayan farklı toplulukların siyasi birlik içerisinde varlıklarını sürdürmelerini hedefleyen bir yaklaşımı ifade etmektedir. Nitekim dönemin önde gelen devlet adamlarından Dâhiliye Nazırı Halil Bey de "Vatan-ı Umumi" kavramını kullanarak Osmanlı ülkesini farklı etnik ve dini toplulukların ortak vatanı olarak tanımlamıştır.

Ancak özellikle Balkan Savaşları'nın ardından Osmanlıcılık düşüncesinin zayıflamasıyla birlikte Türkçülük fikri giderek daha

fazla önem kazanmıştır. Türkçülüğün en önemli yayın organlarından biri olan *Türk Yurdu* dergisi, milli kimlik ve milli kültür ekseninde şekillenen düşüncelerin yayılmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Bu düşünce akımının önde gelen temsilcileri arasında Ziya Gökalp önemli bir yere sahiptir. Gökalp, Türk milliyetçiliğini sosyolojik bir temele oturtmaya çalışmış ve geliştirdiği fikirlerle Cumhuriyet döneminin düşünsel altyapısının oluşmasına katkıda bulunmuştur. Nitekim Mustafa Kemal Atatürk de çeşitli vesilelerle Ziya Gökalp'in fikirlerinden etkilendiğini ifade etmiş ve onun Türk düşünce hayatındaki önemine dikkat çekmiştir (Ünüvar, 2009).

Bu bağlamda, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde gerçekleştirilen reformlar ve devrim adımları, yalnızca kurumsal değişiklikler olarak değil, belirli bir düşünce sisteminin toplumsal hayata aktarılmasına yönelik kapsamlı bir dönüşüm projesi olarak değerlendirilmelidir. Alfabe değişikliğinden Medeni Kanun'un kabulüne, Hilafetin kaldırılmasından eğitim alanında gerçekleştirilen düzenlemelere kadar uzanan bu reformlar ve devrim adımları dizisi, birbirinden bağımsız ve tesadüfi uygulamalar olarak değil, modernleşme ve toplumsal kalkınma hedefleri doğrultusunda şekillenen bütüncül bir programın parçaları olarak ele alınmalıdır. Bu dönüşümün temelinde ise aydınlanma düşüncesinin öne çıkardığı akıl, ilerleme ve laiklik gibi temel ilkeler yer almaktadır. Cumhuriyet kadroları, söz konusu ilkeleri Türk toplumunun tarihsel ve toplumsal koşullarına uyarlayarak çağdaş, bilimsel ve rasyonel temellere dayanan bir devlet ve toplum yapısı inşa etmeyi amaçlamıştır.

Pozitivizm, yukarıda da ilgili yerde bahsedildiği üzere, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan modernleşme sürecinin en etkili düşünsel kaynaklarından biri olmuştur. Özellikle bilimsel bilginin rehberliğini esas alan pozitivist yaklaşım, Cumhuriyet'in kuruluş felsefesinde ve reform anlayışında önemli izler bırakmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir, fendir." sözü, akıl ve bilimi toplumsal ilerlemenin temel dayanağı olarak gören bu

anlayışın en açık ifadelerinden biri olarak değerlendirilebilir. Bu doğrultuda Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen reformlar, toplumsal ve kurumsal dönüşümün bilimsel ve rasyonel esaslar üzerine inşa edilmesini amaçlamıştır. Cumhuriyet ideolojisinin temel ilkeleri arasında yer alan devletçilik, inkılapçılık ve laiklik de bu modernleşme anlayışıyla yakından ilişkilidir. Devletçilik ilkesi, ekonomik ve toplumsal kalkınmanın planlı bir şekilde gerçekleştirilmesini hedeflerken; inkılapçılık ilkesi, toplumun sürekli gelişim ve yenilenme içerisinde olmasını öngörmüştür. Laiklik ise siyasal ve hukuksal düzenin dinî otoritelerden bağımsızlaştırılarak akıl ve bilim temelli bir yapıya kavuşturulmasını amaçlamıştır (Cesur, 2018). Her ne kadar Cumhuriyet ideolojisini yalnızca pozitivizmle açıklamak mümkün olmasa da söz konusu ilkelerin şekillenmesinde pozitivist düşüncenin akılcılık, ilerleme ve bilim vurgusunun önemli bir etkisinin bulunduğu söylenebilir.

Pozitivizm, Cumhuriyet döneminin modernleşme anlayışı üzerinde belirli etkiler bırakmıştır. Nitekim Cumhuriyet Dönemi modernleşmesi ile Batı’da ortaya çıkan klasik pozitivizm arasında birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Buna göre, Avrupa pozitivizmi, daha bilimsel devrimler ve sanayileşme sürecinin şekillendirdiği tarihsel koşullar içinde gelişirken, Osmanlı-Türk modernleşmesinde çoğunlukla toplumsal dönüşüm ve kalkınma arayışlarının bir parçası olarak kabul görmüştür. Birçok Osmanlı aydını, Batı’nın askeri, ekonomik ve teknolojik üstünlüğünü açıklamaya çalışırken, bunun temelinde bilimsel bir zihniyetin bulunduğunu düşünerek, pozitif bilimlere dayalı bir düşünce yapısının da toplumsal ilerlemenin ön şartlarından biri olarak görmüştür. Bu bağlamda, Cumhuriyet Dönemi modernleşmenin pozitivizmi teorik bir doktrinden ziyade pratik ve dönüştürücü bir işlev yükleyerek yorumladığını göstermektedir (Kutluer, 2007).

Atatürk devrimlerin en belirgin boyutlarından biri, hiç şüphesiz laiklik ilkesinin siyasal ve hukuksal düzenin temel unsurlarından biri hâline getirilmesidir. Cumhuriyet kadroları, Saltanat ve Hilafetin kaldırılması, 1928 yılında anayasadaki "Devletin dini İslam'dır" hükmünün çıkarılması gibi düzenlemelerle, devlet yönetiminin dinî otoritelerden bağımsızlaştırılmasını hedeflemiştir. Bu yönüyle Cumhuriyet'in laiklik anlayışı, dinin siyasal ve hukuksal alandaki belirleyici rolünün sınırlandırılmasına dayanan bir modernleşme projesi olarak değerlendirilebilir (Alaydı, 2023).

Bununla birlikte Fransız laikliği ile Türk laikliği arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Fransa'da laiklik büyük ölçüde devlet ile kilise arasındaki kurumsal ayrılığı esas alırken, Türkiye'de dinin kamusal alandan tamamen dışlanması yerine devlet denetimi altında yeniden düzenlenmesi tercih edilmiştir. Bu doğrultuda kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı, din hizmetlerinin devlet kontrolünde yürütülmesini sağlayan bir mekanizma olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Türk laikliği, Fransız laikliğinden etkilenmekle birlikte, Osmanlı-Türk devlet geleneği ve toplumsal yapısının etkisiyle kendine özgü bir din-devlet ilişkisi modeli geliştirmiştir. Bu durum, Cumhuriyet'in laiklik anlayışının yalnızca Batı kaynaklı bir aktarım değil, aynı zamanda yerel koşullar çerçevesinde yeniden yorumlanmış bir uygulama olduğunu göstermektedir (Aksoy, 2019).

Atatürk devrimlerin dikkat çekici yönlerinden biri de dil ve tarih politikaları aracılığıyla yeni bir milli kimlik inşa etme çabasıdır. Cumhuriyet'in kültürel dönüşüm projesi, genel olarak millileşme, çağdaşlaşma ve laikleşme hedefleri etrafında şekillenmiştir. Bu süreçte geliştirilen Türk Tarih Tezi ve Güneş-Dil Teorisi, yalnızca tarih ve dil alanlarına ilişkin akademik yaklaşımlar olarak değil, aynı zamanda yeni ulus-devletin kültürel ve düşünsel temellerini güçlendirmeye yönelik girişimler olarak değerlendirilmelidir.

Dolayısıyla Türk Tarih Tezi ve Güneş-Dil Teorisi, erken Cumhuriyet döneminde milli kimlik, tarih bilinci ve kültürel süreklilik oluşturma hedefleri doğrultusunda geliştirilen düşünsel projeler olarak önem taşımaktadır. Bu girişimler, yeni devletin yalnızca siyasal ve kurumsal yapısını değil, aynı zamanda toplumun kendisini algılama biçimini de dönüştürmeyi amaçlayan kapsamlı modernleşme programının bir parçası olarak ortaya çıkmıştır (Akman, 2011).

Bu bağlamda Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen reformlar Tanzimat Döneminden bu yana olan düşünsel birikimin siyasal ve toplumsal alana yansımaları niteliğinde olmuştur. Akıl, bilim, ilerleme, laiklik ve milli kimlik ekseninde şekillenen bu dönüşüm süreci, yalnızca yeni bir devletin kurulmasını değil, aynı zamanda yeni bir toplum ve vatandaşlık anlayışının inşasını da hedeflemiştir. Bu yönüyle Cumhuriyet, Osmanlı'nın son döneminde başlayan modernleşme arayışlarının devamı ve kurumsallaşmış bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Cumhuriyet Dönemi Aydınlanma Felsefesinin Akademik İnşası

Atatürk, halkın eğitimi konusunda bir ihtiyaç olduğunun farkındaydı. Bu ihtiyacı karşılayan Türk Ocakları ve Öğretmen Birlikleri vardı. Türk Ocakları, halka sağlık hizmeti götürme, okul yaptırma, ihtiyacı olan öğrencilere burs sağlama gibi faaliyetleri üstlenmişken; Öğretmen Birlikleri, bulundukları merkezlerde halk dershaneleri açıp, kütüphaneler kurup, ardından konferans ve temsil düzenleyip dergi ve broşürler çıkararak, memleketin köylerine kadar ulaşıp İnkılabın anlamını ve amacını halka anlatmakla sorumluydular. Bunların yanında İstanbul Darülfünun Hoca ve öğrencileri Eskişehir, Bandırma, Sivas, Ankara ve Çankırı gibi şehirlerin köy ve kasabalarına gidip inkılap ve demokrasi prensiplerini anlatmışlardır. Ancak Serbest Fırka tecrübesinden sonra Türk Ocakları kapatılmış yerine Halk Evleri kurulmuştur. Halk Evleri de tıpkı Türk Ocakları gibi faaliyetlerde bulunmuştur.

Nitekim bilhassa köylere yönelik kültür, sağlık ve eğitim ihtiyacının karşılanması için yapılan çalışmalar yeterli olmamıştır (Eraslan, 2003).

Cumhuriyet yönetiminin felsefesi yükseköğretim kurumlarına da bir işlev yüklemişti. Yüklendiği bu işlev, mevcut eğitim kurumlarının yeni rejimin hedefleri doğrultusunda yeniden değerlendirilmesini beraberinde getirmiştir. Özellikle yükseköğretimin merkezî kurumu konumundaki Darülfünun, Cumhuriyet'in bilimsel, akılcı ve çağdaş eğitim anlayışını ne ölçüde karşılayabildiği açısından yoğun tartışmalara konu olmuştur. Bu tartışmalar, ilerleyen yıllarda üniversite reformu girişimlerinin temel gerekçelerinden birini oluşturacaktır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1931'de gerçekleştirdiği üçüncü büyük kongresinde Darülfünun'un ıslah edilmesine karar verilmiştir. Bunun için bir rapor hazırlamak üzere Avrupa'dan uzman davet edilmiştir. Albert Malche, yükseköğretim kurumlarındaki sorunları tespit etmek ve rapor hazırlamak üzere Türkiye'ye gelmiştir. Malche'nin hazırladığı rapora göre, Darülfünun'da okutulan derslerin eski metotlarla yapıldığını, toplumsal yaşam ile bu kurumun bağının olmadığı, aynı zamanda bilimsel yayınların yetersizliği, yabancı dil eksikliği ifade edilirken kütüphanelerin işlevlerinin yetersiz olduğu, erken kapanıp, dışarıya kitap vermemesi gibi olgular vurgulanmıştır. Yönetim bu raporu beğenmiş (Akıncı, 2023) bunun üzerine 1933 yılında çıkarılan 2252 sayılı Yasa ile Cumhuriyet yönetim ve ilkelerine uyum sağlayamadığı gerekçesiyle kapatılmıştır. Bunun akabinde İstanbul Üniversitesi kurularak Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır (Tanilli, 2004).

Bu gelişmelere paralel olarak aynı yıllarda İstanbul Üniversitesi'ne gelen Alman hocaların da akademik ve düşünsel anlamda katkıları yadsınamaz bir gerçektir. Nazi baskısından kaçan hocalar Atatürk tarafından ülkeye davet edilmiştir ve Cumhuriyet

dönemi İstanbul Üniversitesi'nin temellerinin atılmasında ve her dalda gelişimine katkı sağlamışlardır (Grothusen, 1981).

Cumhuriyet'in kültürel ve düşünsel dönüşüm sürecinde gerçekleştirilen kurumsal girişimlerin de önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu çerçevede Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kurulması, milli kültürün yeniden inşası, tarih ve dil çalışmalarının bilimsel bir zemine oturtulması ve yeni nesillerin Cumhuriyet idealleri doğrultusunda yetiştirilmesi açısından önemli katkılar sağlamıştır. Söz konusu kurumlar, yalnızca akademik faaliyetlerin yürütüldüğü merkezler değil, aynı zamanda Cumhuriyet'in kültür politikalarının şekillendiği ve topluma aktarıldığı temel kuruluşlar olarak işlev görmüşlerdir.

Bu dönemin dikkat çekici gelişmelerinden biri de dünya düşünce ve kültür mirasının Türkçeye kazandırılmasına yönelik kapsamlı çeviri faaliyetleridir. Özellikle Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel döneminde başlatılan Tercüme Hareketi kapsamında, felsefe, edebiyat, tarih ve bilim alanlarında Batı düşüncesinin temel eserleri ve dünya klasikleri Türkçeye çevrilmiştir. Antik Yunan'dan Aydınlanma düşünürlerine kadar uzanan geniş bir yelpazedeki klasik eserlerin Türk okuyucusuyla buluşturulması, Cumhuriyet'in kültürel modernleşme projesinin önemli unsurlarından biri olmuştur. Bu çeviri faaliyetleri sayesinde evrensel düşünce mirasına erişim kolaylaşmış, eleştirel ve bilimsel düşüncenin yaygınlaşmasına katkı sağlanmıştır. Bu nedenle Hasan Âli Yücel öncülüğünde yürütülen Tercüme Hareketi, erken Cumhuriyet döneminin aydınlanmacı kültür politikalarının en önemli yapı taşlarından biri olarak değerlendirilmektedir (Toprak, 2011).

Günümüzde Türkiye'de bilim, eğitim, kültür ve akademi alanlarında yürütülen tartışmaların önemli bir kısmı, Cumhuriyet'in erken döneminde oluşturulan bu düşünsel ve kurumsal mirasın izlerini taşımaktadır. Bu durum, Cumhuriyet'in yalnızca bir siyasal

rejim değişikliği değil, aynı zamanda günümüze kadar uzanan kapsamlı bir kültürel dönüşüm olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Aydınlanma düşüncesiyle Türk modernleşmesi ve Cumhuriyet'in fikirsel yapısı, sadece siyasi ve kurumsal dönüşümlerin değil aynı zamanda uzun bir entelektüel bir birikimin ürünüdür. Tanzimat Dönemi'nden itibaren Osmanlı aydınları vasıtasıyla gündeme gelen modernleşme ve aydınlaşma tartışmaları, Batı düşünce tarzının, akıl, bilim, ilerleme ve özgürlük gibi temel kavramlarının Osmanlı düşünce hayatına yansımaları sağlamıştır. Bu anlamda Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi, Ahmet Rıza ve Ziya Gökalp gibi aydınlar farklı görüşlere sahip olmakla beraber, Osmanlı Devleti'nin ve toplumunun karşı karşıya kaldığı sorunlara çözüm aramışlardır. Bu çözüm arayışında modernleşme fikri etrafında toplanmışlardır. Bu bağlamda aydınlanma düşüncesi, pozitivizm, milliyetçilik ve toplumsal dönüşüm anlayışları, Türk düşünce hayatının temel tartışma alanlarının merkezinde olmuştur. Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte söz konusu düşünsel miras, siyasal ve kurumsal reformlar aracılığıyla somut bir nitelik kazanmıştır. Laiklik, bilimsel eğitim, hukuk reformları, üniversitenin yeniden yapılandırılması, dil ve tarih politikaları ile kültürel dönüşüm projeleri, Cumhuriyet'in akılcı ve çağdaş bir toplum oluşturma hedefinin yansımaları olarak ortaya çıkmıştır.

Bununla birlikte Cumhuriyet'in modernleşme tecrübesi, Batı düşüncesinin doğrudan aktarılmasından ibaret değildir. Osmanlı'dan devralınan tarihsel tecrübe, toplumsal yapı ve kültürel değerler, modernleşme sürecinin yerel şartlar doğrultusunda yeniden yorumlanmasını gerekli kılmıştır. Bu nedenle Türk modernleşmesi, evrensel düşünce akımlarının yerel ihtiyaçlar ve tarihsel koşullarla sentezlenmesi sonucu ortaya çıkan özgün bir deneyim olarak değerlendirilmelidir.

Sonuç olarak Cumhuriyet, Osmanlı'nın son döneminde şekillenmeye başlayan aydınlanmacı ve modernleşmeci düşünce geleneğinin kurumsallaşmış bir devamı niteliğindedir. Akıl, bilim, ilerleme, laiklik ve milli kimlik ekseninde şekillenen bu miras, günümüzde de Türkiye'nin eğitim, kültür, demokrasi ve modernleşme tartışmalarında etkisini sürdürmekte, Cumhuriyet'in felsefi mirasının anlaşılmasında temel bir referans noktası olmayı devam ettirmektedir.

Kaynakça

Akıncı, A. (2023). “Darülfünundan İstanbul Üniversitesine Resmî İdeolojinin Yükseköğretime Etkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 18(1), ss. 66 – 86.

Akman, Ş.T. (2011). Türk Tarih Tezi Bağlamında Erken Cumhuriyet Dönemi Resmî Tarih Yazımının İdeolojik ve Politik Karakteri. *Hacettepe hukuk Fakültesi Dergisi* 1(1), ss. 80-109.

Aksoy, M. (2019). Fransa’nın Üçüncü Cumhuriyet Dönemi ile Türkiye’nin Tek Parti Döneminin Laiklik Uygulamaları Açısından Mukayesesi. *Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi* 4(2): 202-244.

Alaydı, N.A.M. (2023). Kemalizm’in Demokrasi Tasavvuru: Feroz Ahmad ile Levent Köker’in Kemalizm-Demokrasi Analizleri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme. *Uluslararası Akademik Birikim Dergisi*, Yıl: 2023, C.6, S.3, ss.325-335.

Atay, F.R. (1997). *Baş Veren İnkılapçı Ali Suavi*. Yenigün Haber Ajansı.

Avcı, Ö. (2025). *Pozitivist Düşünür Ahmet Rıza*. Filiz Kitabevi.

Berkes, N. (2003). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. yay haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları.

Cesur, A. (2018). Tarihsel Süreklilik Bağlamında Resmi İdeoloji Olarak Kemalizm’in Entelektüel Temelleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.11.

Çavdar, T. (1991). *İttihat ve Terakki*. İletişim Yayınları,

Dağ, A. (2020). *Modernleşme Ekseninde Türk Düşüncesi*. Büyüyen Ay Yayınları.

Ebüzziya, Z. (1989). Ahmet Rıza. *DİA*, C.2.

Eraslan, C. (2003). *Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk*. Kum saati yay.

Gökalp, Z. (1918). Turan Nedir? *Yeni Mecmua* sayı 31.

Grothusen, K.D. (1981).1933 Yılından Sonra Alman Bilim Adamlarının Türkiye'ye Göçü. *Belleten*, C.45, ss. 537-550.

Kahraman, A. (2010). Şinasi, *DİA*, C. 39, ss.166-169.

Kaplan, M. (2012). *Mustafa Reşit Paşa ve Yeni aydın Tipi, Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. İş bankası yay.

Kutluer, İ. (2007). Pozitivizm, *DİA*, C.34.

Lewis, B. (2000). *Modern Türkiye'nin Doğuşu* TTK.

Okay, M. O. (1996). Ziya Gökalp. *DİA*, C.14.

Ortaylı, İ. (2012). Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, İş bankası yayınları.

Şan, M.K., & Koçkaya, A. (2018) Namık Kemal Düşüncesinde İlerleme. *Gelenek Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*. C.4, S. 8.

Şentürk, R. (2008). *Türk Düşüncesinin Sosyolojisi*. Etkileşim yayınları.

Tanilli, S. (2004). *Nasıl Bir Eğitim İstiyoruz*, Adam yayınları.

Uçman, A. (1989). Ali Suavi, *DİA*, C. 2.

Ülken, H.Z. (1979). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. Ülken Yayınları.

Ülken, H.Z. (1994). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. (4. bs.). Ülken Yayınları.

Ünüvar, K. (2009) İttihatçılıktan Kemalizme İhya'dan İ  a'ya Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C.1. İletişim yayınları.

BÖLÜM 6

CUMHURİYET VE HUKUK DEVRİMİ: LAİKLİK İLKESİNİN AYDINLANMA PERSPEKTİFİNDEN TEMELLENDİRİLMESİ

Zafer IŞIK¹

Giriş

Aydınlanma, insanı ve insan aklını temele alarak özellikle 18.yüzyıl Batı toplumunda etkilerini hissettiren, kültürel, ekonomik ve siyasi kavramlara yeni anlamların yüklendiği ve modern düşünce anlayışının gelişmeye başladığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir Avrupa akımı olarak doğup gelişen ve etkileri günümüze dek ulaşan bu süreç dünya siyasi tarihi üzerinde büyük değişimlere yol açmıştır. Bu değişimlerin yaşandığı ve etkilerinin Türk toplumu üzerinde de görüldüğü alanlardan biri de laiklik kurumu ile ilgili ortaya çıkan gelişmeler olmuştur. Türk laikliği genel anlamda Fransız laikliğini kendisine model almıştır. Bu model alışı Fransa ile Osmanlı Devleti döneminden itibaren süregelen ikili ilişkilerin payı büyüktür.

Aydınlanmadaki temel anlayış insanın varlığını yalnızca bir “akıl varlığı” olarak nitelendirmiş olmasıdır. Bu dönem düşünürlerine göre insan Aydınlanma’ya kadar olan süreçte aklı; din,

¹ Sosyolog, Dr., Bağımsız araştırmacı, ORCID: 0000-0002-8010-5085.

Tanrı, devlet ve gelenek gibi kurumların rehberliğinde kullanabilmiştir. Ancak Aydınlanma ile birlikte bu sistematik yer değiştirmiş ve akıl, rehberlik edici bir role kavuşmuştur. Aydınlanma ile başlayan süreçte din, iktidar ve toplumsal alandaki bazı kavramlara yeni anlamlar yüklenmiş, insana ve insan aklına verilen değerin önemi daha da artmıştır. Aydınlanma'nın etki alanı Türk modernleşme hareketlerine ve yapılan devrimlere de yansımış, beraberinde Türk laikliğinin oluşmasına da katkı sağlamıştır. Bu çalışmada Aydınlanma ile başlayan sürecin nasıl geliştiği, dünya siyasi tarihi üzerindeki etkilerinin neler olduğu, Türk modernleşmesi ve Türk laikliği üzerinde ne gibi etkilerinin olduğu üzerinde durulmuştur.

Aydınlanma Nedir?

“Aydınlanma” kavramının tanımıyla ilgili çok sayıda görüş ortaya konmuş, bu konu ve etki alanı uzun yıllar boyunca bilim dünyası için önemli bir özne haline gelmiştir. Ortaya çıktığı coğrafya açısından Avrupa'ya ait bir ideoloji olan Aydınlanma; dünya düşünce tarihinde önemli gelişmelere kaynaklık etmiş, bu anlamda Avrupa yeni bir anlayışla tanışmıştır. Çünkü bu dönem siyasi düşünce tarihinde akli esas alarak ekonomik, sosyal ve siyasi kavramlara farklı anlamların yüklendiği, modern düşünce sisteminin temellerinin atıldığı bir dönem olmuştur. Aydınlanma Çağı, fikri anlamda her tür tabunun yıkıldığı bir dönem olduğu gibi cemaat düşüncesinden cemiyet düşüncesine geçiş çağı olması bakımından da önem taşımaktadır. 17. yüzyıldan itibaren Fransa'da Galikanizm, Büyük Britanya'da Anglikanizm ve Doğu Avrupa'da da Ortodoks kilisesi bir tabakalaşma oluşturmuştur. Dolayısıyla bütün modernleşme hareketlerinin Aydınlanma felsefesinden kaynaklandığını ya da Aydınlanma'nın ortaya koyduğu görüşlere karşı bir savunma refleksinden ortaya çıktığını söylemek mümkün olmaktadır (Timur, 2019).

Aydınlanma, Avrupa'ya ait bir ideoloji olarak ortaya çıkmış ve Avrupa'nın her tarafında etkili olmuştur. Bu dönem bir süreç olarak ele alındığında ise 1688 yılında İngiliz Devrimiyle başladığı ve 1789 Fransız İhtilali ile sona erdiği bilinen düşünsel bir dönemi ifade ettiği söylenebilir. Bu süreç insanlık tarihinin son üç asırlık dönemine damgasını vurmuş, toplumların tarihsel gelişim süreçlerinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Rönesans'la başlayan süreçle birlikte aklın egemen olduğu ve insan aklının her şeyi başarabileceğine inanıldığı bir dönem başlamıştır. Öyle ki akıl dışında hiçbir bilgi kaynağına itibar edilmemiş ve insan aklı Aydınlanma'nın temel dayanak noktası olmuştur (Baykal,1988).

Aydınlanma'nın en önemli isimlerinden bir olan Kant da bu dönemi ifade ederken akıl endeksli bir tanım yapmış ve akıl dışı otoritelerden vazgeçilmesi gerektiğini savunmuştur. Bununla birlikte Kant, akla üstesinden gelemeyeceği görevler verilmesini de doğru bulmamış ve bunu aşırılığa kaçmak olarak nitelendirmiştir. Kant'a göre Aydınlanma; insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu ergin-olmayış durumundan kurtulup kendi aklını kullanmaya başlamasıdır. Kant'a göre Aydınlanmanın en temel özelliklerinden biri, insan aklını sınırlandıran yöneticilerin etkisinden ve dinsel yaklaşımlardan kurtarma ihtiyacıdır (Aydın, 2010).

Aydınlanma Felsefesinin Ortaya Çıkışı

15. yüzyılda Avrupa'da dini değerler ve gelenekçi yaklaşımlarla şekillenmiş olan dünya görüşü ve bununla birlikte felsefenin de bilimsellikten zayıf oluşu insanoğlunu tatmin etme noktasında yetersiz kalmıştır. Toplumda var olan düşünce çizgisi yeni ve çağdaş yorumların ortaya konulabilmesine izin vermiyor; dolayısıyla düşünsel hayat belli kalıpların içine hapsoluyordu. Tüm bu sınırlandırmalara karşın doğup gelişen bir felsefi akım olan Rönesans'la birlikte insan ve insana ait olan değerler konu edilmeye başlanmıştı. Dinden bağımsız bir kültür oluşturmayı ve insana ait

bilinmeyenleri aklın egemenliğinde ortaya koymayı hedefleyen bu felsefî hareket, hayatın anlamı üzerine yeni yorumlara ve değerlendirmelere açık bir düşünceyi savunmaktaydı (Çiğdem,1992).

Avrupa’da süregelen gelişmelerin 16. yüzyılda hız kazanması ve edebiyatın da sağladığı katkılar neticesinde aklın egemen olduğu ve etki alanı giderek genişleyen bir süreç belirmeye başlamıştır. 16. yüzyılda ezberci eğitim ve bilim anlayışına karşı durarak gözlem ve uygulamanın önemine vurgu yapan düşünürler sayesinde Ortaçağ kuramlarına karşı eleştirel bir yaklaşım ortaya çıkmıştır. Descartes’in 16. yüzyılda ortaya koyduğu akılcılık (usçuluk) yaklaşımı da Avrupa’yı önemli ölçüde etkilemiş bununla birlikte edebiyat alanında düzyazının önemi giderek artmıştır. Bundan dolayı savunulan fikirlerin en doğru şekilde düzyazı sayesinde ortaya konabileceği fikri de ağırlık kazanmaya başlamıştır (Aydın, 2010).

Rönesans fikrini savunan yaklaşımlar; 17. yüzyıl içinde Descartes, Spinoza ve Leibniz gibi düşünce insanlarının katkılarıyla 18.yüzyıl felsefe anlayışına da yansımıştır. Rönesans ile temelleri atılan, 16. ve 17. yüzyıllar içinde bilim, felsefe, ekonomi ve sosyal alanlarda yaşanan gelişmelerle alt yapısı şekillenen Aydınlanma felsefesi 1789 yılındaki Fransız Devrimi ile birlikte hayat bulmaya başlamıştır. Fransız Devrimi’nin yaşanan süreçte önemli katkıları olmuştur. Bu katkılar arasında, yeni görüşlere temel oluşturacak düşüncelerin Fransız düşünürlerin kaleminden çıkacak olması ve bu fikri benimseyip yaşatacak okuryazar kesimin Fransa’da mevcut olması başta gelmektedir. Bu sebepten dolayıdır ki Aydınlanma felsefesi, Fransız Devrimi sayesinde bu ülkede diğer Avrupa ülkelerinden daha önce yaşam alanı bulmaya ve gelişmeye başlamıştır (Lewıs, 2015).

Fransız aydınlanması özellikle Voltaire ve Rousseau gibi iki önemli ismin etrafında şekillenmiştir. Bu isimlerden Voltaire’e göre

insanoğlunu karanlığa götüren temel sebep bilgisizliktir. Bu nedenle Voltaire bilgisizliğe karşı aklı yani “us”u savunmuştur. Öte yandan Voltaire’in bu görüşüne karşı çıkan Rousseau ise insanın doğasına uygun olacak şekilde onun duygularına hitap etmeyi daha çok tercih etmiştir (İşler, 1999).

Her ne kadar Aydınlanma felsefesinin alt yapısı, farklı uluslardan ve birbirinden farklı düşünce yapısına sahip kişilerden oluşturulmuş olsa da Fransızların bu iki önemli filozofu kendilerine has düşünce sistematığı sayesinde sadece Fransa’da değil dünyanın birçok noktasında etkili olmuşlardır. Aydınlanma bu açıdan bakıldığında kültürel ve siyasi oluşumunun büyük bir kısmını Fransız Devrimi’ne borçludur denebilir. Fransız Devrimi’nin Aydınlanma üzerinde bıraktığı etkinin ana teması din olgusunun insanı mutsuzluğa götüren bir kurum olduğu gerçeğidir (Çiğdem, 2003).

Aydınlanma Öncesi Laiklik

Laiklik, esas anlamını ve etki gücünü Aydınlanma Çağı’nda kazanmıştır. Bununla birlikte bu dönemden önce de bazı düşünürlerin laiklik düşüncesine önemli katkıları olmuştur. Aydınlanmanın önemli isimlerinden olan Dante ve Luther gibi düşünce adamlarının laiklik düşüncesine esas teşkil edecek görüşleri bu çağın düşünce yapısının anlaşılabilmesi için önem arz etmektedir. Aydınlanma öncesinde kilisenin, iktidarın tamamen kendi elinde olduğunu iddia ediyor olmasına rağmen artık krallar da papalığın bu sarsılmayacağını düşündüğü otoritesine karşı koyar hale gelmişti (Çelik, 2005).

Ortaçağ siyasi iktidar anlayışının kiliseye karşı giderek güç kazanıyor oluşunda Roma hukukunun yeniden egemen hale gelmesinin ve bununla birlikte Aristotelesçi anlayışın yeniden öğreniliyor oluşunun büyük katkıları olmuştur. Bunun yanı sıra devlet otoritesinin egemen güç olduğunun ve kendi kendisine yeterli

gelen bir yapısının olduğunun kabul edilmesiyle birlikte artık kilise otoritesinin hüküm verici olmasının akla uygun olmadığı sonucu ortaya çıkmaktaydı (Usta, 2018).

Bu düşünce yapısının oluşmaya başlaması birtakım çatışmaları da beraberinde getirmiştir. Fransa Kralı IV. Philippe ile Papa arasında 1296 yılında başlayan çatışmaların ana sebebini kralın din adamlarını vergiye bağlaması oluşturmuştu. Dolayısıyla devlet elinde bulundurduğu güç ile artık büyük sermayeleri elinde tutan kiliseyi devlet harcamalarına ortak etmeyi amaçlıyordu. Kralın bu ısrarcı tutumu sonucunda sorunun niteliği de değişmiş ve artık bu konu ekonomik bir sorun olmaktan çıkarak siyasi bir şekle dönüşmeye başlamıştı. Fransa Kralı'nın bu tutumuna paralel olarak İngiltere Kralı I. Edward da kilise mensuplarını vergiye bağlama yolunu seçmişti. Kralların göstermiş olduğu bu tutum kilisenin otoritesine karşı olanların bir araya gelmesini sağlamıştı (Çelik, 2005).

Aydınlanmanın bir diğer önemli isimlerinden olan İtalyan Dante ise iktidarın gücünün imparatorluğun elinde olmasını savunmaktaydı. Dante, iktidar gücünü elinde tutan imparatorun kiliseden bağımsız hareket etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Dante'nin bu görüşlerine paralel bir anlayışı benimseyen ve hatta daha katı bir anlayışı savunan, modern anlamda “devlet” kavramının ortaya konulabilmesine ilk katkı sağlayan düşünür Podovalı Marsilius olmuştur. Marsilius'a göre kilisenin siyasi iktidar üzerinde herhangi bir hak iddia etmesi söz konusu değildir. Yine onun savunduğu görüşe göre kilise, siyasi otoritenin yani kral, prens ya da imparatorun egemenlik sahası içerisinde yer almalıydı (Akai, 1990).

Aydınlanma ile başlayan yeni düşüncelerin sürekli bir gelişim göstermesi ve iktidarlara sarsacak niteliğe ulaşması sonucunda özellikle toplumun alt kesimlerinde kiliseye karşı duyulan hoşnutsuzluklar iyice gün yüzüne çıkmaya başlamıştı. Toplumdaki bu dalgalanma giderek bütün Avrupa'yı içine alacak

şekilde bir dini ve siyasi harekete dönüşmüştü. Avrupa'nın tümüne etki eden ve iki yüz yılı aşkın bir süre boyunca etkileri hissedilen bu hareket *Reform* olarak ifade edilmekteydi. Reform hareketlerinin en önemli isimlerinden biri hiç şüphesiz Martin Luther olmuştur. Aslında bir din adamı olan Luther'in din ile ilgili görüşleri, dinin insan ve Tanrı ile olan ilişkisine yönelik görüş ve düşünceleri farklı yorumların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum onun büyük kitleler tarafından dikkatle izlenmesini sağlamış ve böylece laik düşünce anlayışına bu dönemdeki en önemli katkılarını sunmuştur (Çelik, 2005).

Bu dönem içinde Martin Luther kilise hakkındaki görüşleriyle farklı bir bakış açısını temsil etmiştir. Luther'e göre kilise, gerçek bir inananlar topluluğunu ifade etmeli, zora koşma yetkisini ise dünyevi iktidar kullanabilmeliydi. Martin Luther'in çağdaşı bir filozof olan Calvin de tıpkı Luther gibi dini konularda İncil'i referans alan bir anlayışı benimsemişti. Hristiyanlığın ortaya çıkmasında kilise gibi bir kurumun olmadığını savunan Calvin, İncil varken kiliseye tabi olmanın doğru olmadığına inanmıştır. Bu dönemde ortaya atılan görüşler ve girişimler neticesinde özgürleşmeye yönelik bazı adımların kilisenin etkisi altında kalmadan atılması zorunluluğu doğmuştur. Aydınlanma Çağı'na gelene kadar ki üç dört asırlık süre zarfında Avrupa'da laik düşünce yapısının oluşması adına yaşanan gelişmeler Aydınlanmaya da temel oluşturmuştur. Bu temelin oluşmasına katkı sunanlar arasında başta Martin Luther, Dante ve Podovalı Marsilius gibi isimler gelmektedir. Ortaya atılan yeni düşünce tarzları sayesinde kilisenin toplum üzerindeki baskısı da aynı oranda azalmaya başlamıştır (Timur, 2019).

Aydınlanma Çağı'nda Laiklik

Aydınlanma Çağı'na gelinceye kadar farklı görüş ve düşüncelerin katkılarıyla beslenen ve gelişimini sürdüren laik

düşünce anlayışı gerçek anlamını Aydınlanma Çağı ile yakalamıştır. Aydınlanma Çağı'nın gerçek karakteristiğini Tanrı ve din karşısında göstermiş olduğu tutum meydana getirmiştir. Esasen Aydınlanma, Tanrı ve din olgularını inkâr etmemiş ancak Tanrı'yı kavramsal bir yapıya dönüştürmeye çalışmıştır. Din olgusunu ise insanın kendi eğilim ve yönelimleriyle kendi içinde oluşturabileceği bir kurum haline indirgemıştır. Dolayısıyla bu sistematik beraberinde yeni bir Tanrı, yeni bir din anlayışı ve yeni bir insan tipinin doğmasına yol açmıştır (Aydın, 2010).

18. yüzyılla beraber gelişen süreçte yüzyıllarca tartışmaya açılmamış, irdelenmemiş birçok konu artık araştırılabilir ve tartışılabilir bir konu halini almıştır. Avrupa'da şekillenen bu özgür düşünce yapısının oluşmasında elbette ki Reform'un etkileri büyük olmuştur. Bu etkiyle birlikte o zamana dek Tevrat ve İncil gibi kutsal kitapların açıklamadığına inanılan konular artık tartışılabilir bir hale gelmişti. Bunun yanı sıra bu anlayışın siyasal düşünce sahasına yansması da hızla ilerlemeye başlamıştır. Bu açıdan bakıldığında Aydınlanma Çağı'nın dünya siyasal düşünce tarihi üzerinde büyük etkileri olduğunu söylemek mümkündür. Siyasi anlamda bu gelişimin sağlanmasında özellikle Jean Bodin'in önemli katkıları olmuştur. Bodin, Aydınlanma'da oluşan siyasal iktidar yapısına ve modern devlet kurumunun ihtiyacı olan unsurların ortaya çıkmasına öncülük etmiş, mutlak monarşinin laik bir iktidar yapısı içinde anlam kazanabileceğini savunmuştur (Ağaoğulları ve ark., 2000).

Aydınlanma döneminin bir başka önemli ismi olan Hobbes ise öngördüğü siyasal yapı içerisinde toplum ve iktidarın belli dinamiklerle bir merkezde toplanıp bu merkezin de rasyonel bir meşruluk ile donatılması gerektiğini savunmuştur. Hobbes öne sürdüğü bu görüşleri itibariyle modern devlet yapısının bileşenlerini ortaya koymuş ve egemenliğin paylaşımı noktasında yeni tartışmaların önünü açmıştır (Çelik, 2005).

Fransız Aydınlanmasının temeli İngiliz filozof John Locke'un teorisi üzerine inşa edilmiştir. Laik düşünce yapısının oluşmasında en etkili kişilerden biri olan John Locke'un ortaya koyduğu ve bireyi düşüncenin merkezine alan anlayış ve uğraşı 18. yüzyıl sonlarına kadar ortaya atılan görüşler üzerinde önemli katkılar sağlamıştır. Krala karşı parlamentoyu, aristokrasiye karşı burjuvaziyi savunan John Locke, insanın eylemlerinde ahlaki kurallara başvurması gerektiğini ve ilahi yasaların tesis ettiği ölçüde eylemlerini yönetmesinin doğruluğuna inanmıştır (Cevizci, 2001). John Locke'u Fransa'ya taşıyan isim ise Voltaire olmuştur. Bu sebeptendir ki Aydınlanma'nın Fransa'da temel özelliklerini kazanması ve sistemsel bir bütünlüğe ulaşması Voltaire sayesinde gerçekleşmiştir. Ortaya koyduğu fikirlerin yanı sıra Voltaire'in ön plana çıkan edebi eserleri de Fransız Aydınlanmasına önemli katkılar sağlamıştır (Usta, 2018).

Laik düşünce anlayışının gelişmesi anlamında fikirler öne süren, Aydınlanma'nın bir başka önemli ismi de Montesquieu olmuştur. Montesquieu'nun devlet anlayışına göre siyasi iktidar denetlenebilir bir yapıdadır ve insan akıllı toplumsal kurumları eleştirebilmelidir (Şenel, 1986). Diğer taraftan devletin görevi akıl yasalarını işletmektir. Devlet, kişinin özgürlük ve mülkiyetini korumalı ancak toplumsal alana müdahale etmemelidir. Montesquieu kuvvetler ayrılığı esasında oluşturmuş olduğu devlet ve siyasi iktidar yapısıyla birlikte laik düşüncenin devleti kuran ve sürdüren iradenin temeli olduğunu iddia etmiştir (Cevizci, 2002).

Aydınlanma Çağı'ndaki fikirleriyle laik düşünce yapısının gelişmesinde önemli pay sahibi olan ve günümüzdeki laik düşüncenin tanımlanmasında kullanılan kavramları bilim dünyasına kazandıran isim Rousseau olmuştur. Aynı zamanda "milli egemenlik" kavramının da isim babası olan Rousseau egemenliğin halka ait olduğunu savunmuştur. Bu düşünce yapısı günümüz laik devlet düzeninin oluşmasına zemin hazırlamış, iktidara ait bütün

araçlar halka geri verilmiştir. Rousseau, ortaya koyduğu “eşit haklara sahip vatanda” kavramı ile de vatandaşlık kavramının tanımını daha da derinleştirmiş ve daha anlamlı bir hale gelmesini sağlamıştır (Lewis, 2015).

Aydınlanma Çağı’nda ortaya atılan görüş ve düşüncelerin özgür düşüncenin oluşmasına büyük katkıları olmuştur. Bu fikirlerin ekseninde gelişen düşünce sistemi Avrupa ve Amerika’ya etki edecek büyük bir fikrî değişimi de beraberinde getirmiştir. Bu dönemde fikirleriyle ön plana çıkan düşünce adamları temel olarak özgür hareket eden insan aklının batıl düşünce ve önyargılardan arındırılmasını savunmuş ve bu anlamda siyasi iktidarların dini bir otoritenin varlığına ihtiyacı olmadığını dile getirmişlerdir. Bu düşüncelerin birçoğu günümüzdeki din-toplum-iktidar arasındaki ilişkileri önemli ölçüde etkileyecek sonuçlar doğurmuştur. Günümüzdeki özgür düşüncenin temellerinin de bu dönemde atıldığını söylemek mümkündür. Diğer taraftan dünya üzerinde varlığını sürdüren ve yönetim tarzlarını “laik” ya da “seküler” olarak nitelendiren birçok devletin söz konusu yönetim anlayışları Aydınlanma Çağı’nda gelişme gösteren düşünce yapısının somut birer örneği niteliğindedir.

Aydınlanma ve Din

Ortaçağ karanlığına karşı doğarak gelişen, kilise egemenliğine karşı çıkan ve bireyin kendisini keşfederek aklını kullanmasının farkına varmasına zemin hazırlayan bir düşünce akımı olan Aydınlanma, temelde Tanrı’yı ve dini inkâr etmemiştir. Bununla birlikte Tanrı’yı bir kavram derecesine indirmiş, dini de insanın inisiyatifine bağlı kılacak bir kuruma dönüştürmüştür. Dolayısıyla Tanrı ve din kavramlarına anlam yükleme görevi insana, yani insan aklına verilmiştir. Aydınlanma’nın ortaya koymuş olduğu bu sistematikte birlikte yeni bir insan tipi, yeni bir din modeli ve yeni bir Tanrı anlayışı ortaya çıkmıştır (Aydın, 2010).

Aydınlanma ile birlikte Tanrı'nın insana buyruklar koyamayacağı ve Tanrı'nın fonksiyonunu da insanın belirleyeceği bir felsefe akımı ortaya çıkmıştır. Bu anlayışın bir sonucu olarak da semavi dinlerin varlığı kabul görmemiş, dinin kaynağının Tanrı olduğu anlayışı reddedilmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Aydınlanma, dini merkeze alan bir dünya görüşüne değer ve önem atfetmemiş, insan aklını temele alan ve bu doğrultuda hareket eden yeni bir anlayışın oluşmasını hedefe almıştır. Aydınlanma düşünürleri bu amaçlarını gerçekleştirebilmek için insan aklının her türlü baskıcı tutumdan kurtulması gerektiğini iddia etmişlerdir (Çiğdem, 2003).

Seküler bir toplum projesi olan Aydınlanmanın en temel amacı; Tanrı kaynaklı dini ve bu dine dayalı bir kutsallıkla oluşturulan monarşik yönetimlere karşı durmaktır. Bu amacın bir parçası olarak Aydınlanma, semavi dinleri yaşamın dışına taşımak, monarşileri yıkmak ve seküler bir kültür oluşturmak gayesinde olmuştur. Ancak bunu sağlayabilmek ve insanlara aktarabilmek için de seküler bir sanat anlayışına ve bununla birlikte bu durumu çözümseyebilecek okuryazar bir kitlenin varlığına ihtiyaç duyulmuştur. Bu hedef doğrultusunda matbaanın icat edilmesi önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Laiklik Nedir, Ne Değildir?

Köken itibarıyla Yunanca bir kelime olan “Laos” tan gelen bu ifade, din adamları ve yönetenler haricindeki halkın tamamı manasına gelmektedir. Bu tanımdan yola çıkarak laikliği “*devletin halkın inancına saygılı olması ve halkın yalnızca bir kısmının inancını yayma veya dayatma aracı olmaması*” şeklinde tanımlamak mümkün olmaktadır (Feyzioğlu,1995).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasına göre laiklik, Cumhuriyet'in temel ve vazgeçilmez bir niteliği olup aynı zamanda Türk milletinin çağdaşlaşma çabalarının da temel dinamiğini

oluşturmaktadır. Toplumda laiklik kavramı en genel anlamlarıyla “*din ve devlet işlerini birbirinden ayrılması*”, kimileri tarafından da “*vatandaşlar arasında din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmemesi*” olarak ifade edilmektedir. Bu tanımlamaların hemen hepsi kendi içerisinde bir doğruluk değeri taşıyor olmasına rağmen esasında laiklik kavramı bu kısa tanımlamaların hiçbirine sığacak kadar dar bir anlamı ifade etmemektedir (İnce,2020).

Laiklik ilkesinin din ve vicdan hürriyetini sağlamasıyla ilgili olarak Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda; herkesin dini inanç, vicdan ve kanaat hürriyetine sahip olduğu ifade edilmiştir. Bununla beraber 14. madde hükümlerine aykırı olmamak şartıyla ibadet, dini ayin ve törenlerin serbest olduğu da ifade edilmiştir (*T.C. Anayasası*, 2020).

Laikliğin bir başka önemli özelliği resmi bir devlet dininin bulunmamasıdır. Bu anlamda laik bir devlet belli bir dinin kurallarını vatandaşlarına benimsetmek amacıyla zorlayıcı kurallar koyamaz. Dolayısıyla laik bir devlet anlayışında din, kişilerin inisiyatifinde oluşan vicdani bir meseledir. Bunun bir güvencesi olarak Anayasa’da hiç kimsenin herhangi bir ibadeti, dini ayini ve töreni yapmaya zorlanamayacağı, dini inanç ve kanaatlerinden ötürü kınanamayacağı ve suçlanamayacağı hükme bağlanmıştır (*T.C. Anayasası*, 2020).

Laiklik ilkesinin, eşitlik ilkesine vurgu yapan bir başka önemli unsuru da vatandaşlara din ve mezhep ayırt etmeksizin eşit şekilde işlem tesis etmesidir. Bu özellik de anayasada güvence altına alınmış ve herkesin din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşit olduğu ifade edilmiştir (*T.C. Anayasası*, 2020).

Laikliğin dördüncü ve en önemli unsurlarından bir diğeri de devlet yönetiminin din kurallarına göre değil toplumun ihtiyaçlarına, akıl ve bilimin öncülüğünde çözümler getirebilmesini ele almasıdır.

Bu konu da anayasada belirtilen şu hükümle güvence altına alınmıştır: “...*Kimse devletin sosyal, ekonomik, siyasi veya hukuki temel düzenini, kısmen de olsa din kurallarına dayandırma veya siyasi veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlamak amacıyla, her ne suretle olursa olsun dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz.*” (T.C. Anayasası, 2020).

Laikliğin bir başka önemli unsuru da eğitimin, akıllı ve bilimi esas alan anlayışla düzenlenmesini içermektedir. Bu açıdan bakıldığında Tevhid-i Tedrisat yani öğretim birliğinin sağlanması laikliğin vazgeçilmez bir unsurunu oluşturmaktadır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun kabulü ile birlikte eğitim alanında laik ve modern bir yapı oluşturulmuş, din eğitimi devlet denetimine alınmıştır. Bu yönüyle Cumhuriyet’in laikleşme sürecinde eğitim alanında atılan en önemli adımı bu kanunun kabulüyle gerçekleştirilmiştir (Bulut, 2025) Eğitim ve öğretimin çağdaş bilim anlayışının esasları doğrultusunda yapılması ve bunun devletin gözetim ve denetiminin altında sağlanması da anayasa tarafından güvence altına alınan hususlardan biridir (T.C. Anayasası, 2020).

Türkiye’de laikliğin ne olduğu, hangi anlamlara geldiği, neleri kapsadığı, neyi amaçladığı gibi konular her zaman güncelliğini koruyan ve üzerinde uzun tartışmalar yapılan bir alan olmaya devam etmektedir. Her şeyden önce laiklik Türkiye Cumhuriyeti’nde bir anayasa ilkesidir ve içeriği açıkça ortaya konmuş pozitif bir hukuk kavramıdır. Dolayısıyla bu ilke ve getirdiği esaslar, günlük siyasi tartışmaların bir malzemesi olamayacağı gibi herkesin kendi amaç ve yönelimlerine göre içini doldurabileceği bir kavram ve bir siyasi slogan da değildir. Bu amaç doğrultusundadır ki yukarıda ana hatları ile ifade edilen laikliğin temel unsurları anayasa ile sınırları açıkça çizilmiş ve bütün vatandaşları kapsayıcı şekilde güvence altına alınmıştır.

Türkiye’de Laikliğin Gelişim Süreci

Türkiye’de laiklik kavramının gelişim sürecini doğru bir açıdan ele alıp değerlendirebilmek için öncelikle batıda din ve vicdan hürriyetinin ne şekilde geliştiğinin ve günümüze nasıl geldiğinin ortaya konması gerekmektedir. Çünkü laiklik esas itibarıyla batıya ait bir kavram olup onlarca yıl devam eden bir mücadele sürecinden sonra ortaya çıkmıştır. Kilisenin giderek güçlenmesi sonucunda devlete ait olan yetkileri ve egemenlik alanlarını ele geçirmek istemesi sonucu Batı’da iki taraf arasında uzun bir mücadele süreci yaşanmıştır. Kilise ve iktidar arasında süren bu mücadeleler sonucunda kilisenin yenilgiye uğramasıyla birlikte Avrupa’da 16. yüzyıldan itibaren milli egemenlik temelinde bağımsız devletler kurulmaya başlanmıştır. Bununla birlikte 16. ve 17. yüzyıllar hem batıda hem İslam dünyası için halk ayaklanmaları ve din savaşları içinde geçmiştir. Batı’da olduğu gibi Osmanlı toplumunda da ağır vergi yüküyle karşı karşıya kalan halk, tepkilerini zaman zaman isyan çıkarmak suretiyle dile getirmeye çalışmışlardır (Timur, 2019).

Osmanlı Devleti döneminde laik vatandaşlık konusunda atılan en köklü adım Meşrutiyetin ilanı olmuştur. 1876 Kanuni Esasi’de yer alan “*Devlet-i Osmaniye tabiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhepten olur ise bilaistisna Osmanlı tabir olunur*” maddesi ile çağdaş anlamda laiklik ilkesine vurgu yapmaktaydı. Ancak bu vurguya rağmen söz konusu girişim ve anlayış çok uzun ömürlü olmamış ve yerine din temelli bir milliyetçilik anlayışı hâkim olmaya başlamıştır. II. Mahmut ve II. Abdülhamit dönemlerinde yenileşme hareketlerinin adı henüz konulmamışken yapılmaya çalışılan reform hareketlerinin özünde hep laiklik anlayışı yer almaktaydı (Ülken, 1999). Yine bu dönem içinde dine karşıt düşüncelerin alt yapısını oluşturacak birtakım bilinçli ya da bilinçsiz hareketler ortaya çıkmıştır. Ateizmin savunucusu olan ve eserlerinde tanrı tanımaz bir üslup kullanan

Moliere'in bazı piyeslerinin Osmanlı Devleti zamanında ilk çevrilen eserler olması bu anlamda Fransa'dan etkilenildiğinin de bir kanıtı niteliğindedir (Ahmad, 2019).

Aydınlanma Dönemi'nde felsefi, 1789 Fransız Devrimi ile de sosyal bir başarı elde eden Fransız laikliği hukuki anlamdaki başarısını 1905 Kanunu ile elde edebilmiştir. Türkiye'deki laiklik anlayışına da rol model olduğu kabul edilen bu kanunla birlikte devlet tüm dini inançlar karşısında tarafsız kalmakta ve insanların özgürce yaşayabilmelerine imkân sağlamaktaydı. Ancak yine de 1905 Kanunu'nun tam anlamıyla uygulanabildiğini söylemek mümkün değildir. Türklerde din ve vicdan hürriyeti ile ilgili gelişmelere bakıldığında ise; Osmanlılardan itibaren egemenlikleri altına giren halkların dinlerine, dillerine, örf ve adetlerine karışmadıkları, onların ibadet merkezlerine dokunmadıkları ve bu anlamda farklı kök ve dinden olan insanlara geniş bir din ve vicdan hürriyeti sağlamış oldukları görülmektedir. Bu duruma bir örnek verecek olursak Osmanlıların İspanya'da zulme uğrayan Yahudileri 15.ve 16. asırlar içinde gemilerle Türkiye'ye nakletmeleri ve bu kişilere kendi topraklarında huzur ve refah ortamı sağlamış olmaları gösterilebilir. Türk tarihinde bu örnekleri çoğaltmak elbette ki mümkündür. Dolayısıyla Türkler, yabancıların siyaset ve devlet işlerine müdahalesi söz konusu olmadıkça kendi ülkelerinde yaşayan ya da sığınan yabancılara din ve vicdan özgürlüğü anlamında rahatça yaşayabilecekleri özgür bir ortam tesis etmişleridir (Timur, 2019).

Türkiye'de laikliğin ilk aşaması 20 Ocak 1921 tarihinde yürürlüğe giren Teşkilat-ı Esasiye ile ortaya konmuştur. Milli Mücadele'nin de ilk anayasası olan Teşkilat-ı Esasiye ile milli egemenlik ilkesi ilk kez olmak üzere anayasa hukuku içerisine dâhil edilmiştir. Bu hukuksal zeminin oluşmasıyla birlikte egemenlik bir kişiden, bir zümreden alınarak millete verilmiş ve millet iradesi üstün tutulmuştur. Bu anayasanın kabulünden itibaren laiklik alanında birçok kanun kabul edilmiş ve yürürlüğe konmuştur. Bu

kanunların korunması amacıyla 1982 Anayasası'nın 174. maddesinde "İnkılap Kanunlarının Korunması" yan başlığı altında kabul edilen bu maddelerden sekizi zikredilmiştir. Söz konusu maddede bu kanunların amacının çağdaş uygarlığa ulaşma ve Türk toplumunun laik niteliğinin korunması olduğu vurgulanmıştır (Mumcu, 2020).

Laiklik, bir anlayış olarak ilk defa Ziya Gökalp'in ortaya koymuş olduğu bir model içerisinde ele alınmıştır. Bu modele göre İslam, dinde yapılacak bir reformla şart ve zamana uygun bir hale getirilecektir. İnanç dili Türkçeleşecek ve bu yeni model halka ulaştırılacaktır. Bilim ve hukuk esasları dinden ayrılacak, hukuk çağdaş bir yapıya kavuşturulacaktır. Egemenlik millete ait olacak ve devletin özü demokrat milliyetperverliğe yaslanacaktır. Ancak Ziya Gökalp'in ortaya koyduğu bu model sentezci bir yapı olması sebebiyle değişik açılardan eleştirilere uğramıştır (Tunaya, 1995).

Atatürk Dönemi'ne kadar "laiklik" kavramı kullanılmamıştır. Bu kavram ilk olarak Atatürk tarafından kullanılmış ve bir bakıma yeni yönetim anlayışının en önemli unsuru haline gelmiştir. Ancak Atatürk laikliği dini reddeden bir laiklik değildir. Aksine dini inançlar arasındaki farklılıkların bireysel olarak özgür bir şekilde yaşamasına imkân veren ve bunu da hukuk çerçevesinde güvence altına alan bir özelliğe sahiptir (Mert, 2003).

Aydınlanma Ekseninde Türkiye'de Gelişen Laiklik

Laiklik, felsefî temellerini 18. yüzyıl içinde Avrupa'da kazanmış ve böylece Avrupa'nın laikleşme süreci başlamıştır. Türkler de bu sürece Tanzimat Dönemi'nden itibaren dâhil olmuşlar, bu anlamda Fransa model alınan bir ülke olmuştur. Bu model alış Cumhuriyet Dönemi ile birlikte daha da hız kazanmıştır. Fransız laikliği bu süreçte Türklere de esin kaynağı olmuş atılacak adımlarda örnek teşkil etmiştir (Kuran, 1996). Buna rağmen laikliğin anayasaya girmesi Türkiye'de daha erken gerçekleşmiştir. Fransa'da

laiklik daha çok materyalist, natüralist ve pozitivist düşünürler tarafından geliştirilen bir düşünce sistemi içerisinde gerçekleşmiştir. Bu sebeptendir ki Fransız aydınlanmasının temel özelliği dünyevi hayat üzerinde Tanrı'nın etkinliğini ortadan kaldırmak ve yerine insan aklını koyma düşüncesi olmuştur. Fransız Devrimi ile Türk Devrimi'nin ruhu genelde aynı olmakla beraber Fransız Devrimi'nde halkın öncelikleri gözetilmemiştir. Diğer taraftan Almanya ve İngiltere gibi ülkeler ise laikliğin korunması gibi bir amaç gütmemişlerdir (Aydemir, 2003).

Bireyin ve toplumun özgürleşmesini esas alan Aydınlanma, Fransa'da tanrısal otorite yerine modern devletin etkinliğini egemen kılmayı amaçlamıştır. Çünkü Fransız laikliği, materyalist, natüralist ve pozitivist düşüncelerin etkisinde gelişen bir anlayıştan doğmuştur. 1789 Fransız Devrimi öncesinde Fransa'daki siyasi ve kültürel yapıya karşı tepkisel bir hareketten doğan Fransız Aydınlanması, bir başka açıdan bakıldığında tüm insanların ortak bir amaç doğrultusunda hareket edebilmelerini sağlamayı ve aklın gücüne duyulan inancın insan hayatında daha etkin olarak var olmasını hedefine koymuştur (Çiğdem, 2003).

Sultan II. Mahmut'tan itibaren Türk modernleşmesi Fransız modelinden etkilenmiştir. Fransa bu bakımdan Osmanlı Devleti için önemli ve örnek bir ülke olmuştur. Bu sebeple Aydınlanma düşüncesini ve felsefesini Fransa aracılığıyla benimsediğimizi söylemek de mümkün olmaktadır. Bundan dolayı Mustafa Kemal Atatürk Fransız Devrimi'ne çok önem vermiş, Fransızların din-devlet ilişkisini model olarak Türk Devrimi'ni gerçekleştirmiştir. Bu açıdan bakıldığında Atatürk'ün düşünce yapısının ana kaynağının Fransız Aydınlanması'nın üç yüz yıllık birikimi olduğunu söylemek mümkündür (Aydın ve Işık, 2020). Atatürk, *Nutuk* adlı eserinde bu konuya vurgu yaparak; Fransız mekteplerinin Türk milletine büyük hizmetleri olduğunu, Türklerin Fransız kültüründen etkilendiğini,

kendisinin de çocukluk yıllarında bir süre Fransız mektebinde eğitim gördüğünü ifade etmiştir (*Söylev ve Demeçler III*, 2006).

Fransız Aydınlanması, içerisinde dine karşı hırçın ve reddedici bir özellik taşımaktadır. Aydınlanma öncesinde Fransa’da siyasi yapıya mutlakiyetçi, toplum yapısına feodal, dini hayata da kilise anlayışı hâkim olmaktaydı. Din konusunda hoşgörü kesinlikle kabul görmemekteydi. Tek kral-tek din ilkesinin egemenliği söz konusuydu. Laiklik, batıda din ile devleti birbirinden ayırmak olarak değil kilise ve devleti birbirinden ayırmak şeklinde ortaya çıkan bir anlayıştı. Diğer taraftan Fransız laikliği ile Türk laikliği arasında birtakım paralellikler bulunmaktaydı. Fransız Devrimi ile Türk Devrimi’nin ruhu genellikle birbirine benzemekteydi. Fransa’da gerçekleşen laiklik halkın inisiyatifleri sonucunda değil bir devrim neticesinde gerçekleşmişti. Bu süreç Türk aydınlanmasına da etki etmiştir. Dolayısıyla Türk aydınlanmasının ve Türkiye’de laikliğin gerçekleşme sürecinin arka zemininde siyasi bir gücün varlığı söz konusu olmuştur (Mumcu, 2020).

Sonuç

Avrupa’nın toplumsal hayatını yeni bir anlayış çerçevesinde oluşturmak gayesiyle ortaya çıkan ve zaman içinde etkileri uluslararası boyutlara ulaşan Aydınlanma hareketi birçok ülkede etkisini göstermiştir. Bu etkileşim Osmanlı Devleti ve yeni kurulacak olan Türk devletinin siyasi ve sosyal dinamikleri üzerinde de bir etki alanı meydana getirmiştir. Her ne kadar Türkiye laikleşme ve devrimler noktasında Fransa gibi bir ülkeyi örnek almışsa da Mustafa Kemal Atatürk Türk milletinin kendine özgü bir yapısı olduğunu, bu anlamda birilerine benzemek ya da özenmek gibi bir düşünce içinde olmadıklarını ifade etmiştir. Mustafa Kemal Atatürk bu amaç doğrultusunda “biz bize benzeriz” ilkesiyle hareket etmiş, yapılan devrimler bu hedefe uygun olarak gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Laiklik Batı toplumunda din ile devleti birbirinden

ayırmak olarak değil kilise ile devleti birbirinden ayırma ihtiyacından ortaya çıkmıştır. Bu açıdan bakıldığında Atatürk'ün “biz bize benzeriz” ilkesi doğrultusunda Türklerin kendi kendisine benzemiş olduğu en büyük niteliğın Türk laiklik anlayışı olduğu söylenebilir. Bu sebeple Türk laikliğının en büyük güvencesi de yine Türk kùltürü, tarihi ve değerleridir.

Kaynakça

Ağaoğulları, M.A., Akal, C.B., Köker, L. (2000). *Kral Devlet ya da Ölümlü Tanrı*, İmge Kitabevi.

Ahmad, F. (2019). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları.

Akal, C.B. (1990). *Sivil Toplumun Tanrısı*, Engin Yayınları.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, (2006). C. III, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Aydemir, Ş.S. (2003). *İnkılap ve Kadro*, Remzi Kitabevi.

Aydın, H. (2010). *Aydınlanmanın Ana Kucağında Laiklik ve Atatürkçülük*, Emin Yayınları.

Aydın, N. Işık, Z. (2020). Mustafa Kemal Atatürk'te Cumhuriyet Fikrinin Oluşmasında Etkili Olan Faktörler, *II. Uluslararası 29 Ekim Bilimsel Araştırmalar Sempozyumu*, 29-31 Ekim, s.39-40.

Baykal, B.S. (1988). *Avrupa Tarihi I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bulut, F. (2025). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Eğitim Reformları, Ş. Büyükbacı (Ed.), *Türk Eğitim Tarihi: Dönüşümler, Reformlar ve Gelecek Perspektifleri* (s.27-49), Efe Akademi Yayınları.

Cevizci, A. (2001). *On Yedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, Asa Yayınları.

Cevizci, A. (2002). *Aydınlanma Felsefesi*, Ezgi Kitabevi.

Çelik, F. (2005). Bir Aydınlanma Düşüncesi Olarak Laiklik, *Liberal Düşünce Dergisi*, C.10, (37), s.95-107.

Çiğdem, A. (1992). *Akıl ve Toplumun Özgürleşimi*, İletişim Yayınları.

Çiğdem, A. (2006). *Aydınlanma Düşüncesi*, 4. Baskı, İletişim Yayınları.

Feyzioğlu, T. (1995). *Türkiye Cumhuriyeti'nin Temel İlkelerinden Laiklik Paneli (21 Ocak 1987) Bildiriler Kitabı*, s.4-9, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

İnce, Ö. (2020). *Türk Aydınlanması ve Laiklik*, Sia Kitap.

İşler, E. (1999). Voltaire ve Rousseau Etrafında Aydınlanma Çağı Fransız Yazını'na Bir Bakış, *PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, (5), s. 48-54.

Kuran, E. (1996). Fransız İnkılabının Türk Düşünürlerine Etkisi (1789-1922), *Erdem Dergisi*, C.9, s.153, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Lewis, B. (2015). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yayınları.

Mert, N. (2003). Cumhuriyet Türkiye'sinde Laiklik ve Karşı Laikliğin Düşünsel Boyutu, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, Der. Ahmet İNSEL, İletişim Yayınları.

Mumcu, A. (2020). *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, İnkılap Kitabevi.

Şenel, A.(1986). *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Teori Yayınları.

T.C. Anayasası (2020). Md.10,TBMM Basımevi.

T.C. Anayasası (2020). Md.24, Fıkra 1-2-3 TBMM Basımevi.

T.C. Anayasası (2020). Md.24, Fıkra 5, TBMM Basımevi.

T.C. Anayasası (2020). Md.42,TBMM Basımevi.

Timur, T. (2019). *İslam, Laiklik ve Aydınlanma Savaşı*, Yordam Kitap.

Tunaya, T.Z. (1995). *Türkiye’de Siyasi Partiler*, C.3, Arba Yayınları.

Usta, A. (2018). Aydınlanma Düşüncesine Kısa Bir Bakış, *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, (1), s.83-87.

Ülken, H.Z. (1999). *Tanzimattan Sonra Fikir Hareketleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

BÖLÜM 7

CUMHURİYET VE KÜLTÜREL RÖNESANS: DİL DEVİRİMİ, SANAT VE ESTETİK MODERNİTE

Nesrin YILDIRIM¹

Giriş

Cumhuriyet, yalnızca siyasal ve idari bir dönüşümü ifade etmekle kalmayıp, toplumsal gelişim ve modernleşme doğrultusunda hayata geçirilen reformlarla aynı zamanda kapsamlı bir kültür devrimi niteliği taşımaktadır. Bu süreçte gerçekleştirilen yenilikler, dönemin koşulları göz önünde bulundurulduğunda oldukça radikal ve köklü değişimleri beraberinde getirmiş, toplumun yeniden yapılandırılmasında önemli bir rol oynamıştır. Cumhuriyet'in modernleşme politikalarında Batı'nın model olarak benimsenmesinin temelinde, Batı medeniyetinin rasyonalist düşünce geleneği doğrultusunda bilimsel, teknolojik ve kültürel alanlarda kaydettiği ilerlemeler yer almaktadır. Söz konusu gelişmişlik düzeyi, başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının çağdaşlaşma hedefleri doğrultusunda Batı'yı referans almalarında etkili olmuştur (Yavuz, 2000).

Cumhuriyet dönemi kültür reformlarını değerlendirebilmek için öncelikle Osmanlı Devleti'nin son döneminde gerçekleştirilen

¹ Dr. Bağımsız Araştırmacı, Orcid: 0000-0001-5903-6655.

reform hareketlerine değinmek gerekmektedir. Zira Cumhuriyet devrimlerinin yönünün ve uygulanış biçiminin şekillenmesinde, Osmanlı modernleşme sürecinde gerçekleştirilen reformların başarıları ve eksiklikleri önemli bir rol oynamıştır. Bu bakımdan Cumhuriyet dönemi reformları, büyük ölçüde Osmanlı Devleti'nin son döneminde başlayan yenileşme hareketlerinin bir devamı ve tamamlayıcısı niteliğinde değerlendirilebilir. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti, 17. yüzyıldan itibaren askerî, siyasi ve ekonomik alanlarda karşı karşıya kaldığı sorunlar nedeniyle çeşitli yenileşme hareketlerine yönelmiştir. Bu doğrultuda özellikle Lale Devri'nden itibaren Batı'daki gelişmeler daha yakından takip edilmeye başlanmış ve farklı alanlarda reform girişimleri hayata geçirilmiştir. Ancak söz konusu yenileşme hareketleri, çoğu zaman devletin karşı karşıya bulunduğu yapısal sorunları bütünüyle ortadan kaldıracak nitelikte olmamış ve kalıcı çözümler üretmekte yetersiz kalmıştır. Buna rağmen Osmanlı Devleti'nin son döneminde gerçekleştirilen reformlar, modernleşme sürecinin temellerini atmış ve Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilecek inkılaplara önemli ölçüde zemin hazırlamıştır. (Aydın, 2013).

19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti, karşı karşıya bulunduğu iç ve dış sorunların etkisini toplumsal, siyasi, ekonomik ve askerî alanlarda yoğun bir şekilde hissetmeye başlamıştır. Bu süreçte Avrupa devletleri tarafından "Hasta Adam" olarak nitelendirilen Osmanlı Devleti, varlığını sürdürebilmek ve uluslararası dengeler içerisinde konumunu koruyabilmek amacıyla çeşitli reform girişimlerinde bulunmuştur. Bu doğrultuda ilan edilen Tanzimat ve Islahat Fermanları ile devletin idarî, hukuki ve toplumsal yapısında düzenlemeler gerçekleştirilmiş, aynı zamanda Avrupa devletleriyle ilişkilerde denge politikası izlenerek devletin ayakta tutulması hedeflenmiştir (Çelik, 2025). Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki sorunları ve Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip eden, aynı zamanda bir Osmanlı subayı olan Mustafa Kemal

Paşa, Cumhuriyet'in ilanından sonra daha önce zihninde şekillendirdiği ilke ve inkılâpları hayata geçirerek yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ni çağın gereklerine uygun, modern ve çağdaş bir devlet hâline getirmek için yoğun çaba sarf etmiştir. Bu doğrultuda gerçekleştirilen devrim adımları ve reformların önemli bir kısmı, toplumun gelişimi ve ilerlemesinde temel unsur olarak gördüğü eğitim ve kültür alanlarında yoğunlaşmıştır. Nitekim Cumhuriyet döneminde eğitimden dile, tarihten güzel sanatlara kadar pek çok alanda gerçekleştirilen yenilikler, çağdaş ve millî bir toplum oluşturma hedefinin somut göstergeleri olmuştur.

Atatürk ilke ve inkılâplarının temel amacı, Türk milletinin çağdaşlaşmasının önünde engel teşkil eden uygulamaları ortadan kaldırmak ve bu uygulamaların sürdürülmesine zemin hazırlayan kurumları modern devlet anlayışı doğrultusunda yeniden yapılandırmaktır. Bu bağlamda Atatürk'ün Türk Devrimi ile ulaşmayı hedeflediği temel gaye, Türk milletinin millî kimliğini koruyarak çağın gereklerine uyum sağlayan, bilim ve akıl temelinde gelişen bir toplum yapısına kavuşması ve muasır medeniyetler seviyesine ulaşmasıdır. Atatürk dönemi devrim adımları ve reformları incelendiğinde, hukuk, eğitim, ekonomi, toplumsal hayat ve kültür alanlarında kapsamlı dönüşümlerin gerçekleştirildiği görülmektedir. Soyadı Kanunu'nun kabulü, kılık kıyafet düzenlemeleri, kadın haklarının genişletilmesi, eğitim sisteminin yeniden yapılandırılması ve ekonomik kalkınmaya yönelik girişimler, bu dönüşüm sürecinin önemli unsurları arasında yer almaktadır (Aysal, 2016). Söz konusu reformlar birbirleriyle bağlantılı bir bütünlük içerisinde değerlendirilmekle birlikte, çalışmanın kapsamı ve sınırları doğrultusunda yalnızca araştırma konusuyla doğrudan ilişkili olan gelişmelere değinilecektir.

Cumhuriyet'in Kültürel Modernleşme Anlayışı

Yeni Devlet ve Yeni Toplum İdeali

Yukarıda bahsedildiği üzere Osmanlı Devleti bir dizi reform hareketleri yapmış olsa da Osmanlı toplumunu Avrupa'daki gelişmişliğin gerisinde kalmaktan kurtaramamıştır. Osmanlı'nın son dönemdeki geri kalmışlığına ve eksikliklerine vakıf olan Mustafa Kemal Atatürk, kurmuş olduğu yeni Türkiye Cumhuriyeti'ni muasır medeniyetler seviyesine çıkarmak amacıyla hemen her alanda devrimler gerçekleştirmiştir (Uluskan, 2025).

Atatürk devrimlerinin temel hedeflerinden biri, Türk toplumunun çağın gereklerine uygun bir yapıya kavuşturulması ve modern devlet anlayışının yerleştirilmesidir. Bu doğrultuda atılan önemli adımlardan biri anayasal alanda gerçekleştirilen düzenlemelerdir. Her ne kadar 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, Millî Mücadele döneminin olağanüstü şartları içerisinde hazırlanmış ve millî egemenlik ilkesini esas alan önemli bir belge niteliği taşımış olsa da savaş koşullarının etkisiyle kapsamlı bir devlet teşkilatı ve temel haklar sistemi ortaya koymaktan uzak kalmıştır. Nitekim Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla sonuçlanmasının ardından yeni Türk Devleti'nin ihtiyaçlarına cevap verebilecek daha kapsamlı bir anayasanın hazırlanması zorunlu hâle gelmiştir. Bu doğrultuda, 20 Nisan 1924 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 1924 Anayasası kabul edilmiştir. Söz konusu anayasa, millî egemenlik ilkesini korumakla birlikte devletin temel yapısını daha ayrıntılı biçimde düzenlemiş, vatandaşlık, hukuk ve yönetim alanlarında modernleşme sürecine önemli katkılar sağlamıştır. Böylece Cumhuriyet rejiminin kurumsallaşması yönünde önemli bir adım atılmıştır (Aysal, 2016).

1924 Anayasası'nın kabulünü takip eden süreçte gerçekleştirilen en önemli hukuk reformlarından biri, 17 Şubat 1926 tarihinde Türk Medeni Kanunu'nun kabul edilmesidir. Söz konusu

kanunla aile hukuku alanında köklü değişiklikler gerçekleştirilmiş; resmî nikâh esası benimsenmiş, kadın ve erkek arasında boşanma ve miras konularında daha eşitlikçi düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Böylece Türk aile yapısının modern hukuk ilkeleri doğrultusunda yeniden düzenlenmesi amaçlanmıştır. Türk Medeni Kanunu ve sonrasında yapılan düzenlemeler, kadınların toplumsal hayattaki konumlarının güçlenmesine ve kamusal alanda daha görünür hâle gelmelerine önemli katkılar sağlamıştır. Bu kapsamda kadınlara ilk olarak 3 Nisan 1930 tarihinde belediye seçimlerine katılma ve belediye meclislerine seçilme hakkı tanınmıştır. Ardından 26 Ekim 1933 tarihinde çıkarılan düzenlemeyle muhtar ve ihtiyar heyetlerine seçme ve seçilme hakkı verilmiştir. Kadınların siyasal haklar alanındaki en önemli kazanımlarından biri ise 5 Aralık 1934 tarihinde milletvekili seçme ve seçilme hakkını elde etmeleri olmuştur. Nitekim 1935 genel seçimleri sonucunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne 18 kadın milletvekili girmiş ve böylece kadınların siyasal temsil sürecinde yeni bir dönem başlamıştır (Aysal, 2016).

Dil Devrimi ve Ulusal Kimliğin İnşası

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dil Meselesi ve Türk Dil Kurumu'nun Kuruluşu

Dil, bireylerin düşüncelerini ifade etmelerini ve toplum içerisindeki iletişimi sağlamalarını mümkün kılan temel araçlardan biridir. Bu nedenle dil üzerine gerçekleştirilen çalışmalar ve reformlar, dilin daha anlaşılır, işlevsel ve etkili bir iletişim aracı hâline getirilmesini amaçlamaktadır. Dilin gelişimi, toplumların tarihi, kültürel ve sosyal tecrübeleriyle yakından ilişkilidir. Türkler, bilhassa Anadolu coğrafyasının bulunduğu konum dolayısıyla geçiş güzergahı üzerinde olması ve Asya ile Avrupa arasında köprü görevi görmesi münasebetiyle tarih boyunca geniş coğrafyalara yayılmış ve farklı toplumlarla etkileşim içerisinde bulunmuşlardır. Özellikle uzun süre devam eden göç hareketleri ve çeşitli medeniyetlerle

kurulan siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler, Türkçenin farklı dillerden etkilenmesine zemin hazırlamıştır. Söz konusu etkileşimler sonucunda Türkçenin söz varlığı zenginleşmiş, ancak bazı dönemlerde yabancı kökenli kelimelerin yoğun kullanımı dilde sadeleşme tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Bu nedenle Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen dil reformları, Türkçenin tarihî birikimini koruyarak daha sade, anlaşılır ve millî bir nitelik kazanmasını hedeflemiş; dilin toplumun her kesimi tarafından daha etkin kullanılabilmesi için çeşitli çalışmalar yürütülmüştür (Dönmez, 2009; Güler, 2023).

Türklerin 9. yüzyıldan itibaren İslamiyet'i kabul etmeye başlamalarıyla birlikte Türk dili, Arapça ve daha sonra Farsça ile yoğun bir etkileşim sürecine girmiştir. Bu etkileşim sonucunda özellikle din, bilim ve edebiyat alanlarında Arapça ve Farsça kökenli birçok kelime Türkçeye geçmiştir. Nitekim Anadolu Selçuklu Devleti döneminde Arapça, bilim dili olarak önemli bir konuma sahip olmuş, Farsça ise edebiyat ve bürokrasi alanlarında yaygın olarak kullanılmıştır. Osmanlı Devleti döneminde bu etkileşim daha da artmış ve Türkçe, Arapça ve Farsçanın etkisiyle şekillenen Osmanlıca adı verilen yazı dili ortaya çıkmıştır. Özellikle 15. yüzyıldan itibaren gelişen Osmanlıca, bürokrasi ve edebiyat çevrelerinde yaygınlaşmış ancak ağır dil yapısı nedeniyle halkın konuştuğu Türkçeden giderek uzaklaşmıştır. Bu durum, Türkçenin sade ve anlaşılır yapısının geri planda kalmasına neden olmuştur. Tanzimat döneminde dilin sadeleştirilmesine yönelik çeşitli girişimlerde bulunulmuşsa da istenilen sonuçlar elde edilememiştir. Buna karşın II. Meşrutiyet döneminde milliyetçilik düşüncesinin etkisiyle dilde sadeleşme hareketleri hız kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde dil alanında gerçekleştirilen ıslahat çalışmalarının ilk örneklerinden biri, 1862-1863 yıllarında Münif Efendi'nin Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'de verdiği konferanslarda ortaya konulmuştur. Münif Efendi, söz konusu konuşmalarında Arap

alfabesinin matbaacılık faaliyetlerini güçleştirdiğini ve Türkçenin ses özelliklerini tam olarak karşılayamadığını ifade ederek mevcut yazı sisteminin yetersizliklerine dikkat çekmiştir. İlerleyen süreçte dilde sadeleşme hareketleri daha geniş bir çerçevede ele alınmış ve özellikle İsmail Gaspıralı, çıkardığı *Tercüman Gazetesi* aracılığıyla Türk dünyasında dilde birlik ve sadeleşme düşüncesinin yaygınlaşmasına öncülük etmiştir. Gaspıralı'nın "Dilde, fikirde, işte birlik" ilkesi, yalnızca Osmanlı aydınları üzerinde değil aynı zamanda Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilecek dil reformları üzerinde de önemli etkiler bırakmıştır (Güler, 2023).

Özellikle Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp ve Ali Canip Yöntem gibi isimlerin öncülüğünde 1911 yılında *Genç Kalemler* dergisinde yayımlanan yazılarla “Yeni Lisan Hareketi” başlatılmış ve Türkçenin yabancı dil unsurlarından arındırılması gerektiği savunulmuştur. Ziya Gökalp’e göre dil devrimi, millî kimliğin inşası açısından son derece gerekli bir girişimdir. Nitekim Cumhuriyet’in ilk yıllarında halkın konuştuğu İstanbul Türkçesi ile yazı dili olarak kullanılan Osmanlı Türkçesi arasında belirgin farklılıklar bulunmaktaydı. Bu durum, eğitimden bürokrasiye kadar birçok alanda iletişim sorunlarına yol açmakta ve toplumsal gelişmenin önünde önemli bir engel teşkil etmekteydi. Esasen dilde sadeleşme düşüncesi Cumhuriyet dönemine özgü bir olgu değildir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı aydınları, dil alanında reform yapılmasının gerekliliğini giderek daha güçlü bir şekilde dile getirmeye başlamışlardır. Tanzimat döneminde başlayan yenileşme hareketleri çerçevesinde dil meselesi de tartışma konusu olmuş; özellikle 1860’lı yıllardan itibaren Türkçenin sadeleştirilmesi yönündeki görüşler ağırlık kazanmıştır. Bu süreçte Türkçülük düşüncesinin etkisiyle dilin millî bir kimlik unsuru olduğu fikri ön plana çıkmıştır. Şinasi, Ziya Paşa ve Namık Kemal gibi dönemin önde gelen aydınları Türkçenin sadeleştirilmesi gerektiğini savunmuş; Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin mümkün

olduğunca azaltılması, bu dillere ait dil bilgisi kurallarının terk edilmesi ve okuryazarlığın yaygınlaştırılması amacıyla alfabenin ıslah edilmesi gibi görüşler ileri sürmüşlerdir. Bununla birlikte, dil meselesi konusunda aydınlar arasında tam bir görüş birliği sağlanamamış ve farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Örneğin, Şemsettin Sami, dönemin yazı dilinin ne Arapça, ne Farsça, ne de Türkçe olarak tam anlamıyla nitelendirilebileceğini, mevcut dilin bu üç dilin unsurlarını bir arada barındıran karma bir yapı sergilediğini ifade etmiştir. Bu nedenle Şemsettin Sami, Türkçenin sadeleştirilmesi ve yazı sisteminin yeniden düzenlenmesi gerektiğini savunan isimler arasında yer almıştır. Nitekim 19. yüzyılın sonlarından itibaren alfabenin ıslahı ve dilin sadeleştirilmesi yönündeki tartışmalar, Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilecek dil reformlarının fikrî altyapısını oluşturmuştur (Demircan, 2000).

Cumhuriyet döneminde ise dilde sadeleşme ve millî bir dil oluşturma çalışmaları devlet politikası hâline gelmiştir. Bu doğrultuda 10 Nisan 1926 tarihinde kabul edilen bazı düzenlemelerle ekonomik ve ticari hayatta Türkçenin kullanımının yaygınlaştırılması hedeflenmiştir (Demircan, 2000). Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar dil reformunun gerekliliği çeşitli aydın çevreleri tarafından farklı zamanlarda dile getirilmiş olmakla birlikte, bu alandaki ilk somut adımlar ancak Cumhuriyet döneminde atılmıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra Mustafa Kemal Atatürk'ün üzerinde önemle durduğu konulardan biri dil meselesi olmuştur. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele'nin başlangıç dönemlerinde yakın çevresiyle yaptığı görüşmelerde Latin harflerine dayalı yeni bir alfabenin gerekliliğine dikkat çekmiştir. Evvela Fuat Köprülü'ye Darülfünun bünyesinde Türkiyat Enstitüsü'nü kurmasını istemiş ve akabinde 12 Kasım 1924 tarihinde söz konusu enstitü kurulmuştur. Hatta bu enstitünün amblemini bizzat Atatürk tasarlamıştır. Bu doğrultuda 1928 yılında yeni Türk alfabesinin hazırlanması amacıyla Dil Encümeni oluşturulmuş ve alfabe çalışmalarına

başlanmıştır. Dil Encümeni, 26 Haziran 1928 tarihinde ilk toplantısını gerçekleştirmiş, ardından 19 Temmuz 1928 tarihinde yeni alfabeye ilişkin ilk raporunu hazırlamıştır. Mustafa Kemal Atatürk, 9 Ağustos 1928 tarihinde İstanbul Sarayburnu'nda düzenlenen bir toplantıda yeni Türk alfabesini kamuoyuna tanıtmış ve harf inkılâbının gerekliliğini açıklamıştır. Bu tarihten sonra yeni alfabenin uygulanmasına yönelik çalışmalar hız kazanmış, 1 Kasım 1928 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilen Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun ile Latin esasına dayalı yeni Türk alfabesi resmen yürürlüğe girmiştir. Yeni alfabenin kabul edilmesinin ardından eğitim ve öğretim faaliyetleri de bu doğrultuda yeniden düzenlenmiştir. Nitekim aynı eğitim öğretim yılı içerisinde okullarda yeni harflerle eğitime başlanmış, yıl sonuna doğru yeni alfabeye uygun yazım kuralları belirlenerek kapsamlı bir yazım kılavuzu hazırlanmıştır. Ayrıca 1 Ocak 1929 tarihinde Millet Mektepleri açılarak toplumun geniş kesimlerine yeni harflerin öğretilmesi amaçlanmıştır. Aynı süreçte eski harflerle basılmış ders kitaplarının eğitim kurumlarında kullanımına son verilmiş ve böylece yeni alfabenin eğitim sistemine tam anlamıyla yerleşmesi sağlanmıştır (Ülgen, 2023).

Bu doğrultuda 1928 yılında Harf Devrimi gerçekleştirilmiş ve Türk Dili Tetkik Cemiyeti aracılığıyla Türkçe'nin bilimsel yöntemlerle incelenmesi, geliştirilmesi ve sadeleştirilmesi amacıyla kapsamlı çalışmalar başlatılmıştır Atatürk dönemindeki dil reformu çalışmaları genel olarak 1932-1938 yılları arasında üç aşamada ele alınmaktadır. Bu sürecin ilk aşaması 1932-1934 yıllarını kapsamaktadır. Söz konusu dönemde Türkçenin yabancı unsurlardan arındırılması ve dilde sadeleşmenin sağlanmasına yönelik yoğun çalışmalar yürütülmüştür. Birinci aşamanın en önemli gelişmelerinden biri, 26 Eylül 1932 tarihinde İstanbul'daki Dolmabahçe Sarayı'nda gerçekleştirilen I. Türk Dil Kurultayı'dır. Atatürk'ün himayesinde düzenlenen ve dokuz gün süren kurultayda,

Türk dilinin kaynaklarının araştırılması, halk ağzında yaşayan kelimelerin derlenmesi ve yabancı kökenli sözcüklere Türkçe karşılıklar bulunması gibi konular ele alınmıştır. Kurultay sonrasında başlatılan tarama ve derleme çalışmaları sayesinde Osmanlı Türkçesinde kullanılan birçok kelimenin Türkçe karşılıkları tespit edilmeye çalışılmış, böylece dilde sadeleşme hareketine önemli katkılar sağlanmıştır (Sertkaya, 1969). Harf İnkılâbının ardından basım ve yayın faaliyetlerinde önemli bir artış yaşanmıştır. Nitekim 1928-1933 yılları arasında toplam 6.237 kitap ile çok sayıda süreli yayın basılarak kamuoyunun istifadesine sunulmuştur. Bu gelişme, yeni alfabenin kısa sürede benimsenmesi ve okuryazarlık oranının artırılması açısından önemli bir gösterge niteliği taşımaktadır. Yeni Türk alfabesinin toplum tarafından öğrenilmesi ve Cumhuriyet'in kültür politikalarının geniş halk kitlelerine aktarılması sürecinde süreli yayınlar önemli bir işlev üstlenmiştir. Bu bağlamda, Halkevlerinin yayın organı olarak faaliyet gösteren ve adının bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından verildiği *Ülkü* dergisi, 1 Şubat 1933 tarihinde yayın hayatına başlamıştır. Dergi, Cumhuriyet ideolojisinin, kültür politikalarının ve millî eğitim anlayışının halka benimsetilmesinde önemli bir rol oynamış; edebiyat, tarih, dil, sanat ve halk bilimi alanlarında yayımladığı yazılarla dönemin önde gelen kültür yayınlardan biri hâline gelmiştir (Mülayim, 2005).

II. Türk Dil Kurultayı, 18 Ağustos 1934 tarihinde İstanbul'daki Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk'ün önderliğinde toplanmıştır. Kurultayda Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin faaliyetleri değerlendirilmiş ve kurumun çalışmalarının daha sistemli bir şekilde yürütülmesine yönelik çeşitli kararlar alınmıştır. Dil reformunun ikinci aşaması, 1934-1936 yıllarını kapsamaktadır. Bu dönem, literatürde genel olarak “tereddüt devresi” olarak adlandırılmaktadır. Zira dilde sadeleşme çalışmaları sırasında Arapça ve Farsça kökenli birçok kelimenin kullanım dışı bırakılması, bazı kavramların karşılıklarının bulunmasında güçlükler yaşanmasına neden olmuş ve

bu durum dilde anlam karmaşalarına yol açmıştır. Bunun üzerine dönemin Türk Dili Tetkik Cemiyeti Başkanı Saffet Arıkan, içerisinde Falih Rıfkı Atay'ın da yer aldığı bir komisyonun kurulmasını Atatürk'e önermiştir. Bu teklif doğrultusunda Osmanlıcadan Türkçeye ve Türkçeden Osmanlıcaya karşılıkları içeren cep kılavuzlarının hazırlanması amacıyla bir çalışma grubu oluşturulmuştur. Söz konusu komisyon, 1934 yılından itibaren başta *Ulus* gazetesi olmak üzere çeşitli yayın organlarında yürüttüğü çalışmalarla dilde sadeleşme hareketine katkıda bulunmuştur (Sertkaya, 1969).

Ayrıca II. Türk Dil Kurultayı'nın ardından dilde sadeleşme ve Türkçeleştirme çalışmaları daha sistemli bir şekilde yürütölmeye başlanmıştır. Bu kapsamda ilk ve ortaöğretim müfredatında yer alan matematik, kimya, biyoloji, zooloji, fizik, botanik ve astronomi gibi bilim dallarına ait birçok terim Türkçeleştirilmiş ve eğitimde daha anlaşılır bir dil kullanılması hedeflenmiştir. Böylece bilimsel bilginin toplumun daha geniş kesimlerine ulaştırılması ve eğitim faaliyetlerinin kolaylaştırılması amaçlanmıştır. Dil alanındaki çalışmaların en dikkat çekici örneklerinden biri de Mustafa Kemal Atatürk'ün geometri alanına yaptığı katkılardır. Atatürk, 1936-1937 yıllarında bir geometri kitabı hazırlatarak bu eserin oluşumuna bizzat katkı sağlamış, kitapta kullanılan birçok matematik ve geometri teriminin Türkçeleştirilmesinde doğrudan rol oynamıştır. Günümüzde yaygın olarak kullanılan açđ, üçgen, dörtgen, dikdörtgen, çember, teğet, çap ve yüzey gibi birçok geometrik terim bu çalışmalar sonucunda Türkçeye kazandırılmıştır. Bu girişim, Cumhuriyet döneminde dil reformlarının yalnızca günlük konuşma diliyle sınırlı kalmadığını, bilim ve eğitim alanlarını da kapsadığını göstermesi bakımından önem taşımaktadır (Yücel, 1998).

Dil reformunun üçüncü aşaması, 1936 yılından Atatürk'ün vefat ettiğı 1938 yılına kadar geçen dönemi kapsamaktadır. Bu evrede, Atatürk'ün desteklediğı Güneş Dil Teorisi dil çalışmalarının

merkezinde yer almıştır. Söz konusu teoriye göre, dünya dillerinde yer alan birçok kelime ve kavramın kökeni Türkçeye dayanmaktadır. Teori, Türkçenin insanlık tarihindeki en eski ve temel dillerden biri olduğu görüşünü savunarak dilde kullanılan sözcüklerin Türkçe kökenlerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu dönemin önemli gelişmelerinden biri de 24 Ağustos 1936 tarihinde gerçekleştirilen III. Türk Dil Kurultayı'dır. Kurultayda dil çalışmaları yeniden değerlendirilmiş ve kurumun teşkilat yapısına ilişkin çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca bu süreçte Türk Dili Tetkik Cemiyeti, günümüzde de kullanılan adıyla Türk Dil Kurumu olarak anılmaya başlanmıştır. Güneş Dil Teorisi'nin etkisiyle yürütülen çalışmalar, Türk dilinin tarihî kökenlerine yönelik araştırmaların yoğunlaşmasına ve dil reformunun yeni bir boyut kazanmasına katkı sağlamıştır (Sertkaya, 1969).

Dil Devriminin Eğitim ve Kültür Hayatına Etkisi

Cumhuriyet döneminde eğitim alanında gerçekleştirilen en önemli reformlardan biri, eğitim sisteminde birlik ve merkezi denetimin sağlanmasına yönelik düzenlemelerdir. Bu doğrultuda 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile ülkedeki tüm eğitim kurumları Millî Eğitim Bakanlığı'nın yönetimi altında birleştirilmiş ve böylece eğitim alanındaki ikili yapı ortadan kaldırılmıştır. Söz konusu düzenleme, modern ve ulusal bir eğitim sisteminin oluşturulması açısından Cumhuriyet tarihinin en önemli adımlarından biri olarak kabul edilmektedir. Eğitim alanındaki bir diğer köklü yenilik ise yukarıda bahsettiğimiz yeni Türk alfabesinin kabul edilmesidir.

Türkler tarih boyunca yaşadıkları coğrafyalarda farklı alfabeler kullanmış ve çeşitli kültürlerin etkisi altında farklı yazı sistemlerinden yararlanmışlardır. Osmanlı Devleti'nde kullanılan Arap harfleri ise Türkçenin fonetik yapısına tam olarak uygun olmaması nedeniyle okuma ve yazma faaliyetlerinde çeşitli

güçlükler doğurmuştur. Bu durum, eğitimden bürokrasiye kadar birçok alanda iletişim ve öğrenme süreçlerini olumsuz etkilemiştir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele'nin başlangıç dönemlerinde yakın çevresiyle yaptığı görüşmelerde Latin harflerine dayalı yeni bir alfabenin gerekliliğine dikkat çekmiştir. Bu doğrultuda ilk adımlardan biri, 20 Mayıs 1928 tarihinde milletlerarası rakamların kabul edilmesiyle atılmıştır. Ardından oluşturulan Dil Encümeni tarafından yeni alfabe üzerinde çalışmalar yürütülmüş ve hazırlanan tasarı Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulmuştur. 1 Kasım 1928 tarihinde kabul edilen 1353 sayılı “Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun” ile Latin esasına dayalı Türk alfabesi resmen yürürlüğe girmiştir. Latin alfabesinin kullanılması ile okuryazarlığın artırılması, eğitim faaliyetlerinin yaygınlaştırılması ve modernleşme sürecinin hızlandırılması yönünde önemli bir adım atılmıştır (Aysal, 2016).

Yeni harflerin kabul edilmesindeki asıl gaye Türk halkının okuma yazma oranının hızla arttırmaktı. Bu bağlamda dönemin en önemli adım ise Millet Mekteplerinin açılması olmuştur. Söz konusu mekteplerin kuruluşundaki temel amaç, yeni Türk alfabesinin toplumun geniş kesimlerine öğretilmesini sağlamaktı. Ancak bu kurumlar yalnızca okuma yazma öğretmekle sınırlı kalmamış, aynı zamanda halkın temel bilgi ve kültür düzeyini yükseltmeyi de hedeflemiştir. Nitekim Millet Mekteplerinde verilen eğitimler, bireylerin toplumsal hayata daha etkin bir şekilde katılmalarını sağlayacak şekilde düzenlenmiştir. Bu doğrultuda A dershanelerinde alfabe, imla, yazı ve kıraat dersleri okutulurken, B dershanelerinde ise matematik, sağlık bilgisi ve yurt bilgisi gibi dersler verilmiştir. Böylece yeni alfabeyi öğrenen bireylerin yalnızca okuryazar hâle gelmeleri değil, aynı zamanda temel vatandaşlık bilgileriyle donatılmaları amaçlanmıştır. Millet Mektepleri aracılığıyla okuma yazma oranının artırılmasının yanı sıra, halka sağlık bilgisi, yurttaşlık bilgisi, tarih ve devletin temel işleyişine ilişkin eğitimler

de verilmiştir. Bu sayede toplumun çağdaşlaşma sürecine uyum sağlaması, vatandaşlık bilincinin güçlendirilmesi ve Cumhuriyet rejiminin temel ilkelerinin geniş halk kitlelerine benimsetilmesi hedeflenmiştir. Nitekim Millet Mektepleri, Cumhuriyet döneminin halk eğitimi politikalarının temelini oluşturmuş ve ilerleyen yıllarda açılan Halk Odaları ile 1932 yılında faaliyete geçen Halkevlerine örnek teşkil etmiştir (Bayraktutan, 2020).

Millet Mekteplerinin faaliyete geçmesinin ardından okuma yazma oranlarında önemli artışlar meydana gelmiştir. Nitekim 1935 yılı istatistiklerine göre erkeklerde okuryazarlık oranı %29,3'e, kadınlarda ise %10,5'e yükselmiştir. Buna karşılık 1927 yılı verileri incelendiğinde, erkeklerde okuryazarlık oranının %13, kadınlarda ise yalnızca %4 olduğu görülmektedir. Söz konusu veriler, Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen eğitim reformlarının ve özellikle Millet Mekteplerinin okuryazarlığın yaygınlaştırılmasında önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Yeni Türk alfabesinin kabulü de okuma yazma öğretiminin hızlanmasına önemli katkılar sağlamıştır. Türkçenin ses yapısına uygun olarak hazırlanan yeni alfabe, öğrenme sürecini kolaylaştırmış ve eğitim faaliyetlerinin daha kısa sürede sonuç vermesine imkân tanımıştır. Nitekim Arap harfleriyle okuma yazma öğrenme süreci genellikle daha uzun bir zaman gerektirirken, yeni Türk alfabesinin 20 gün gibi çok daha kısa bir süre içerisinde öğrenilebildiği ifade edilmektedir. Bu durum, okuryazarlık oranlarının artmasında ve eğitim hizmetlerinin geniş halk kitlelerine ulaştırılmasında etkili olmuştur (Kılınç, 2018).

Türk Tarih Kurumunun Kuruluşu

Cumhuriyet'in ilk yıllarında gerçekleştirilen reformlar arasında tarih öğretimi ve tarih bilincinin geliştirilmesine yönelik çalışmalar milli şuur için önemli bir yer tutmaktadır. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde Tanzimat öncesinde hâkim olan devlet anlayışı büyük ölçüde İslamcılık düşüncesine dayanıyordu. Tanzimat

reformlarıyla birlikte ise Osmanlı Devleti, çok uluslu yapısını koruyabilmek amacıyla Osmanlıcılık fikrini benimsemiş ve dil, din, ırk ayrımı gözetmeksizin bütün tebaanın eşit vatandaşlar olarak kabul edilmesini hedeflemiştir. Daha sonraki süreçte gelişen Türkçülük düşüncesi de devlet politikalarını etkilediği gibi eğitim ve tarih öğretimi üzerinde de önemli bir rol oynamıştır. Bu fikir akımlarının etkisiyle tarih öğretiminin içeriğinde de değişiklikler yaşanmıştır. Tanzimat öncesinde eğitim kurumlarında ağırlıklı olarak İslam ve Türk-İslam tarihi öğretilirken, Tanzimat sonrasında Osmanlı tarihine daha fazla yer verilmeye başlanmıştır. II. Meşrutiyet döneminde ise Türkçülük düşüncesinin etkisiyle Osmanlı Devleti'nden önce kurulmuş Türk devletlerinin tarihi eğitim müfredatına dâhil edilmiştir. Özellikle Ziya Gökalp'in ortaya koyduğu milliyetçilik ve Türkçülük anlayışı, Cumhuriyet döneminde şekillenecek millî tarih anlayışının fikrî temellerinden birini oluşturmuştur (Yıldırım, 2024).

Eğitime büyük önem veren Mustafa Kemal Atatürk, tarih alanındaki çalışmalara da aynı hassasiyetle yaklaşmıştır. Atatürk'e göre millî kimliğin güçlendirilmesi, toplumsal birlik ve beraberliğin sağlanması ve gelecek nesillerde tarih bilincinin oluşturulması açısından tarih araştırmaları büyük bir önem taşımaktaydı. Bu anlayış doğrultusunda, Türk tarihinin bilimsel yöntemlerle incelenmesi ve Türk milletinin tarih sahnesindeki yerinin ortaya konulması amacıyla 12 Nisan 1931 tarihinde Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyet, Türk tarihine ilişkin araştırmaları teşvik etmiş, tarih yazıcılığında millî bir perspektifin geliştirilmesine katkı sağlamış ve çeşitli bilimsel çalışmalar yürütmüştür (Özcan, 2024).

Millî Mücadele sonucunda kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin temel dayanaklarından biri milliyetçilik ilkesi olduğundan, tarih bilincinin geliştirilmesi ve millî kimliğin güçlendirilmesi yeni devletin öncelikleri arasında yer almıştır. Bu doğrultuda Mustafa

Kemal Atatürk, tarih araştırmalarına ve tarih öğretime özel bir önem vermiştir. Nitekim Millî Mücadele'nin tarihinin yazılması amacıyla daha Cumhuriyet'in ilk yıllarında çeşitli girişimlerde bulunulmuş, tarih alanındaki çalışmaların kurumsal bir yapıya kavuşturulması hedeflenmiştir. Bu çerçeve 1931 yılında Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti kurulmuş ve Türk tarihinin bilimsel yöntemlerle araştırılması için önemli çalışmalar başlatılmıştır. Aynı yıl içerisinde lise öğrencileri için dört ciltlik *Tarih* kitabı hazırlanmış ve eğitim kurumlarında okutulmaya başlanmıştır. Cemiyetin faaliyetleri kapsamında, 1932 yılında Ankara'da I. Türk Tarih Kongresi düzenlenmiş ve Türk tarihine ilişkin yeni tezler bilim dünyasının tartışmasına sunulmuştur. Ayrıca 1933 Üniversite Reformu'nun ardından İstanbul Üniversitesi'nde İnkılâp Tarihi dersleri okutulmaya başlanmış, böylece Cumhuriyet devrimlerinin akademik düzeyde incelenmesine yönelik önemli bir adım atılmıştır. Kurum, 1935 yılında gerçekleştirilen düzenlemeler sonucunda Türk Tarih Kurumu adını almıştır. Böylece Cumhuriyet döneminde tarih araştırmalarının kurumsal bir çerçeve ürütölmesi sağlanmış ve Türk tarihinin bilimsel esaslara dayalı olarak incelenmesine yönelik önemli bir adım atılmıştır (Gencer-Özel, 2014).

Tarih eğitimi sadece kitaplarla sınırlı kalmamıştır. Nitekim Cumhuriyet'in ilanından sonra kurulan şer'iye ve Evkâf Vekâleti, Maarif Vekâleti ve Türk Âsâr-ı Atıka Müdürlüğü gibi kurumlar, Türk kültür mirasının korunması ve gelecek nesillere aktarılması açısından önemli görevler üstlenmiştir. Söz konusu kurumlar aracılığıyla tarihî eserlerin korunması, onarılması ve bilimsel yöntemlerle incelenmesine yönelik çalışmalar hız kazanmıştır. Nitekim 1920'li yıllardan itibaren tarihî eserlerin bakım ve onarım faaliyetlerine başlanmış, bu kapsamda Mimar Kemaleddin Bey tarafından Ayasofya'da çeşitli restorasyon çalışmaları gerekleştirilmıştir. Cumhuriyet yönetimi, tarihî ve kültürel mirasın korunmasını devlet politikası hâline getirmiş ve bu doğrultuda 1933

yılında Anıtları Koruma Komisyonu kurulmuştur. Böylece tarihî eserlerin tespiti, korunması ve restorasyonu daha sistemli bir şekilde yürütölmeye başlanmıştır. Kültürel mirasın korunmasının yanı sıra, toplumda tarih ve arkeoloji bilincinin oluşturulmasına da önem verilmiştir. Bu amaçla Maarif Vekâleti tarafından 1930'lu yıllardan itibaren eğitim kurumlarında uygulanmak üzere çeşitli programlar hazırlanmıştır. Söz konusu programlar çerçevesinde öğrencilerin Anadolu'daki arkeolojik alanları ziyaret etmeleri, tarihî eserleri yerinde incelemeleri ve tarih derslerine daha etkin katılım sağlamaları hedeflenmiştir. Tarihî eserlerin tanıtılması ve korunmasına yönelik faaliyetler yalnızca eğitim kurumlarıyla sınırlı kalmamış, Halkevleri de bu süreçte önemli bir görev üstlenmiştir. Halkevleri aracılığıyla düzenlenen konferanslar, geziler ve yayın faaliyetleri sayesinde toplumun tarihî ve kültürel değerlere yönelik farkındalığının artırılması amaçlanmıştır (Madran, 2005).

Cumhuriyet Döneminde Sanat Politikaları

Güzel Sanatlar ve Modern Ulus İnşası

19. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma politikaları doğrultusunda hemen her alanda yeniliklerin gerçekleştirildiği bir dönem olmuştur. Bu yenileşme süreci yalnızca askerî, idarî ve hukuki alanlarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda güzel sanatlar alanında da önemli gelişmelerin yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle plastik sanatlara yönelik ilginin artmasıyla birlikte resim ve heykel sanatında Batı etkisi daha belirgin hâle gelmiştir. Bu kapsamda 1873 yılında Şeker Ahmet Paşa tarafından düzenlenen sanat sergisi, Osmanlı sanat tarihinde modern sergicilik anlayışının gelişmesi açısından önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Ayrıca 1880'li yıllarda Tarabya'daki Rum Kız Okulu'nda düzenlenen sergi de Osmanlı toplumunda plastik sanatlara yönelik ilginin giderek arttığını göstermesi bakımından dikkat çekmektedir. Söz konusu gelişmeler, Cumhuriyet döneminde

gerçekleştirilecek sanat ve kültür reformlarının fikrî ve kurumsal altyapısının oluşmasına katkı sağlamıştır (Tursun& Yılmaz, 2025). Esasen Tanzimat dönemiyle birlikte Osmanlı Devleti'nde güzel sanatlar alanında Batılılaşma eğilimleri belirginleşmiş ve özellikle resim ile heykel sanatında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu süreçte 1863 yılında Sergi-i Umûmî-i Osmanî açılarak Osmanlı'da modern sergicilik faaliyetleri başlamıştır. Heykel sanatının gelişiminde ise Sultan Abdülaziz dönemi önemli bir yere sahiptir. Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahati sırasında yaptırdığı atlı heykeli, Osmanlı sanat tarihinde Batılı sanat anlayışının etkisini göstermesi bakımından dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, sanat alanındaki esas kurumsal dönüşüm Cumhuriyet döneminde gerçekleşmiştir (Tepeci, 1996; Uzun, 2012).

Osmanlı Devleti'nde güzel sanatlar alanında yaşanan önemli gelişmelerden biri de operanın kültürel hayata dâhil olmasıdır. Opera, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerde sahnelenmeye başlanmış ve Osmanlı toplumunda Batılı sahne sanatlarının tanınmasına katkı sağlamıştır. Bu dönemde opera temsilleri çoğunlukla İtalya'dan gelen sanatçılar ve topluluklar tarafından icra edilmiştir. Nitekim Osmanlı Devleti'nde yetişmiş profesyonel opera sanatçılarının sayısı oldukça sınırlıydı. Bununla birlikte, Osmanlı tebaası arasında da opera alanında önemli eserler veren isimler ortaya çıkabilmiştir. Özellikle Dikran Çuhacıyan, Osmanlı opera tarihinin öncü isimlerinden biri olarak kabul edilmekte ve bestelediği eserlerle Türk opera geleneğinin temellerini atan sanatçılar arasında gösterilmektedir. Ayrıca Çuhacıyan'ın yanı sıra farklı gayrimüslim Osmanlı vatandaşları da opera alanında eserler kaleme alarak Osmanlı müzik ve sahne sanatlarının gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Bu gelişmeler, Cumhuriyet döneminde opera sanatının kurumsallaşmasına zemin hazırlayan önemli adımlar arasında değerlendirilmektedir (Davran, 2005).

Nitekim Mustafa Kemal Atatürk'ün Cumhuriyet'in ilk yıllarında önem verdiği alanlardan biri de güzel sanatlar olmuştur. Atatürk, çağdaşlaşma sürecinin yalnızca siyasi, ekonomik ve sosyal reformlarla sınırlı kalamayacağını, aynı zamanda sanat ve kültür alanlarında da ilerlemenin sağlanması gerektiğini düşünmüştür. Bu doğrultuda güzel sanatların gelişmesi için çeşitli kurumların kurulmasına öncülük etmiş ve sanatçıların desteklenmesine büyük önem vermiştir. Cumhuriyet'in ilanından sonra gerçekleştirilen kültür reformları içerisinde sanat sergileri önemli bir yer tutmuştur. Cumhuriyet yönetimi, güzel sanatların gelişimini desteklemek ve sanatı toplumun geniş kesimlerine ulaştırmak amacıyla çeşitli sergilerin düzenlenmesine öncülük etmiştir. Nitekim Cumhuriyet'in ilan edildiği gün olan 29 Ekim 1923 tarihinde Ankara'da bir sanat sergisi açılmış ve bu sergide yirmi dört eser sanatseverlerin beğenisine sunulmuştur. Söz konusu sergi, yeni kurulan devletin sanata verdiği önemin somut göstergelerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Sanat alanındaki kurumsallaşma süreci ilerleyen yıllarda da devam etmiş ve 1934 yılında Ankara Sergi Evi açılarak resim ve heykel başta olmak üzere çeşitli sanat faaliyetlerinin gerçekleştirilmesine imkân sağlanmıştır. Bu gelişmeler, Cumhuriyet döneminde güzel sanatların kurumsal bir yapı içerisinde gelişmesine önemli katkılar sunmuştur. (Mülayim, 2005).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında tiyatro, kültür politikalarının önemli unsurlarından bir diğeri olarak görülmüştür. Osmanlı Devleti'nin son döneminde İstanbul'da tiyatro faaliyetleri büyük ölçüde Batı etkisi altında gelişmiş ve farklı topluluklar tarafından sahnelenmiştir. Ancak Mustafa Kemal Atatürk'ün tiyatrodan beklentisi, Batı'yı yalnızca taklit etmek değil; Anadolu'nun tarihi ve kültürel birikimini çağdaş sanat anlayışıyla birleştirerek millî bir tiyatro geleneği oluşturmaktır. Bu doğrultuda tiyatro eserlerinin halkın anlayabileceği sade ve anlaşılır bir Türkçe ile kaleme alınması

gerektiğini savunmuş ve tiyatroyu toplumsal eğitim ile kültürel gelişimin önemli bir aracı olarak değerlendirmiştir. Cumhuriyet dönemi tiyatro reformlarının dikkat çeken bir diğer yönü ise kadınların sahne sanatlarına katılımının teşvik edilmesidir. Kadınların toplumsal hayatın her alanında aktif rol almasını savunan Atatürk, tiyatro sahnesinde kadın oyuncuların yer almasını da modernleşme sürecinin önemli bir göstergesi olarak görmüştür. Bu doğrultuda Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren kadın sanatçılar tiyatro sahnesinde yer almaya başlamış ve böylece sahne sanatlarında önemli bir dönüşüm yaşanmıştır. Söz konusu gelişmeler hem Türk tiyatrosunun kurumsallaşmasına hem de kadınların toplumsal görünürlüğünün artmasına önemli katkılar sağlamıştır (Yüksel, 2005).

Cumhuriyet döneminde müzik alanında gerçekleştirilen reformlar, çağdaş ve millî bir müzik anlayışının oluşturulmasını hedeflemiştir. Bu doğrultuda 1 Kasım 1924 tarihinde Ankara'da Musiki Muallim Mektebi açılmış ve okulun müdürlüğüne Zeki Üngör getirilmiştir. Söz konusu kurumun temel amacı, çağın gereklerine uygun müzik öğretmenleri yetiştirmek ve ilerleyen süreçte kurulması planlanan konservatuvarlar için nitelikli insan kaynağı oluşturmaktır. Bu dönemde İstanbul'da Dârülelhan ve Mızıkay-ı Hümayun gibi kurumlar faaliyet göstermekteyse de Ankara'da açılan Musiki Muallim Mektebi, Cumhuriyet'in müzik politikalarının uygulanmasında merkezi bir rol üstlenmiştir. Cumhuriyet yönetimi, müzik eğitiminin kurumsallaştırılması amacıyla yabancı uzmanlardan da yararlanmıştır. Mustafa Kemal Atatürk, modern bir konservatuvar kurulacağı müjdesini 1934 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılış konuşmasında vermiştir. Bu amaç doğrultusunda ünlü Alman besteci ve müzik eğitimcisi Paul Hindemith, 1935 yılında Türkiye'ye davet edilmiş ve konservatuvar sisteminin oluşturulmasına yönelik çalışmalarda görev almıştır. 1936 yılında Ankara Devlet Konservatuvarı kurulmuş

ve böylece Türkiye'de çağdaş müzik eğitiminin temelleri atılmıştır. Daha sonra 1939 yılında Gazi Eğitim Enstitüsü bünyesinde müzik bölümü açılmış ve Musiki Muallim Mektebi'nin görevleri bu kuruma devredilmiştir. Cumhuriyet döneminin müzik alanındaki önemli gelişmelerinden biri de opera sanatının teşvik edilmesidir. Nitekim İran Şahı Rıza Pehlevi'nin 1934 yılında Türkiye'yi ziyareti vesilesiyle, oldukça kısa bir sürede Özsoy Operası hazırlanarak sahnelenmiştir. Operanın librettosu Münir Hayri Egeli tarafından kaleme alınmış, bestesi ise Ahmet Adnan Saygun tarafından yapılmıştır. Özsoy Operası, Cumhuriyet döneminin ilk millî operası olarak kabul edilmekte ve Türk opera tarihinin dönüm noktalarından biri olarak değerlendirilmektedir (Davran, 2005).

Atatürk'ün teşvikleriyle 1937 yılında İstanbul Resim ve Heykel Müzesi kurulmuş, böylece Türkiye'de plastik sanatların gelişimine önemli katkılar sağlanmıştır. Resim sanatına özel bir ilgi duyan Atatürk, yurt gezileri sırasında sanatçıları Anadolu'nun farklı bölgelerine yönlendirerek toplumun yaşamını ve kültürel zenginliklerini eserlerine yansıtmalarını teşvik etmiştir. Bu sayede Cumhuriyet'in ilk yıllarında resim sanatının toplumsal hayatla daha güçlü bağlar kurması hedeflenmiştir. Müzik alanında da önemli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Atatürk, Türk musikisinin seçkin eserlerine değer vermiş, geleneksel Türk müziğinin önemli temsilcileri olan Dede Efendi ve İtrî gibi sanatçıların eserlerini takdir etmiştir. Bununla birlikte, millî müzik anlayışının çağdaş tekniklerle geliştirilmesini savunmuş ve müzik eğitime yönelik kurumların açılmasını desteklemiştir. Türk kültür ve tasavvuf tarihinin önemli şahsiyetlerinden Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye de özel bir ilgi göstermiştir. Cumhuriyet döneminde sahne sanatları alanında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Tiyatro, opera ve bale gibi sanat dallarının kurumsallaşması amacıyla çeşitli çalışmalar yürütülmüş; özellikle Türk operasının gelişimi için devlet desteği sağlanmıştır. Bu kapsamda Ankara Devlet Konservatuarı'nın kurulması ve

sonrasında Devlet Tiyatroları ile Devlet Operası'nın temellerinin atılması, Cumhuriyet'in kültür politikalarının önemli kazanımları arasında yer almıştır. Ayrıca sinema, tiyatro ve diğer sahne sanatları da desteklenerek Türkiye'de çağdaş sanat anlayışının yaygınlaştırılması amaçlanmıştır (Gencer-Özel, 2014).

Resim, Heykel ve Mimaride Yeni Estetik Anlayışı

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, özellikle mimari yapılarda Batı etkilerinin belirginleştiği görülmektedir. Bununla birlikte Batılılaşma süreci yalnızca mimari alanla sınırlı kalmamış; resim, tiyatro, müzik ve sinema gibi güzel sanatların farklı dallarında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle 19. yüzyıldan itibaren sanat alanındaki yenileşme hareketleri hız kazanmış ve Batı tarzı sanat anlayışı Osmanlı kültür hayatında etkisini göstermeye başlamıştır. Nitekim Osmanlı Devleti'nde ilk sinema gösterileri 19. yüzyılın sonlarında İstanbul'da gerçekleştirilmiş, 1883 yılında Sanayi-i Nefise Mektebi açılarak modern anlamda ilk güzel sanatlar eğitimi kurumsal bir yapıya kavuşturulmuştur. Ayrıca 1916 yılında Darüelhan'ın kurulmasıyla birlikte müzik eğitimi alanında da önemli bir adım atılmıştır. Osmanlı modernleşmesinin başlangıç aşamalarında III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde gerçekleştirilen reformlar, sanat alanındaki yeniliklerin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Özellikle Sultan Abdülaziz'in resim, opera, tiyatro ve heykel sanatlarına ilgi göstermesi, Batılı sanat anlayışının saray çevresinde benimsenmesine katkı sağlamıştır. Benzer şekilde Sultan Abdülmecid'in kendi portrelerini devlet dairelerine ve eğitim kurumlarına astırması da geleneksel anlayıştan farklı olarak modern devlet anlayışının ve Batılılaşma sürecinin sembolik göstergelerinden biri olarak değerlendirilmelidir. Bu gelişmeler, Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilecek sanat ve kültür reformlarının tarihsel altyapısını oluşturması bakımından önem taşımaktadır (Aydın, 2013).

Cumhuriyet devri resim sanatının temelleri esasen Osmanlı son dönemlerinde atılmıştır. Nitekim resim sanatının gelişimi ve resim öğretmeni yetiştirilmesi açısından Osmanlı Devleti'nin son döneminde kurulan eğitim kurumları büyük önem taşımaktadır. Bu kurumların başında 1883 yılında Osman Hamdi Bey'in öncülüğünde kurulan Sanayi-i Nefise Mektebi gelmektedir. Cumhuriyet döneminde ise resim öğretmeni yetiştirilmesinde önemli görev üstlenen kurumlardan biri 1932 yılında açılan Gazi Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü olmuştur. Sanayi-i Nefise Mektebi, Cumhuriyet döneminde yeniden yapılandırılarak 1928 yılında Güzel Sanatlar Akademisi adını almıştır. Bilindiği üzere Osmanlı kültür ve medeniyetinde resim sanatı uzun süre minyatür, tezhip ve diğer süsleme sanatları çerçevesinde gelişim göstermiştir. Ancak 18. yüzyılın sonlarından itibaren Batı ile artan ilişkiler neticesinde Osmanlı Devleti, Batı resim sanatıyla tanışmaya başlamıştır. Nitekim resim dersi ilk kez 1795 yılında Mühendishane-i Berr-i Hümayun'un müfredatına teknik amaçlarla dâhil edilmiştir. Daha sonra 1834 yılında kurulan Mekteb-i Harbiye'de de resim ve perspektif dersleri okutulmaya başlanmıştır. Özellikle 1847 yılından itibaren Harp Okulu'nda resim eğitiminin sistemli bir şekilde verilmesi, Osmanlı resim sanatının gelişiminde önemli bir aşama olmuştur. İlk Türk ressamları ve resim öğretmenlerinin önemli bir kısmı da bu askerî okullarda yetişen subaylar arasından çıkmıştır. Osmanlı döneminde resim sanatının gelişiminde II. Mahmud ve Sultan Abdülaziz dönemleri ayrı bir önem taşımaktadır. Bu dönemde portre resimleri yaygınlaşmış, çeşitli sergiler düzenlenmiş ve Batılı resim anlayışı saray çevresinde destek görmüştür. Sanayi-i Nefise Mektebi bünyesinde resim, mimari, heykel ve hakkâklık gibi bölümler yer almış, kurum kısa sürede Osmanlı sanat hayatının en önemli eğitim merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Nitekim 1894 yılı verilerine göre okulda yaklaşık 120 öğrenci eğitim görmektedir. 1914 yılında ise Avrupa'da eğitim gören sanatçılar yurda dönerek Sanayi-i Nefise Mektebi'nde öğretim üyesi olarak

görevlendirilmişlerdir. Bu sanatçılar arasında İbrahim Çallı, Nazmi Ziya Güran, Feyhaman Duran ve Hikmet Onat gibi isimler yer almakta olup, söz konusu sanatçılar Türk resim sanatının gelişiminde ve yeni kuşak ressamların yetiştirilmesinde önemli katkılar sağlamışlardır (Etike, 2001).

Malum olduğu üzere Osmanlı kültür ve medeniyeti incelendiğinde, plastik sanatlar alanında geleneksel sanat dallarının ön plana çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda özellikle hat, tezhip, çini, ebru ve diğer dekoratif sanatlar önemli bir yer tutarken, resim sanatının en yaygın biçimini ise minyatür sanatı oluşturmaktaydı. Nitekim minyatür, Osmanlı sanat anlayışının temel unsurlarından biri olarak saray çevresinde ve yazma eserlerde yoğun biçimde kullanılmıştır (Güleryüz, 2005). Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte sanat eğitimi ve sanatsal faaliyetlerin geliştirilmesine yönelik önemli adımlar atılmıştır. Ancak Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu faaliyetler büyük ölçüde bireysel girişimler ve sınırlı kurumsal imkânlar çerçevesinde yürütülmüştür. Eğitim sisteminin yeniden yapılandırılması amacıyla 1924 yılında dönemin Millî Eğitim Bakanlığı tarafından Amerikalı eğitim filozofu John Dewey Türkiye'ye davet edilmiştir. Türkiye'de incelemelerde bulunan Dewey, Türk eğitim sistemi hakkında ayrıntılı bir rapor hazırlamış ve bu raporda sanat eğitiminin önemine dikkat çekmiştir. John Dewey, özellikle öğretmen okullarının müfredatında resim derslerine daha fazla yer verilmesi gerektiğini savunmuş, sanat eğitiminin bireyin estetik gelişimine ve yaratıcılığının ortaya çıkarılmasına katkı sağlayacağını ifade etmiştir. Dewey'in önerileri doğrultusunda 1926 yılında eğitim programlarında düzenlemeye gidilmiş ve ilk kez okullarda okutulmak üzere resim ve iş dersleri müfredata dâhil edilmiştir. Böylece Cumhuriyet dönemi eğitim anlayışı içerisinde sanat eğitimi, öğrencilerin çok yönlü gelişimini sağlayan temel unsurlardan biri olarak kabul edilmiştir (İlhan, 2005).

Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen sanat reformları içerisinde heykel sanatı önemli bir yer tutmaktadır. Osmanlı Devleti'nde dinî ve geleneksel anlayışların etkisiyle heykel sanatına mesafeli yaklaşılmış, bu nedenle heykel sanatı Batı ülkelerine kıyasla sınırlı bir gelişim göstermiştir. Ancak Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte bu anlayış değişmiş ve heykel, çağdaşlaşma sürecinin önemli unsurlarından biri olarak değerlendirilmiştir. Nitekim 1926 yılında İstanbul Sarayburnu'nda Atatürk'ün heykelinin dikilmesiyle başlayan süreç, kısa süre içerisinde Anadolu'nun çeşitli şehirlerine yayılmıştır. Cumhuriyet yönetimi tarafından yaptırılan anıtlar, yalnızca estetik bir unsur olarak değil, aynı zamanda millî mücadele ruhunu ve Cumhuriyet ideallerini yansıtan semboller olarak da değerlendirilmiştir. Bu dönemde gerçekleştirilen anıtların önemli bir bölümü Avrupalı heykeltıraşlar tarafından yapılmıştır. Bununla birlikte, 1934 yılında Menemen'de açılışı gerçekleştirilen anıt, bir Türk heykeltıraş olan Ratip Aşir Acudoğu tarafından yapılmış olması bakımından ayrı bir önem taşımaktadır. Söz konusu eser, Türk heykeltıraşlarının anıt sanatındaki ilk önemli başarılarından biri olarak kabul edilmektedir (Mülayim,2005). Cumhuriyet döneminde heykel sanatı, genç Cumhuriyet'in modernleşme, ulus inşası ve kamusal temsil stratejilerinin görsel ifadesi olarak ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuştur. Dönemin sanat ortamında Türk heykeltıraşlarının henüz yeterli düzeyde yetişmemiş olması nedeniyle ilk anıt heykeller, Henry Krippel, Pietro Canonica, Anton Hanak ve Josef Thorak gibi yabancı sanatçılar tarafından gerçekleştirilmiştir (Çetintaş, 1999; Osm, 2003; Korur, 2008). Bu sayede heykel sanatı, Cumhuriyet ideallerinin ve Millî Mücadele ruhunun kamusal mekânlarda görünür kılınmasında etkili bir araç hâline gelmiştir. İlerleyen süreçte ise Cumhuriyet'in sanat politikaları doğrultusunda yetişen Türk heykeltıraşlar, anıt ve heykel sanatının gelişimine önemli katkılar sağlamışlardır. (Yılmaz, 2019). Bu sanatçılar arasında Ratip Aşir Acudoğu, Ahmet Kenan Yontu, Mustafa Nusret Suman, Sabiha Bengütaş, Nermin Faruki, Ali Hadi

Bara ve Zühtü Müridoğlu öne çıkan isimler arasında yer almaktadır. Söz konusu sanatçılar, Cumhuriyet dönemi Türk heykel sanatının kurumsallaşmasında ve millî bir heykel anlayışının gelişmesinde önemli rol oynamışlardır (Korur, 2008).

Cumhuriyet dönemiyle birlikte gerçekleştirilen kültürel ve toplumsal dönüşüm sürecinin en önemli yansımalarından bir diğeri de mimarlık alanında görülmektedir. Ancak mimari alandaki yenileşme hareketlerinin kökeni Cumhuriyet döneminden daha önceye, Osmanlı modernleşmesinin önemli aşamalarından biri olan Tanzimat dönemine kadar uzanmaktadır. Tanzimat’la birlikte mimarlık alanında çeşitli yenilikler ortaya çıkmışsa da bu gelişmeler, dönemin siyasi ve toplumsal koşulları çerçevesinde belirli sınırlar içerisinde şekillenmiştir. 20. yüzyılın başlarından itibaren güç kazanan milliyetçilik düşüncesi, mimarlık alanında da etkisini göstermiş ve ulusal bir mimari anlayışın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu doğrultuda Birinci Millî Mimarlık Akımı’nın öncüleri arasında yer alan Mimar Kemaleddin Bey ve Vedat Tek, Ziya Gökalp’in Türkçülük ve millî kültür anlayışından etkilenerek Türk mimarlık düşüncesinin şekillenmesinde önemli roller üstlenmişlerdir. Söz konusu mimarlar, geleneksel Türk-İslam mimarisine ait unsurları modern mimari yaklaşımlarla birleştirerek Cumhuriyet döneminde gelişecek olan millî mimarlık anlayışının temellerini atmışlardır (Sönmez,2000).

Cumhuriyet’in kuruluşundan 1999 yılına kadar geçen süreçte Türkiye’deki mimari gelişmeler genel olarak beş ayrı dönemde ele alınmaktadır. Bu dönemlerin ilki, 1923-1929 yıllarını kapsayan Birinci Millî Mimarlık (Neoklasik) Dönemi; ikincisi ise 1929-1939 yılları arasındaki Rasyonel-Uluslararası Mimarlık Dönemi olarak değerlendirilmektedir. Cumhuriyet’in ilk yıllarını kapsayan Birinci Millî Mimarlık Dönemi incelendiğinde, Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde ortaya çıkan mimari anlayışın etkilerinin belirli ölçüde devam ettiği görülmektedir. Nitekim Cumhuriyet’in ilk yıllarında

inşa edilen birçok yapı, mesleki eğitimlerini Osmanlı Devleti'nin son döneminde tamamlayan mimarlar tarafından tasarlanmıştır. Bu nedenle söz konusu dönemin mimari eserlerinde, geleneksel Osmanlı ve Selçuklu mimarisine ait unsurların modern yapı teknikleriyle bir araya getirildiği dikkat çekmektedir. Diğer dönemler ise şu şekildedir: 1939-1950 II.Milli Mimari-bölgesel mimari, 1950-1960 modern mimarlık ve 1960-1999 etkilere açık uluslararası mimarlık dönemidir (Sönmez, 2000).

Kültürel Rönesans Bağlamında Eğitim ve Toplumsal Dönüşüm

Türk Ocakları ve Halk Evleri'nin Cumhuriyet Devrimlerindeki Rolü

Savaşın ardından maddi ve manevi bakımdan büyük kayıplar yaşayan toplumun yeniden inşasının ancak çok yönlü bir kalkınma hamlesiyle mümkün olabileceğini öngören Mustafa Kemal Atatürk, Cumhuriyet'in ilk yıllarında ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda kapsamlı reformlar gerçekleştirmiştir. Bu çerçevede açılan fabrikalar ve kurulan kurumların yanı sıra konservatuvarlar ile Halkevleri, toplumsal kalkınma ve kültürel dönüşüm sürecinin önemli unsurları olarak öne çıkmıştır (Yavuz, 2000). Türkiye'nin modernleşme sürecinde ulus devlet anlayışının topluma benimsetilmesi ve yeni toplumsal kimliğin inşa edilmesi amacıyla çeşitli kurumlar önemli roller üstlenmiştir. Bu kurumların başında Türk Ocakları ve Halkevleri gelmektedir. Söz konusu kuruluşlar, Cumhuriyet'in kültür politikalarının halka aktarılmasında ve millî bilincin güçlendirilmesinde etkili araçlar olarak öne çıkmıştır.

1912 yılında kurulan Türk Ocakları, Türk milliyetçiliği düşüncesinin toplumsal alanda yaygınlaştırılmasını amaçlayan önemli bir sivil toplum kuruluşudur. Türk Ocaklarının temel hedefleri arasında millî duyguların güçlendirilmesi, Türk dilinin geliştirilmesi, halkın kültürel seviyesinin yükseltilmesi ve millî kültür bilincinin yaygınlaştırılması yer almaktaydı. Bu amaçlar

doğrultusunda konferanslar düzenlenmiş, tiyatro gösterileri sahnelenmiş, çeşitli kurslar açılmış ve sosyal yardım faaliyetleri yürütülmüştür. Türk Ocaklarının fikrî temelinde ise Ziya Gökalp, Yusuf Akçura ve Mehmet Emin Yurdakul gibi aydınların görüşleri önemli bir yer tutmuştur. Özellikle Yusuf Akçura'nın *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı eseri, Türk milliyetçiliği düşüncesinin şekillenmesinde ve Türk Ocaklarının kültür politikalarının belirlenmesinde etkili olmuştur. Türk Ocakları, kadınların toplumsal hayata katılımını teşvik eden faaliyetleriyle de dikkat çekmiştir. Bu doğrultuda kadınların konferanslarda konuşmacı olarak yer almaları desteklenmiş, kadın ve erkeklerin aynı sosyal mekânlarda bir araya gelmeleri teşvik edilmiştir. Böylece geleneksel toplumsal yapının dönüştürülmesine ve kadınların kamusal alandaki görünürlüğünün artırılmasına katkı sağlanmıştır.

Türk Ocaklarının kültürel birikimi ve deneyimi, Cumhuriyet döneminin en önemli kültür kurumlarından biri olan Halkevlerinin kuruluşunda etkili olmuştur. Resmî olarak 19 Şubat 1932 tarihinde faaliyete başlayan Halkevleri, halkçılık, laiklik ve milliyetçilik ilkeleri doğrultusunda toplumu bilinçlendirmek ve Cumhuriyet değerlerini geniş halk kitlelerine ulaştırmak amacıyla kurulmuştur. Köyden kente, kırsaldan merkeze kadar geniş bir coğrafyada faaliyet gösteren Halkevleri, Cumhuriyet'in kültür reformlarının topluma aktarılmasında önemli bir misyon üstlenmiştir. Halkevleri bünyesinde düzenlenen konferanslar, tiyatro gösterileri, sergiler, konserler, halk oyunları ve çeşitli kurslar aracılığıyla toplumun kültürel düzeyinin yükseltilmesi hedeflenmiştir. Özellikle Harf İnkılabı sonrasında yürütülen okuma yazma seferberliğinde Halkevleri önemli görevler üstlenmiş ve Anadolu'nun birçok bölgesinde açılan kurslar sayesinde binlerce kişinin okuma yazma öğrenmesine katkı sağlamıştır. Bunun yanı sıra kadınların toplumsal hayatta daha görünür hâle gelmeleri amacıyla çeşitli eğitim faaliyetleri düzenlenmiş; kadın hakları, yurttaşlık bilinci ve

toplumsal eşitlik konularında farkındalık oluşturulmaya çalışılmıştır. 1951 yılına kadar faaliyetlerini sürdüren Halkevleri, Cumhuriyet'in halk eğitimi anlayışının uygulanmasında ve millî kültürün yaygınlaştırılmasında önemli roller üstlenmiş, bu yönüyle dönemin en etkili kültür ve eğitim kurumlarından biri olarak Türk modernleşme tarihinde önemli bir yer edinmiştir (Bulut, 2025).

Millet Mektepleri ve Eğitim Reformları

Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyıldan itibaren karşı karşıya kaldığı askerî, siyasi ve ekonomik sorunların nedenleri arasında, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin yeterince takip edilememesi ile eğitim alanındaki yeniliklere uyum sağlanamaması da gösterilmektedir. Osmanlı Devleti'nde eğitim sistemi büyük ölçüde dinî esaslara dayanmakta ve eğitim faaliyetleri ağırlıklı olarak dinî kurumlar aracılığıyla yürütülmekteydi. Eğitim alanındaki ilk reform girişimleri ise askerî ihtiyaçlar doğrultusunda ortaya çıkmış, 18. yüzyılın sonlarından itibaren modern askerî eğitim kurumları kurulmaya başlanmıştır. Tanzimat dönemine gelindiğinde ise eğitim alanındaki yenileşme hareketleri yalnızca askerî kurumlarla sınırlı kalmamış, sivil eğitim alanında da önemli düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte bir yandan Batı tarzında eğitim veren modern okullar açılırken, diğer yandan geleneksel eğitim kurumları olan medreseler faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir. Böylece Osmanlı eğitim sistemi içerisinde farklı amaç ve yöntemlere sahip iki ayrı eğitim anlayışı ortaya çıkmış, bu durum eğitimde birlik ve bütünlüğün sağlanmasını güçleştirmiştir. Söz konusu ikili yapı, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar varlığını sürdürmüştür. 19. yüzyıla gelindiğinde ise eğitim sistemi, geleneksel eğitim kurumları ile modern eğitim kurumlarının bir arada bulunduğu ikili bir yapı sergilemekteydi. Tanzimat döneminde eğitim alanında çeşitli reform girişimleri gerçekleştirilmiş olsa da bu düzenlemeler toplumun tamamını

kapsayan bütüncül ve kalıcı bir eğitim sistemi oluşturmakta yeterli olmamıştır.

Mustafa Kemal Atatürk'e göre bir devletin güçlü ve kalıcı olmasının temel şartlarından biri, toplumun çağın gereklerine uygun, bilimsel ve millî esaslara dayalı bir eğitim sistemi içerisinde yetiştirilmesidir. Bu nedenle Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte eğitim alanındaki dağınık yapının ortadan kaldırılması ve eğitimde birlik ilkesinin hayata geçirilmesi öncelikli hedefler arasında yer almıştır. Nitekim bu anlayış doğrultusunda gerçekleştirilen reformlarla Türk eğitim sistemi modern, merkezi ve ulusal bir yapıya kavuşturulmaya çalışılmıştır. Millî Mücadele yıllarında eğitim meselesi, yeni devletin geleceğini şekillendirecek temel unsurlardan biri olarak değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda, 16 Temmuz 1921 tarihinde Ankara'da Maarif Kongresi toplanmış ve Türk eğitim sisteminin geleceğine ilişkin önemli görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Kongrede, millî ve çağdaş bir eğitim anlayışının oluşturulması gerekliliği vurgulanmış; bağımsızlık mücadelesinin askerî zaferle sonuçlanmasının ardından kurulacak yeni devletin güçlü ve kalıcı bir yapıya kavuşabilmesi için eğitimin vazgeçilmez bir unsur olduğu ifade edilmiştir. Nitekim Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen eğitim reformlarının fikrî temelleri de büyük ölçüde bu kongrede ortaya konulan hedefler doğrultusunda şekillenmiştir (Aysal, 2016).

Mustafa Kemal Atatürk, Osmanlı Devleti'nden miras kalan eğitim sistemindeki ikili yapıyı ve düzensizliği ortadan kaldırmak amacıyla kapsamlı reform çalışmalarına öncülük etmiştir. Bu doğrultuda, 3 Mart 1924 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim alanındaki dağınık yapı sona erdirilmiş ve eğitimde birlik ilkesi hayata geçirilmiştir. Söz konusu kanunla Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisindeki bütün eğitim kurumları Millî Eğitim Bakanlığı'nın yönetimi altında toplanmış, böylece eğitim faaliyetlerinin merkezi bir anlayışla yürütülmesi sağlanmıştır. Ayrıca

medreseler kapatılarak eğitim sisteminin bilimsel, laik ve çağdaş esaslar doğrultusunda yeniden yapılandırılmasının önü açılmıştır. Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen eğitim reformlarının önemli ayaklarından birini de yükseköğretim alanındaki düzenlemeler oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'nin ilk modern yükseköğretim kurumu olan Darülfünun, Cumhuriyet'in ilk yıllarında varlığını sürdürmüş; ancak dönemin ihtiyaçlarına yeterince cevap veremediği gerekçesiyle yeniden yapılandırılması gündeme gelmiştir. Bu amaçla 1932 yılında İsviçreli eğitim uzmanı Prof. Dr. Albert Malche Türkiye'ye davet edilmiş ve yükseköğretim sistemine ilişkin kapsamlı bir rapor hazırlaması istenmiştir. Malche'nin hazırladığı rapor doğrultusunda gerçekleştirilen düzenlemeler sonucunda, 31 Temmuz 1933 tarihinde Darülfünun kapatılmış ve yerine Millî Eğitim Bakanlığı'nın gözetiminde modern esaslara göre teşkilatlandırılan İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. Böylece Türk yükseköğretim sisteminin çağdaş bilim anlayışı temelinde yeniden yapılandırılması yönünde önemli bir adım atılmıştır (Gencer&Özel, 2014).

Cumhuriyet döneminde eğitim alanında gerçekleştirilen en önemli reformlardan biri de Harf İnkılabı olmuştur. Latin alfabesine geçiş meselesi, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren çeşitli platformlarda gündeme gelmiştir. Nitekim 1923 yılında düzenlenen İzmir İktisat Kongresi'nde Latin harflerinin kabulüne ilişkin öneriler dile getirilmiş ve konu kamuoyunda tartışılmaya başlanmıştır. Mustafa Kemal Atatürk, yeni Türk alfabesine ilişkin görüşlerini ilk kez geniş bir topluluk önünde 9 Ağustos 1928 tarihinde İstanbul Sarayburnu'nda yaptığı konuşmada açıklamıştır. Bu tarihten sonra yeni alfabenin hazırlanması ve uygulanmasına yönelik çalışmalar hız kazanmıştır. Nihayet 1 Kasım 1928 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilen 1353 sayılı Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun ile Latin esasına dayalı yeni Türk alfabesi resmen yürürlüğe girmiştir. Harf İnkılabı'nın toplumun

geniş kesimlerine benimsetilmesi amacıyla 1 Ocak 1929 tarihinden itibaren Millet Mektepleri açılmış ve özellikle 16-43 yaş arasındaki vatandaşlara okuma yazma eğitimi verilmiştir. Böylece yeni alfabenin kısa sürede yaygınlaştırılması ve okuryazarlık oranının artırılması hedeflenmiştir. Bununla birlikte, tarih boyunca birçok reform hareketinde olduğu gibi Harf İnkılabı da bazı çevrelerin eleştirileriyle karşılaşmıştır. Özellikle Osmanlı döneminde kullanılan Arap harflerinin dinî ve kültürel bir değer taşıdığı düşüncesi, yeni alfabeye yönelik muhalif görüşlerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bununla birlikte Cumhuriyet yönetimi, yeni alfabenin Türkçenin fonetik yapısına daha uygun olduğunu ve eğitim faaliyetlerini kolaylaştıracağını savunarak reformu kararlılıkla uygulamıştır (Gencer&Özel, 2014).

Toplumsal Hayatın Modernleşmesine İlişkin Yapılan Yenilikler ve Yeni Vatandaş Modeli

Modernleşme ve ulus inşası süreci kapsamında gerçekleştirilen reformlardan biri de giyim kuşam alanında yapılan düzenlemelerdir. Türk kültür tarihi incelendiğinde, toplumun yaşam tarzı ve gelenekleri doğrultusunda şekillenen kendine özgü bir giyim kuşam kültürüne sahip olduğu görülmektedir. Ancak Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine gelindiğinde, toplumsal sınıflar ve meslek grupları arasında farklılık gösteren kıyafet uygulamaları nedeniyle ortak bir giyim anlayışının oluşmadığı dikkat çekmektedir. II. Mahmud döneminde gerçekleştirilen yenileşme hareketleri kapsamında kılık kıyafet alanında da çeşitli düzenlemeler yapılmış, özellikle devlet görevlilerinin giyiminde belirli bir standart oluşturulmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte, söz konusu reformlar Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu yapısal sorunları çözmede yeterli olmamış ve modernleşme süreci istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Mustafa Kemal Atatürk ise toplumsal modernleşmenin yalnızca siyasi ve ekonomik alanlarla sınırlı kalmaması gerektiğini savunmuş, gündelik yaşamın her alanında

çağdaşlaşmayı hedeflemiştir. Bu doğrultuda, Avrupa’da bulunduğu dönemlerde edildiği gözlemler, özellikle Batı toplumlarının sosyal yaşamı ve kılık kıyafet anlayışına ilişkin değerlendirmeleri, Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilecek kıyafet reformlarının fikrî temelini oluşturmada etkili olmuştur (Karabulut, 2016).

Nitekim Mustafa Kemal Atatürk, 24 Ağustos 1925 tarihinde gerçekleştirdiği Kastamonu gezisinde şapka giyerek kamuoyu karşısına çıkmış ve bu davranışıyla kılık kıyafet alanında yapılacak reformların ilk işaretlerini vermiştir. Daha sonra 28 Ağustos 1925 tarihinde İnebolu Türk Ocağı’nda yaptığı konuşmada, çağdaşlaşma sürecinin bir parçası olarak kıyafet alanında gerçekleştirilecek yeniliklerin gerekliliğini vurgulamıştır. Bu gelişmelerin ardından 2 Eylül 1925 tarihli Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile devlet memurlarına şapka giyme zorunluluğu getirilmiş, 25 Kasım 1925 tarihinde kabul edilen Şapka İktisası Hakkında Kanun ile de söz konusu uygulama yasal bir zemine kavuşturulmuştur.

Cumhuriyet döneminde modernleşme ve toplumsal düzenin yeniden yapılandırılması amacıyla gerçekleştirilen bir diğer önemli reform ise Soyadı Kanunu’nun kabulüdür. Osmanlı Devleti’nde bireylerin lakap, unvan, meslek veya aile adlarıyla anılması, resmî işlemlerde ve toplumsal hayatta çeşitli karışıklıklara neden olmaktaydı. Bu sorunun giderilmesi amacıyla 21 Haziran 1934 tarihinde kabul edilen Soyadı Kanunu ile her Türk vatandaşının bir soyadı taşıması zorunlu hâle getirilmiştir. Böylece nüfus kayıtlarının düzenlenmesi, resmî işlemlerin kolaylaştırılması ve toplumsal hayatta birlik sağlanması hedeflenmiştir. Kanunun uygulanmasının ardından, 24 Kasım 1934 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Mustafa Kemal’e “Atatürk” soyadı verilmiş ve bu soyadının başka kişiler tarafından kullanılması yasaklanmıştır (Aysal, 2016). Soyadı Kanunu’nun kabulüyle birlikte toplumsal eşitliğin sağlanmasına yönelik başka düzenlemeler de hayata geçirilmiştir. Bu kapsamda 26 Kasım 1934 tarihinde çıkarılan

kanunla ağa, bey, paşa, hacı, hafız, efendi ve molla gibi sosyal ayrıcalık ifade eden unvan ve lakapların kullanımı kaldırılmıştır. Söz konusu düzenleme ile bireyler arasında statü farklılıklarını çağrıştıran geleneksel hitap şekillerinin yerine, hukuk önünde eşit vatandaşlık anlayışının yerleştirilmesi amaçlanmıştır. Böylece Cumhuriyet yönetimi, modern ve sınıfsız bir toplum yapısının oluşturulması yönünde önemli bir adım daha atmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk tarafından gerçekleştirilen toplumsal reformlar incelendiğinde, tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması, kılık kıyafet düzenlemeleri, Soyadı Kanunu’nun kabulü, takvim ve ölçü sistemlerinde yapılan değişiklikler ile kadınların toplumsal ve siyasal hayattaki konumlarının güçlendirilmesine yönelik düzenlemeler öne çıkmaktadır. Söz konusu reformların temel amacı, toplumsal yapıyı çağdaş esaslar doğrultusunda yeniden düzenlemek ve modern bir ulus devletin temellerini sağlamlaştırmaktır. Tekke, zaviye ve türbeler, tarih boyunca dinî ve kültürel hayat içerisinde önemli bir yere sahip olmakla birlikte, Cumhuriyet’in ilk yıllarında bazı çevreler tarafından asli işlevlerinden uzaklaştırılarak toplumsal ve siyasal nüfuz aracı hâline getirildikleri gerekçesiyle eleştirilmiştir. Bu doğrultuda, 30 Kasım 1925 tarihinde kabul edilen 677 sayılı Kanun ile tekke, zaviye ve türbeler kapatılmış; şeyhlik, dervişlik, dedelik, çelebilik, babalık ve benzeri unvanların kullanımı yasaklanmıştır. Böylece din hizmetlerinin daha düzenli bir yapıya kavuşturulması ve laik devlet anlayışının güçlendirilmesi amaçlanmıştır (Gencer&Özel, 2014).

Cumhuriyet döneminde toplumsal hayatın çağdaş dünya ile uyumlu hâle getirilmesi amacıyla gerçekleştirilen reformlardan bir başkası da takvim, saat ve ölçü sistemlerinde yapılan değişikliklerdir. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde Hicrî ve Rûmî takvimler birlikte kullanılmakta, bu durum ise özellikle idarî, ekonomik ve uluslararası ilişkilerde çeşitli karışıklıklara neden olmaktaydı. Bu sorunların giderilmesi amacıyla 26 Aralık 1925

tarihinde kabul edilen kanunla Miladî Takvim'in kullanılmasına karar verilmiş ve uygulama 1 Ocak 1926 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir. Çağdaşlaşma sürecinin bir diğer önemli adımı ise rakam sisteminde gerçekleştirilen değişiklik olmuştur. Bu doğrultuda 20 Mayıs 1928 tarihinde kabul edilen düzenleme ile uluslararası rakamlar kullanılmaya başlanmış ve böylece eğitim, ticaret ve bürokrasi alanlarında birlik sağlanması hedeflenmiştir. Toplumsal ve ekonomik hayatın düzenlenmesine yönelik reformlar ölçü sistemini de kapsamıştır. Osmanlı döneminde kullanılan arşın, okka ve endaze gibi geleneksel ölçü birimleri, bölgesel farklılıklar ve uygulama sorunları nedeniyle ticari faaliyetlerde çeşitli güçlükler ortaya çıkarmaktaydı. Bu nedenle 26 Mart 1931 tarihinde kabul edilen Ölçüler Kanunu ile metre, kilogram ve litre esasına dayanan modern ölçü sistemi benimsenmiş ve Türkiye'nin uluslararası standartlarla uyumlu hâle gelmesi sağlanmıştır. Böylece takvim, rakam ve ölçü sistemlerinde gerçekleştirilen düzenlemeler sayesinde Türkiye Cumhuriyeti, idarî ve ekonomik alanlarda çağdaş dünya ile bütünleşme yönünde önemli adımlar atmıştır (Gencer&Özel, 2014).

Sonuç

Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen kültür reformları, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin çağdaş, laik, millî ve modern bir toplum oluşturma hedefinin en önemli unsurlarından birini teşkil etmiştir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde başlayan yenileşme hareketleri, Cumhuriyet yönetimi tarafından daha sistemli, kapsamlı ve devlet politikası niteliğinde ele alınmış; böylece toplumsal hayatın hemen her alanında köklü dönüşümler gerçekleştirilmiştir. Bu yönüyle Cumhuriyet kültür reformları, yalnızca geçmişten devralınan kurumların yeniden düzenlenmesini değil, aynı zamanda yeni bir toplumsal kimlik ve vatandaşlık anlayışının inşasını da hedeflemiştir. Mustafa Kemal Atatürk öncülüğünde gerçekleştirilen reformların temel amacı, Türk toplumunu çağın gereklerine uygun bir yapıya kavuşturmak ve muasır medeniyetler seviyesine

ulaştırmaktı. Bu doğrultuda eğitim alanında gerçekleştirilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitimde birlik sağlanmış, Harf İnkılabı sayesinde okuryazarlığın yaygınlaştırılması hedeflenmiş ve Millet Mektepleri aracılığıyla geniş halk kitlelerine yeni alfabe öğretilmiştir. Eğitim sisteminin ağdaş esaslar doğrultusunda yeniden düzenlenmesi, Cumhuriyet'in kültür politikalarının temel dayanaklarından biri olmuştur.

Dil ve tarih alanında gerçekleştirilen reformlar da millî kimliğin inşası açısından büyük önem taşımaktadır. Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu gibi kuruluşlar aracılığıyla Türk dilinin sadeleştirilmesi, millî tarih bilincinin güçlendirilmesi ve ortak bir kültürel hafızanın oluşturulması amaçlanmıştır. Bu kurumlar vasıtasıyla yürütülen çalışmalar, yalnızca akademik alanla sınırlı kalmamış; eğitim kurumları, yayın faaliyetleri ve çeşitli kültürel organizasyonlar aracılığıyla toplumun geniş kesimlerine ulaştırılmıştır. Cumhuriyet döneminin kültür politikaları içerisinde güzel sanatlar ayrı bir yere sahip olmuştur. Resim, heykel, müzik, tiyatro, opera ve mimari gibi sanat dalları devlet tarafından desteklenmiş; sanatın toplumun her kesimine ulaştırılması hedeflenmiştir. Bu kapsamda çeşitli eğitim kurumları açılmış, yurt dışından uzmanlar davet edilmiş ve genç sanatçıların yetiştirilmesine önem verilmiştir. Özellikle heykel sanatı, Cumhuriyet ideallerinin kamusal alanda görünür kılınmasında önemli bir araç olarak kullanılmış; tiyatro, opera ve müzik alanlarında gerçekleştirilen yenilikler ise ağdaş sanat anlayışının yerleşmesine katkı sağlamıştır.

Öte yandan Türk Ocakları ve Halkevleri gibi kurumlar, Cumhuriyet'in kültür politikalarının topluma aktarılmasında önemli görevler üstlenmiştir. Söz konusu kurumlar aracılığıyla okuma yazma kursları düzenlenmiş, konferanslar verilmiş, tiyatro ve sergi faaliyetleri gerekleştirilmış, böylece Cumhuriyet değerlerinin köyden kente kadar toplumun tüm kesimlerine ulaştırılması

amaçlanmıştır. Ayrıca kadınların toplumsal hayata katılımının teşvik edilmesi, kültürel faaliyetlerde aktif rol almalarının sağlanması ve yurttaşlık bilincinin geliştirilmesi de bu kurumların öncelikli hedefleri arasında yer almıştır. Bununla birlikte Cumhuriyet kültür reformları, yalnızca belirli bir döneme ait düzenlemeler olarak değerlendirilmemelidir. Söz konusu reformlar, modern Türkiye'nin kültürel, toplumsal ve kurumsal yapısının şekillenmesinde belirleyici olmuş; günümüz Türkiye'sinin eğitim, sanat, kültür ve toplumsal yaşam anlayışının temelini oluşturmuştur. Nitekim Cumhuriyet'in ilk yıllarında atılan bu adımlar, Türk toplumunun çağdaş dünya ile bütünleşmesine, millî kimliğin güçlenmesine ve kültürel gelişimin süreklilik kazanmasına önemli katkılar sağlamıştır. Bu nedenle Cumhuriyet dönemi kültür reformları, Türk modernleşme tarihinin en kapsamlı ve kalıcı dönüşüm süreçlerinden biri olarak değerlendirilmelidir.

Kaynakça

Aysal, N. (2016). Atatürk Dönemi Türk Devrimi, İçinde T.F.Ertan (Ed), *Başlangıçtan Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Siyasal Kitabevi, ss.181-210.

Bayındır Uluskan, S. (2025). *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, Atatürk Araştırma Merkezi.

Bayraktutan, F. (2020). Millet Mekteplerinin Halk Eğitimi Açısından İncelenmesi. *Recent Period Turkish Studies*, 37, 119-150. <https://izlik.org/JA63ZM68DB>

Bulut, F. (2025). Gençliğin kurumsallaşması: Türk Ocakları, Halkevleri ve izcilik. İçinde Ş. Büyükboyacı (Ed.), *Atatürk ve Gençlik: Cumhuriyet İdeolojisinin Temel Dinamiği*, Efe Akademi, ss. 111-140.

Çakır İlhan, A. (2005). Cumhuriyet Döneminde İlk Öğretimde Plastik Sanatlar Eğitimi, İçinde Ercebeci, Ş. (Haz.), *Plastik Sanatlar Cilt XII*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı yayınları, ss.59-77.

Çelik, H. A. (2025). Millî Mücadele döneminde gençliğin rolü: Kurucu ruhun taşıyıcısı (1919-1923). İçinde Ş. Büyükboyacı (Ed.), *Atatürk ve Gençlik: Cumhuriyet İdeolojisinin Temel Dinamiği*, Efe Akademi, ss. 53-86.

Çetintaş, V. (1999). Heykel sanatı içinde günümüz Atatürk heykellerine bakış. *Erdem Dergisi*, 11(33), 721–728, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/687265>

Davran, Y. (2005). Cumhuriyetten Günümüze Türk Operasının Dünyü, Bugünü ve Geleceği. İçinde Çakır, Ö (Haz.), *Sahne Sanatları Cilt XI*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı yayınları, ss.33-74.

Demircan, Ö. (2000). *İletişim ve Dil Devrimi*, Yayılım Yayıncılık.

Etike, S. (2001). *Cumhuriyet Dönemi Resim Eğitimi*, Güldiken Yayınları.

Gencer, A.İ& Özel, S. (2014). *Türk İnkılâp Tarihi*, Der Yayınları.

Güler, O. (2023). Erken Cumhuriyet dönemi ulus-devlet inşası sürecinde dil devrimi politikaları (1839-1938). *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 35, 51-64. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1342079>

Güleryüz, M. (2005). Türkiye’de Plastik Sanatlar Sorunlar ve Saptamalar, İçinde Ercebeci, Ş. (Haz.), *Plastik Sanatlar* Cilt XII, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı yayınları, ss.12-21.

Karabulut, M. (2016). Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. Yüzyılda Değişim Süreci, Sosyal ve Kültürel Durum. *Mecmua*, 2, 49-65. <https://izlik.org/JA28TE65SP>

Kılınç, M. (2018). Millet Mektepleri ve 1929 Yılı Millet Mektepleri Faaliyetlerinin Basına Yansımaları. *International Journal of Social Science Research*, 7(1), 93-102. <https://izlik.org/JA49SH99WL>

Korur, A. (2008). *Cumhuriyet’in ilk onbeş yılında Türk resim ve heykel sanatı (1923–1938)* [Yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Madran, E. (2005). Cumhuriyet Döneminde Kültürel Varlıkların Korunması, İçinde Aktaş Yasa, A. (Haz.), *Mimari ve Çevre Kültürü* Cilt VIII, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı yayınları, ss. 47-70.

Mülayim, S. (2005). Onuncu Yılda Kültür ve Sanat Ortamı, İçinde Ercebeci, Ş. (Haz.), *Plastik Sanatlar* Cilt XII, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı yayınları, ss.1-21.

Osma, K. (2003). *Cumhuriyet dönemi anıt heykelleri (1923–1946)*. Atatürk Araştırma Merkezi.

Özcan, A. (2024). Bilimsel Araştırmaların Merkezi Olan Türk Tarih Kurumu. İçinde Oral, M. (Ed.), *Türkiye'nin 100 Yıllık Birikimi Bilim, Kültür ve Sanat*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı yayınları, ss.103-118.

Sertkaya, O.F. (1969). Atatürk'ün Dil Politikası. İçinde Timurtaş, F.K. (Haz), *İkinci Dil Kongresi ve Akademi*, Türkiye Muallimler Birliği Yayınları. ss.11-23).

Sönmez, Z. (2000). Cumhuriyet Dönemi Mimarlığının Fikir Temelleri, *18-19 Mart 1999 Sempozyum Bildirileri*, Sanat Tarihi Derneği Yayınları, ss.63-74.

Tepeci, F. M. (1996). *İstanbul sanat sergileri* [Yüksek lisans tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tursun, A., & Yılmaz, E. (2025). Osmanlı'da heykel sanatı. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 15(4), 1500–1522, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/5050495>

Uzun Aydın, D. (2013). Osmanlı'nın Son Döneminde Eğitim, Kültür ve Sanat Hayatına Genel Bir Bakış, *İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 1-9. <https://izlik.org/JA47WC84TL>

Ülgen, E.(2023). Atatürk'ün Himayesinde Türk Dili Üzerine Yapılan Çalışmalar. *Yeni Yüzyılda İletişim Çalışmaları Dergisi*, 8, 43-54, <https://izlik.org/JA23ET85HL>

Yavuz, H. (2000). Cumhuriyetin Yetmişbeş Yılında Kùltür ve Sanat, *18-19 Mart 1999 Sempozyum Bildirileri*, Sanat Tarihi Derneği Yayınları, ss.9-11.

Yıldırım, N. (2024). Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Tarih Eğitiminin Süreç İçerisindeki Gelişimi: Rüşdiye Mektepleri Örneği, *X. Uluslararası Tarih Eğitim Sempozyumu Tam Bildiriler Kitabı (4-6 Ekim 2024)*, ss. 90-97.

Yılmaz, E. (2019). Cumhuriyetin ilk yılında Edirne’de heykel (1927–1937). *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakùltesi Dergisi*, 9(17), 240–261, [DOI: 10.33207/trkede.517416](https://doi.org/10.33207/trkede.517416)

Yücel, R. (1998). Atatürk’ün Türk Dili Hakkındaki Görüşleri ve Bu Konudaki Çalışmalar, *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yıllığı*, C.IX.

Yüksel, A. (2005). Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosunun Dünü, Bugünü, Geleceği. İçinde Çakır, Ö (Haz.), *Sahne Sanatları*, Cilt XI, Atatürk Kùltür Merkezi Başkanlığı yayınları, ss.3-23.

